

המכון ללימודי השואה ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, ת.ד. 9288, חיפה 31092

gideonbe@012.net.il

בס"ד, תמוז תשס"ו, יולי 2006

**ביטאון פורום שמירת
זיכרון השואה
והמאבק באנטישמיות**
גיליון מספר 8

עורך: גדעון רפאל בן מיכאל

יהדות יוון בשואה

פתח דבר

**לחברי פורום שמירת זיכרון השואה והמאבק באנטישמיות,
הנהלה והמרכז!**

הפעם, אנו עוסקים ביהדות יוון, קהילה ספרדית שורשית ומפוארת עם מסורת תרבותית-יהודית רבת שנים.

קיימים כמה אומדנים לגבי אבדות יהודי יוון בתקופת השואה. ההבדל ביניהם יסודו בעיקר, שאין בידינו מספרים מדויקים של יהודי יוון ערב מלחמת העולם השנייה. נתונים מההיסטוריון האגן פליישר קובעים, שמספר היהודים ביוון לפני המלחמה היה 71,611 ומהם נרצחו ע"י הגרמנים 58,885.

על פי הנתונים שמביאים מיכאל מולכו ויוסף נחמה, חיו ביוון לפני המלחמה 79,950 יהודים יחד עם יהודי רודוס. שרדו מהשואה 10,371.

על פי פרוטוקול ועד הקהילות היוון שהתכנס בינואר 1945, חיו ביוון לפני המלחמה 67,203 ובינואר 1945 לאחר המלחמה היה מספרם 9,825.

הנתונים קשים מאד, נוכל לומר, שלמעלה מ-80% מיהודי יוון נרצחו בשואה.

המלחמה החלה ב-28 באוקטובר 1940, באותו יום פתחה איטליה הפשיסטית בהתקפה על יוון, אך היא נחלה מפלה. באפריל 1941 תקפו הגרמנים והבולגרים את יוון. יוון נכבשה וחולקה בין איטליה, בולגריה וגרמניה. שטח הכיבוש הגרמני לא היה גדול, אבל, למרבה הצער נמצאה בתחומה העיר סאלוניקי שבה ישבו מרבית יהודי יוון, כ-56,000 יהודים.

קהילת סאלוניקי, בת 2000 שנה, הייתה במאות השנים האחרונות, למן גירוש ספרד ב-1492, מרכז היהדות הספרדית. ב-1943 השתלטו הגרמנים על שטחים שהיו בשליטת האיטלקים. מרבית היהודים הצליחו להסתתר בין האוכלוסייה הלא-יהודית. מספר ניכר מהם הצטרף אל הפארטיזאנים, אך אלפים ביוון היבשתית ובאיים נלכדו ע"י הגרמנים ונשלחו למוות.

קהילת סלוניקי מהווה עבורנו פריזמה לסיפור קורות יהודי יוון בתקופת השואה. רוב יהודי יוון גרו בסלוניקי. זאת הסיבה שהבאתי דברים רבים [יחסית] על קהילת סלוניקי.

בחרתי להביא את קורותיה של יהדות יוון מהמקורות הבאים:

- אודים מוצלים מאש, מולכו מיכאל ונחמה יוסף, שכתבו יחדיו את הספר: **"שואת יהודי יוון – תש"א-תש"ד, 1941-1944"**, יד ושם תשכ"ה-1965. הספר מבוסס על זיכרונותיהם מתקופת השואה, מרשימות שכתבו יום-יום לאחר התרחשותם ורישום עדויות של ניצולים.

עד היום נטוש וויכוח לגבי המנהיגות היהודית שתפקדה בתקופת השואה, כמו, היודנראטים ומנהיגים שמונו ע"י השלטון הגרמני. לכן, עלי לציין שהביקורת הנמתחת על מנהיגים מסויימים היא על דעת הכותבים שהצטרפו אליה גם נוספים. יש גם המסתייגים מהביקורת.

- המקור השני הוא ספרו של בן יוסף: **"יהודי יוון בשואה והתנגדות – תש"א-תש"ד, 1941-1944"**, המכון לחקר יהדות סאלוניקי, תשמ"ה-1985. ספר זה מבוסס על מחקר מעמיק וגביית עדויות של בן יוסף במסגרת עבודה מדעית לקבלת תואר שני בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב.

- המקור השלישי הוא סטרומזה ז'ק "הנגן מאושוויץ" שכתב את הספר: "ובחרת בחיים" - מסלוניקי לירושלים דרך אושוויץ ופריס, המכון לחקר יהדות סלוניקי, 1995. ז'ק סטרומזה ניצל בנס ממחנה ההשמדה אושוויץ. היו לו כמה נתונים שסייעו לו להיחלץ מן התופת: הוא דיבר גרמנית, ניגן בכינור והיה בעל תעודת מהנדס.

- המקור הרביעי הינה קונו-אמריליו אריקה מרים שכתבה את הספר: **"סיפורה של אריקה – ניצולה מסלוניקי"**, המכון לחקר יהדות סאלוניקי, תשנ"ט-1999. בפרוץ מלחמת העולם השנייה הייתה תלמידת תיכון בת 14. בשנת 1943 הגיעה לאושוויץ. זו עדות מכלי ראשון על הישרדותה של נערה צעירה בתקופת השואה.

- המקור החמישי הוא משה שמואל שכתב "מסמך" המבטא את הטרגדיה של השואה והמבטא את המושג "אחדות ישראל" בשואה. שם "המסמך": **לעמיתי היהודי-האשכנזי (שיחת פליט מכבשני אושוויץ)**. מסמך זה נמצא בספרייה בהדפסת "סטנסיל". אודה מאד, למי שיוכל לעדכן אותי, היכן נכתב מסמך זה לראשונה?

- **התמונות** המופיעות בביטאון, מובאות מארכיון "יד ושם" ו"בית לוחמי הגטאות". את "הכנר מאושוויץ צילם אלוני זמורה.
- בסוף הביטאון אני מביא ביבליוגרפיה נוספת לרוצים להעמיק בקורותיה של יהדות יוון.
- דור ההמשך להנצחת יהודי יוון בשואה, יזם פתיחת אתר באינטרנט המביא עדויות ומאמרים שאינם מופיעים בביטאון. כתובת האתר:
<http://www.geocities.com/lonishkach/maamarim.html>
- קורות יהדות יוון בשואה, הובאו בתמצית הראוייה, כדי שכל קורא יקבל מידע אמין ותמונה ברורה על יהדות יוון. רק לכאורה, נראה הגיליון ארוך. כפי שאני אומר תמיד, קראו קמעה...קמעה. הוספתי הפעם גם תוכן עניינים, כדי לאפשר לכל אחד לעיין בביטאון בסדר הרצוי לו.

גדעון רפאל בן מיכאל יו"ר הוועד המנהל ועורך הביטאון

רחל ויוסף חסיד, יהודים מסלונקי
[ארכיון לוחמי הגטאות]

**בני זוג יהודיים מסלונקי בראשית
המאה העשרים** [ארכיון לוחמי הגטאות]

תוכן הענינים

עמודים

- פתח דבר 3-1
- קורות כיבוש יוון ותהליכי הרמייה וההטעיה של הגרמנים לקראת מימוש רצח היהודים 24-4
- סלוניקי – עיר יהודית תוססת שהייתה ואיננה עוד 31-25
- חורבן הקהילה היהודית בסלוניקי 40-31
- הסברם של מולכו/נחמה, כיצד 95% מיהודי סלוניקי הובלו לטבח בלא התנגדות? 42-41
- מרד הזונדר-קומנדו באושוויץ-בירקנאו 48-42
- **עדות** - ז'ק סטרומזה "הכנר מאושוויץ" 55-49
- **עדות** - אריקה קוניו-אמריליו נערה שנשלחה לאושוויץ 66-55
- לעמיתי היהודי-האשכנזי, שיח פליט מכבשני אושוויץ מאת משה שמואל 70-66
- **מסמכים ותעודות** – חוקי הגזע וגזרות הגרמנים ביוון 75-71
- ביבליוגרפיה 77-76

קורות כיבוש יוון ותהליכי הרמייה וההטעיה של הגרמנים לקראת מימוש רצח היהודים

מתוך ספרם של: מולכו מיכאל ונחמה יוסף:
"יהודי יוון בשואה והתנגדות – תש"א-תש"ד, 1941-1944"

התקפת איטליה על יוון

ב- 28 באוקטובר 1940 פתחה איטליה הפשיסטית בהתקפה על יוון. עשר יחידות של חיילים יווניים, שגויסו בחיפזון, אצו לעבר הגבול האלבני במהירות הבזק. בין המגויסים היו 4000 מיהודי סלוניקי. אף-על-פי שהיוונים היו יותר דלים במספר ובנשק, שברו את קו-החזית האיטלקית והדפו את האויב עד למרכז אלבניה. כוננותם וגבורתם של החיילים היהודים הייתה ניכרת מאוד. כחבריהם היווניים נלחמו חיילים אלה על עצמאות מולדתם, אולם הייתה להם סיבה נוספת ללחום בגבורה: המחשבה שהם נלחמים נגד הפשיזם, האויב האכזרי של עם ישראל. מתוך 550 נכי-המלחמה,

תושבי סלוניקי, 186 היו יהודים. קולונל פריזיס מחאלקיס מת מות גיבורים בשורות הראשונות של הצבא.

התקפת גרמניה על יוון

נוכח מפלותיה התכופות של בת-בריתו, הכריז גם היטלר מלחמה על יוון ב-6 באפריל 1941. הוא נתקל בעמידת גבורה. הייתה זאת מלחמת דוד וגוליית. לתוקף הגרמני נגרמו אבדות גדולות, אולם הכוחות הממוכנים הרבים אפשרו לו התקדמות למרות אבדותיו. ב-8 באפריל נאלצו השלטונות היווניים לנטוש את סלוניקי, כדי לארגן את ההגנה רחוק יותר. הגרמנים נמצאו במרחק כמה קילומטרים מן העיר. חרדה וייאוש אחזו את היהודים - עוד מעט יהיו נתונים לשבט ולחסד של אויב אכזר, שאינו מכבד שום חוקי-אל ואנוש. נציגי הסוכנות היהודית, שם-טוב אלאוף ויצחק אנג'ל, החשובים מבין אנשי הפדראציה הציונית וראשי הקהילה, קראו ליהודים להוכיח אומץ-לב וקור-רוח.

ב-9 באפריל, סמוך לשעה 9 בבוקר, נכנסו אל הבירה המקדונית ראשוני הגייסות הגרמנים הממוכנים. מספר סקרנים סובבו ברחובות הראשיים כדי לראותם צועדים, וכמה פתאים מבין ההמון מחאו כף. היהודים נשארו מסוגרים בבתייהם ומועקה בלבם.

ביום הראשון לכיבוש היו כל החנויות סגורות. אחרי הצהריים הכריזו מודעות בגרמנית וביוונית, שכניסת הצבא הגרמני נושאת אופי ידידותי וכי ניתנת פקודה לפתוח את החנויות והדוכנים, כדי שתחודש הפעילות הכלכלית. האוכלוסיה, שהובטח לה ביטחונה, פנתה למחרת לעסקיה. היהודים היססו אולם אף הם חזרו בהדרגה לעסקיהם הרגילים.

הצעדים הראשונים נגד היהודים

כל העיתונות בסלוניקי הפסיקה את הופעתה ובכלל זה העיתונים היהודיים היומיים L'Independant ו- Le Progres בשפה הצרפתית ו"מיסאז'ירו" ביהודית-ספרדית. רק ה- Apoyevmatini, העיתון היווני, שהיה אוהד גרמנים, המשיך את הופעתו, וכן עיתון חדש, ה- Nea Evropi שנולד בחסות הפולש בעצם יום הכיבוש. עורכי יומן חדש זה היו מהנדס העירייה לאמזאקיס והאנטישמי הפרוע פאפאסטרטיגאקיס, אשר שניהם נידונו למוות - שלא בנוכחותם - על-ידי בית-דין עממי מיד לאחר השחרור.

ב-11 באפריל הרשו לעצמם הגרמנים את "ההנאה" לסגור רשמית את ה"מיסאז'ירו" באמצעות הודעה, שפירסמו ב-Nea Evropi. כה שבק חיים רשמית הביטאון האחרון בלאדינו בכל המזרח, שלאמיתו של דבר חדל להופיע עוד לפני צאת הצו הזה.

למחרת, החרומו הגרמנים הרבה דירות עם רהיטתיהן. הראשונים להחרמה היו בתי יהודים. תוך כמה שעות גורשו הדיירים מבתיהם, כשהם נאלצים לנטוש את הכול. בו ביום נתפס גם בית-החולים "הירש" והועמד לרשות צבא הכיבוש. האחיות היהודיות גורשו בגסות, וכל הכתובות שעל קירות הבניין נמחקו.

משרדי הקהילה נשארו סגורים. בעתה ומבוכה אחזו את המנהיגים. מועצת הקהילה התאספה בבית פרטי. חבריה דנו והתווכחו מאחורי דלתיים סגורות במשך שעות תמימות, ולבסוף החליטו לבוא במגע עם שלטונות הכיבוש. למטרה זו נבחרו שני חברי המועצה שידעו יפה גרמנית: ז'ול נהר ויצחק בנבנישתי. שליחים אלה יצאו אל מפקד צבא הכיבוש, כדי להודיעו שהם עומדים לרשותו לשם מסירת הסברים בכל הנוגע ליהודים. בתחילה לא נתקבלו אלא הופנו אל המזכיר, והלה שלחם אל סמל פשוט, שהשיב להם ביהירות ובבוז: "כשהגרמנים רוצים לדעת משהו, הם יודעים אל מי לפנות". אלה היו העננים הראשונים שהקדירו את האופק ובישרו את בוא הסערה.

מאסרו של ועד הקהילה

ב-15 באפריל התחילו הגרמנים "לטפל" ביהודים. עם שחר עצרו את חברי ועד הקהילה: שארל ברכה, אלברט ארדיטי, שלמה עוזיאל, שאלתיאל כהן; את מנהל שירותי הקהילה שבתאי שאלתיאל, את מזכיר הרבנות הראשית רפאל מנשה, את יצחק שאקי, חבר הסינאט לשעבר ומנהל מוסדות הצדקה, את אלברט ג'ניאו, חבר בעל השפעה בלשכת הבונים החופשים "ורטאס".

הרב הראשי צבי קורץ, ד"ר הלוי, נשיא הקהילה, ועוד כמה מחברי הוועד, שנמצאו אותה שעה בתפקיד מיוחד באתונא, ניצלו לפי שעה מן המלכודת. בו בבוקר פרצו אנשי הגסטפו למשרדי הקהילה ושדדו את הארכיון, את השטיחים, את מכונות הכתיבה, את הכספת על תוכנה וחלק מן הספרים הלקוחים מן הספרייה הרבנית.

ב-18 באפריל נכלאו גם יום-טוב יאקואל, היועץ המשפטי של הקהילה, ונשיא בני-ברית שאול מולכו, סוחר במכונות-כתיבה, מאיר מולכו ורחל שמשי, מוכרי ספרים, האדריכל ז"אק משה ומזכיר הרבנות הראשית לשפה היוונית מיכאל צרפתי.

העצורים נכלאו בצינוק. בלילה ניסו לישון בשתי משמרות לפי התור: כשאחת שכבה על הרצפה ישבה השנייה שפופה. הם הופרדו ממשפחותיהם ומאסרם הוחזק בסוד. המזונות, שקרוביהם היו מביאים להם, היו עוברים ביקורת קפדנית, כדי למנוע העברת ידיעות חשודות. לא ניתן להם לעשות צורכיהם אלא פעם ביממה. לפיכך אומללים אלה אנוסים היו להקפיד על מידת המזון והשתייה.

ב-17 באפריל נערכו במעון הסתדרות "המזרחי" שברחוב קפריסין 4 חיפושים אחר תעודות חשודות. שם נמצא גם בית-תפילה. הקלגסים חיטטו בארון-הקודש, אחזו בגווילי ספרי-התורה וניענעו אותם דרך צחוק, מחקים כביכול את היהודים בתפילתם.

הגרמנים נכנסים ליוון

תעמולה אנטישמית

ב-20 באפריל, יום הולדת ה"פירר": פירסם העיתון "ניא-אורופי" (Nea Evropi) מאמר "למדני" בו נאמר, שהיהודים הם הם אשר החריבו את גרמניה המסכנה, ושבעתיד לא תהיה עוד מלחמה, כי עם ניצחון הצבא הגרמני, יעלם היהודי-השטן מהחיים המדיניים ומאירופה בכלל. מאמר שטנה זה היה הראשון בשורה ארוכה של כתבי-פלסטר, שהופיעו אחריו.

למחרת תלתה כנופיה אנטישמית על דעת עצמה בכל בתי-הקפה והמסעדות כרזות באותיות שמנות בזו הלשון: **"Juden" unerwünscht** דהיינו: **"יהודים אינם רצויים"**. בו ביום סובבו הגרמנים בכל בתי-הכנסת, כדי לברר איזה רכוש נמצא בהם. ב-29 באפריל נצטוו היהודים באמצעות "ניא-אורופי" למסור לידי השלטונות

הגרמניים את כל מקלטי הרדיו. ב-1 במאי הודיע אותו העיתון, שהגרמנים יחרימו כל חנות יהודית שתישאר סגורה.

ב-4 במאי הוחרמו כל הספריות היהודיות. את בית מסחר הספרים של מולכו, העשיר והגדול בעיר, מסרו הגרמנים לידי מוכר הספרים ווסניאדס. בעליהם של בתי מסחר הספרים המוחרמים, אשר נעצרו כבר קודם לכן, נשארו במעצרם.

ב-12 במאי קרא "ניא-אורופי" לחידוש הארגון האנטישמי E.E.E, שממשלת מטאקסאם פירקה אותו בשעתו. ארגון זה חייב להמשיך במאבקו נגד אויבי יוון הנסתרים - טען ביטאון זה של הגסטפו בשפה היוונית.

מאסרו של הרב הראשי צבי קורץ

ב-17 במאי עצרה הגסטפו באתונה את הרב צבי קורץ ואת ד"ר הלוי. ד"ר הלוי שוחרר אחרי חקירה קצרה, ואילו הרב קורץ גורש לווינה - באשמה שכביכול דיבר בגנות מדינות-הציר בהרצאתו שהשמיע ב"פארנאסוס", וששלח לקהילות היהודיות בא", במצרים, באנגליה ובארצות-הברית, מברק-מחאה נגד הפצצת כנסיית סופיה הקדושה בסלוניקי. כעבור שמונה חודשים שוחרר ממאסרו.

ב-22 במאי ביקרו סוכני הגסטפו בבתי-כנסת של סלוניקי והוציאו מבית-כנסת שבפרבר 151 ספר-תורה עתיק.

נשיא ממונה ע"י הגרמנים

חברי ועד הקהילה נשארו במאסרם והאוכלוסייה היהודית חייתה בלא מנהיגות. הכול היה שרוי בתוהו ובוהו. הטובים והמסורים ביותר, אלה שתמיד היו עוסקים בצורכי ציבור שלא על-מנת לקבל פרס, ידעו שהם רשומים ברשימה השחורה, על כן התחבאו, מוכי פחד. והנה לפתע נדלק שביב תקווה, שבתאי שאלתיאל שוחרר ממעצרו והועלה לדרגת ראש כל יהדות יוון. הייתה זאת דמות דלת-רוח, נהנית מעצמה עד לידי גיחוך. גדולתו הפתאומית העבירתו על דעתו. תוארו בא לו מן ה"פלד קומאנדאנט" דנגלר ומן הגסטפו, והעלוב לא נתן לעצמו דין-וחשבון מאיזה מקור מתועב נובעת סמכותו. הוא חשב בתמימותו, כי בזכות עצמו זכה למעמדו הרם. היה זה אדם בלתי מתאים לחלוטין לנסיבות הזמן.

ועד הקהילה והמועצה הכללית של משלמי המסים לא היו עוד. הגרמנים ביטלו הכול. שבתאי שאלתיאל ריכז בידיו את כל הסמכויות בפיקוחה המתמיד של משטרת הביטחון והאס-דה. כלפי היהודים נהג כדיקטאטור ובעיני הגרמנים היה משרת קטנטן, שמש חסר-ערך, שמתייחסים אליו מלמעלה למטה. כיוון שלא ידע גרמנית, נזקק לתורגמן כדי לדווח לאדוניו ולקבל מהם פקודות. הוא העסיק לשם כך בשירות הקהילה יהודי אחד מקאסטוריא בשם ז'אק אלבאלא, שחי שנים רבות בווינה, שם הדריך ושימש תיירים מן המזרח, וסמוך לפרוץ המלחמה נמלט לסלוניקי. כאן הוא חי והתפרנס בצמצום, קצת מרוכלות זעירה וקצת מתמיכת הקהילה. "הנשיא" הזה, גיבור-אופרטה אומלל, הפך כלי בידי הגרמנים, שהיה עושה דברם, מציית ומדווח להם על כל פרט ופרט של חיי הקהילה.

אחרי ששאלתיאל העלוב הוכתר כמלך במחזה היתולי זה, שיחררה הגסטפו את חברי ועד הקהילה ואת פקידיה, והחזירה חלק מן הארכיון אשר תפסה קודם לכן. יום-יום היה הולך שאלתיאל העלוב, בליווי עוזרו השפל, למשרדי המשטרה הגרמנית לקבל הוראות.

אם כי מנהיג "מטעם" זה היה חסר כל ערך, בכל זאת הרגישו עתה היהודים, שאינם עוזבים לחלוטין; שירותי הקהילה לא היו עוד בלא יד מכוונת - היה קברניט, אמנם קטנוני מאוד, אך בכל זאת מישוהו שעשוי להניע את גלגלי הקהילה ולשמש מתווך בין יהודים לגרמנים. היתה אשליה, שהנה נמצא מגן, שתדלן, אשר בשעת הצורך יהיה לפה לאחיו ויביא לשליטי הארץ את תלונותיהם על העינויים, הנגישות והעוול הצפויים להם. שאלתיאל, ששום ספק לא הטריד אותו, היה מתערב לטובת היהודים ומעביר את התביעות, ואף-על-פי שהגרמנים היו תמיד לועגים לו, היו גם נענים לו

לפעמים.

הוא סייר בערי השדה, ביקר בקהילות הערים הקטנות ודיווח על הכול לאדוני הגרמנים. הוא אף שם פעמיו לאתונה, כאילו הוא ממונה עליון כביכול, על כל קהילות יוון וניסה לארגן שם את הקהילה כדוגמת סלוניקי אולם יהודי הבירה, שהייתה אז תחת שלטון הכיבוש האיטלקי, סירבו להתייחס אליו ברצינות, והוא חזר כלעומת שבא.

[מולכו/נחמה: "יהודי יוון בשואה והתנגדות, תש"א-תש"ד, 1941-1944 עמ' 37-41]

עבודת כפייה

ב-14 החודשים שבין אפריל 1941 ויולי 1942 לא הונהג למעשה שום חוק מחוקי הגזע. אף-על-פי שהאווירה נעשתה כבדה יותר, בגלל חוצפתם והשתוללותם של השליטים החדשים, התנהלו החיים בשקט יחסי, אם כי לעתים היו הקצינים או החיילים, המשוסים על-ידי רשעים מקומיים, פוגעים ביהודים חסרי-מגן ומבודדים. מקרי סחיטה היו מעשי יום-יום. הרבה טיפוסים מושחתים ניצלו את ההזדמנות לרושש את היהודים מכספם ואיימו שילשינו עליהם כי הם קומוניסטים, או ישתדלו שיחרימו את סחורותיהם, דירותיהם ורהיטיהם, אם לא ינתן להם מבוקשם. בריות מרושעות היו מטלפנים בלי הרף, מעשה ליצנות, להנהלת שירותי הקהילה, חוקרים ודורשים, כביכול, ונותנים פקודות מדומות, דמיוניות ולגלגניות ביותר, וכך היו מחזיקים את היהודים האומללים באימה מתמדת. סוכני הגסטפו באו פעם לבניין המרכזי של הקהילה, גררו אל המחראה את הרב המכובד חיים חביב, ממלא מקום הרב הראשי, אדם נערץ ביותר בשל מעלותיו הגדולות וטוהר מידותיו, היכווה וכפו עליו להרצות על התלמוד ושאלוהו שאלות מגוחכות על החוק "עין תחת עין".

יום אחד תפס קצין גרמני רב ברחוב, הביא אותו לחדרו וגילח את מחצית זקנו. אולם לעת עתה לא היו אלה אלא מקרים בודדים. עדיין לא ניתנו פקודות מגבוה לפגוע בכלל היהודים, אשר המשיכו לחיות בשלווה יחסית, מבלי לחוש בסערה המתקרבת.

ה-"ניא אורופי" שתקה. עוד לא התנהלה מערכה שיטתית נגד יהודים. בדרך כלל שמר השלטון הצבאי (ה"פלדקומאנדטור") והגסטפו על עמדה כמעט הוגנת כלפי הציבור היהודי, והלה שקע באשליות ובתקווה, שאפשר יהיה להחזיק מעמד-עד יעבור זעם המלחמה. התנהגות היהודים כלפי הגרמנים לא נתנה עילה לשום טענה ותרעומת. קציני צבא הכיבוש, שהתגוררו בבתי היהודים, דיברו בשבח מארחיהם; דבר לא בישר את בוא הסערה שעתידי הייתה להחריב מהרה את הכול. איש לא שיער את כישרון הגרמנים להעמדת פנים, את רשעות לבם, שקריהם, צביעותם, וערמומיותם, הידועים עתה בעולם כולו. יהודי סלוניקי גם הם לא שיערום ולא העלום על לב.

כיכר החרות

הדבר בא כרעם ביום בהיר. ה-Apoyevmatini פירסם פקודה, שכל היהודים מגיל 19 עד 45 חייבים להתייצב ב"כיכר החרות" הגדולה [בסלוניקי], ביום שבת, 11 ביולי 1942, ב-8 בבוקר. בפקודה לא צוינה מטרת הריכוז, אולם עד מהרה נודע, שרושמים את כל היהודים המסוגלים לעבוד בשביל המאמץ המלחמתי, במפעלי החברות מילר וטוט. אי אפשר היה לקבוע, אם הוחלט הדבר לפי הצעתו של מילר בלבד או שהייתה זאת פקודת השלטון הצבאי. מכל מקום היה ברור, שיהנו בעיקר הקבלנים, אשר השיגו בצורה זו כוח-עבודה זול.

היהודים נדהמו. המונים באו בבהלה אל משרדי הקהילה כדי לקבל הסברים. לראש הקהילה שאלתיאל נודע על הפקודה רק מן העיתון. איש לא הודיע לו על כך מראש. הוא היה המום מרוב חרדה. אך הוא אץ לגסטפו, כדי לשחרר מעבודת-כפייה את

פקידי הקהילה, את הרבנים, המורים, חברי ועדות העזרה, ולהשתדליותיו היו תוצאות-מה. מספר יהודים הוצאו מן הרשימה.

איסוף גברים יהודיים ב"כיכר החרות" בסלוניקי [ארכיון לוחמי הגטאות]

אכזריות הגרמנים

ביום הקבוע המתה "כיכר החרות" מאדם. תשעת אלפים מבוגרים רוכזו שם ועמדו מ-8 בבוקר עד 2 אחרי-הצהריים, בשורות צפופות, ללא ניע, בשמש לוהטת וכפיקוח חמור של הקלגסים הגרמניים. מסביב לכיכר נראו מקלעים ותותחים קטנים, שכיתרו את הבתים סביב.

בכיכר הזאת, אשר ביולי 1908 שמעה - בעשר שפות - את הכרזת החופש, השוויון והאחוזה, שמפלגת "התורכים הצעירים" השמיעה אותה להמוני האימפריה העות'מאנית, נתגלו מחזות זוועה. יהודי שסטה מעט מן השורה, שניסה לשבת ולנוח מעט, ולו אפילו על המדרכה, או להתגונן מפני השמש בעזרת כובע או עיתון, או שניסה להרכיב משקפי-שמש, כדי לסוכך את עיניו מפני סילוני האור המסנוורים - היה סופג מכות רצח ומובל לפני ועדת הקצינים שעמדו במעגל, והללו היו דנים אותו לתרגילי התעמלות מעייפים. על המתעלפים היו שופכים קיתוני מים ומקימים אותם בבעיטות מגף; כפו עליהם לקפוץ, להתהפך, להתגלגל על הארץ, להתפלש בעפר, לבצע תרגילים נלעגים ביותר, המטירו עליהם מהלומות, יריקות וגידופים גסים ביותר. רבים נפגעו ע"י מכת שמש, התמוטטו מעייפות בשל ההתעללות - ונפלו כמתים. אז היו הקלגסים מטלטלים אותם בחזקה, מתעמרים בהם ללא חמלה, ואם גם אז לא היו קמים, היה מרחיק אותם הצלב האדום. כמה יהודים מתו מהתאכזרות נפשית זו. אותה שעה עקבו מן הגזוזטראות הסמוכות אחרי מחזות מחרידים אלה נשי הגרמנים וה"פרויליינס" המשרתות בצבא וליוזם ברעמי צחוק סואן. שמחתן הייתה מגיעה לידי טירוף, כאשר ראו את האומללים שטופי-דם.

למחרת, ביום ראשון, היה העיתון "ניא אורופי" שופע עליצות. כל העמוד הראשון הוקדש לסקירת "המאורע החשוב"; לתיאורים צורפו תצלומים וקאריקטורות. עלון מסואב זה, ערוך בידי משרתי הפולש, כתב בין השאר: "בה בשעה שמעיני היהודים ניבט צער וייאוש, שמחו ועלצו הלא-יהודים שצפו במחזה מן הרחובות הסמוכים, ולא

הייתה בלבם אלא משאלה אחת, שמחזות כאלה יימשכו זמן רב ככל האפשר". פראות מזעזעת זו העציבה עמוקות את בעלי הבינה שבין האוכלוסיה, אולם לא הייתה כל תגובה מצד האיגודים המקצועיים. האוניברסיטה שתקה ולא עשתה דבר נוכח מעשי זוועה אלה, שפגעו קשות ביקר האדם ובכבודה הלאומי של יוון. המושל הכללי, עוזרו של הכובש, עשה את עצמו כלא-רואה.

חייל גרמני מתעלל ביהודים ב"כיכר החרות" בסלוניקי [ארכיון לוחמי הגטאות]

עבודת - פרך

שוב באה פקודה להתאסף באותו המקום - ביום השני, 13 ביולי. על אף אימת העונשים הקשים ביותר, נמנעו יותר מאלף מבוגרים מלהיענות לקריאה, מפחד שמא יישנו מחזות יום השבת. הפעם - אולי משום התערבות "הצלב האדום" - הרשו ליהודים לעשן, לכסות את ראשיהם ולהרכיב משקפי-שמש, ולא עוד אלא אף חייבו אותם, בכעין דאגה, להסתוכך מפני השמש. אולם במהרה הושם קץ ליחס עדין זה. הרשמת המגויסים, שנעשתה ב"בנק היווני" נמשכה ארבעה ימים. כל מי שנרשם וצויד בתעודה אישית, היה נתפס בצאתו ממשדד ההרשמה ע"י שוטרים נאצים, שאילצו אותו להשתטח על הארץ ולהתגלגל כמו חבית לאורך כל הרחוב, לצחוקם של העוברים והמסתכלים, שלוליינות זו שימחה את לבם.

בכרטיסו האישי של כל אחד מן המגויסים היה טבוע מספר סידורי. נאמר להם כי ייקראו לעבודה באמצעות העיתון. לקריאה הראשונה התייצבו 2000 עובדים והם נשלחו ברכבות מיוחדות לפינות ארץ שונות: לאיקאטריני- 600, לליטוחורון- 400, ללפאוקאריה - 600, לדקסאמנס - 200, לשדה התעופה של סדס - 200. מחצבי סדס, נארס ואולימפיה קיבלו צוותים מצוידים היטב, והחברה האחראית להחזקת כבישי הצבא זכתה לשפע של כוח-אדם זול. בראש כל שיירה הועמד קצין, או שני קצינים, מחיל המילואים של הצבא היווני. מספר רב של מבוגרים התחמקו מציפורני הגרמנים בהצטרפם לצוותים, שהועסקו ע"י הצבא האיטלקי, שלא התעמר בהם, אלא להיפך - גילה רגשי אנושיות, ואפילו חיבה בלתי מוסתרת כלפיהם. המגויסים היו מתאמצים בכל הדרכים להתחמק מהגרמנים. הרופאים שרחמיהם נכמרו, היו נותנים תעודות- פטור. אנשים היו מתחלים ונותנים לבצע ניתוחים קלים בגופם, כדי לקבל דחייה; היו שניסו לקנות את לב מנהלי העבודה, כדי לקבל תפקיד של מפקח וכדומה.

בינתיים רבו החולים, שחזרו ממקומות העבודה לעיר, ונודע כי המוות עושה שמות

בשורות העובדים. אומללים אלה, שאילצום לעבוד עבודת-פרך 10 שעות ביום, בשרב של אוגוסט, באזורי ביצות נגועי מגפות. העייפות, התת-תזונה, חומרת המשמעת, היחס האכזרי והעדר כל נוחיות דלדלו את גופם, וקדחת הטיפוס, מלאריה וטיפוס בהרות עשו בהם כלה. אלה שעמדו בפגעים אלה, הפכו צללי אדם. מנת האוכל היומית הייתה: 300 גרם לחם ומרק דליל, שצפו בו לעיתים כמה חתיכות חציל ועגבניות, ללא מלח וללא כל שומן. רק מעטים מבין איכרי הסביבה גילו יחס אנושי כלפי בני ארצם עלובי-גורל אלה.

הם סירבו למסור דבר בעד כסף והסכימו רק לחילופין. מעט מזון נתנו תמורת כינין, בגדים, נעליים. דבר שכיח היה החלפת מעיל בחצי כיכר לחם. הקהילה היהודית ארגנה שירות מיוחד לשליחת מזונות, תרופות וחבילות אישיות לפועלים, אולם הדבר היה כרוך בקשיים רבים והתנהל בעצלתיים.

[מולכו/נחמה: "יהודי יוון בשואה והתנגדות, תש"א-תש"ד, 1941-1944 עמ' 46-49]

הקיבוץ היהודי במעטה אבל

המרמה והכחש, הערמומיות הבוגדנית והשחצנות הסדיסטית של הגרמנים לא היה להם מעטה עוד מעצור. הנבזים ההם לא נרתעו מפני שום אמצעי. לא היה גבול לשפלותם ולהתנשאותם החצופה. השקר היה כל הזמן כלי שרת שלהם. כל התחבולות היו טובות להשמדת היהודים. הם צדו את קרבנותיהם חסרי-הישע במכמורת שפרשוה בשקידה רבה, ויחד עם זה העמידו פנים כאילו אין להם כל כוונה רעה. דרך זו של רמייה והונאה לא מנעה בעדם מלהשתמש באמצעי אלימות ובשיטות אימתניות המזעזעות ביותר.

ביום השבת, 6 בפברואר 1943, הגיעה לסלוניקי ועדה של "שירות הביטחון" (S.D.), כדי להנהיג פה את חוקי הגזע. חבריה היו ממש שישה ערפדים: **דיטר ויסליצני**, אלויס ברונר, גרבינג, טאקאש, זיטא וברולר. ראשיה היו ויסליצני השמן וברונר הדק, קצר הקומה ושחום העור. שניהם היו ידועים באכזריותם ובשנאתם ליהודים שלא ידעה שובע. ברונר נתמנה במיוחד לביצוע הפקודות, זיטא מילא תפקיד מזכיר. זה היה תליין במלוא מובן המלה. הוא הוא שנטל על עצמו אחר-כך את המשימה להתעלל בקרבנות. כל השישה מאחוריהם כבר היו הרבה פשעים נגד היהודים.

יום ב', 8 בפברואר, נקרא הרב הראשי קורץ, שנתמנה לראש הקהילה (מ-11 בדצמבר 1942) אל הגסטפו, כדי לבוא במגע עם חברי הוועדה. הידיעה התפשטה בין היהודים המדוכאים במהירות הבזק. כולם היו מודאגים ומנחשים את הגרוע ביותר. הטלפון של משרד הקהילה צלצל בלי הרף; כולם רצו לדעת, מה מתרחש, ואיש לא ידע מאומה. שעתיים ארכה פגישתו של קורץ עם האס-דה, וכאשר לקראת הצהריים יצא משם, חיוורון-מוות כיסה את פניו. לחברי המועצה שכונסו באופן דחוף נודע, שענייני היהודים הועברו מידי הגסטפו לידי "שירות הביטחון" (S.D.). בפקודות הראשונות צוין, שכמה מהגזרות הנהוגות בשאר ארצות הכיבוש, יש להנהיגן כאן לאלתר: היהודים חייבים לשאת טלאי ולהתרכז בגטו. נתיני ארצות ניטראליות הוצאו מכלל זה. אבל עטף את יהודי סלוניקי. כל אחד ניחש את התוצאות הצפויות לו ולבני משפחתו מעמדה חדשה זו של הגרמנים.

[מולכו/נחמה: "יהודי יוון בשואה והתנגדות, תש"א-תש"ד, 1941-1944 עמ' 83]

ריכוז היהודים בגטאות

שני אזורים הוקצו לריכוז היהודים: האחד במרכז העיר, והשני בשוליה. לפי הצו היו חייבים כל היהודים להיות מרוכזים שם ב- 25 במארס. השכונות העממיות שבפרברי העיר, היו עוד לפני הצווים כעין גטאות. ההעברה שאורגנה ע"י עובדי הקהילה, נעשתה

בחיפזון גדול. כל אחד העביר מה שאפשר היה בעגלות-יד, במריצות ובשקי-גב, ונטש את הרהיטים והחפצים הכבדים. כולם נצטופפו באזורים המיועדים - שלוש, ארבע או שש משפחות בדירה אחת, בערבוביה איומה, בלי כל תנאי היגיינה וללא צל של נוחיות. כל הדירות סומנו באות-היכר יהודי. הנוצרים שגרו בשכונות אלה, לא נתחייבו לנטשן. כדי לבצע תוכניתם השטנית ביתר קלות, רימו הגרמנים את עובדי הקהילה והבטיחו להם, ששטחי הגטו יזכו באוטונומיה מוניציפאלית ומסחרית שלמה. אף הונחו קווים כלליים לארגון האוטונומיה. התלחשו גם, שאלברט ארדיטי יהיה ראש הרשות המוניציפאלית היהודית: שנשיא לשכת המסחר יהיה אלברט ג'ניאו, וקורץ יהיה עליון על כולם - מנהיגה של הרפובליקה הקטנה; שליועציו יתמנו: יצחק ש. אמארייליו, יצחק אנג'ל, שם-טוב אלאוף, סאבי פילוסוף, ליאון אמאראג', יצחק בנבנישתי, ולרשותו יעמוד לגיון של פקידים.

הטלאי הצהוב

הטלאי הונהג במהירות מדהימה. לייצורו רותמו כמה וכמה צוותים של עובדי מחט, שעבדו ללא הפוגה. כל טלאי סומן במספר ונמסר לבעליו בצירוף תעודת זיהוי (Personal-Ausweis).

המספרים מ-1 ועד 1000 נועדו לעובדי הקהילה, לחברי המועצה, לוועד העזרה הסוציאלית ולכל אלה שהשתתפו בביצוע חוקי הגזע. לד"ר קורץ נמסר מספר 1 ולאבלאל מספר 2. התהלכו שמועות, שיהודים מן הסריה הזאת ייהנו מזכויות מיוחדות. היהודים נתיני ספרד, איטליה, שווייץ, טורקיה ומדינות ניטרליות או ידידותיות אחרות, לא חויבו לשאת אות-היכר זה. תעודות הזיהוי נבדקו בקפדנות בסוף פברואר, בבית הכנסת "בית שאול".

בתחילה פגעה הגזרה קשות בנפשם של יהודים רבים. הם חששו, שלא זו בלבד שיהיו לצחוק בעיני שאר תושבי העיר, אלא שישמשו מטרה לגסותם ואכזריותם של הגרמנים, ושכל מקרה של בהלה הם יהיו הראשונים שיילקחו כבני ערובה. אולם הם נוכחו במהרה, שהתושבים הנוצריים התייחסו אליהם באדישות ולעתים אף באהדה ובחמלה, ושבעיניהם היה יחס הנאצים ליהודים רק ראייה לאכזריות הגרמנית, העלולה לחול כל רגע על ראש כל התושבים השלווים, ללא הבדל דת ומוצא.

פרטי סמני ההיכר

שירותי משטרת הביטחון והאס-דה פיקחו על מיליון המדוקדק של הגזרות, שפורסמו באמצעותו של מרטן; בחוזר מ-17 בפברואר הגדיר ויסליצני השטני, איך להדביק את סימני ההיכר בבניינים שונים, התפוסים ע"י יהודים: בתים, חנויות, בתי-מלאכה ומשרדים. לפי הפירוש של הצו הזה נחשבו כשל יהודים, כאמור, כל חנות, כל בית-עסק שבעליו, או לפחות אחד הבעלים או השותפים היו יהודים. חנויות כאלה נצטוו לתלות במקום בולט שלט בגרמנית וביוונית: "בית עסק יהודי". מ-25 בפברואר ואילך סומנו - במצווה - כל הבתים היהודיים בשלט מנייר לבן ועליו מגן-דוד.

הנהגת הטלאי וארגון הגיטאות

הודות לפעילות ללא-ליאות של הוועדות היהודיות המורכבות ממתנדבים, שקורץ בעצמו האיץ בהן ללא הרף, נעשו כל ההכנות המוקדמות, כדי שעד ה-25 בפברואר יבוצעו כל פרטי התוכנית. נתפרו מאה אלף כוכבים צהובים בקוטר של 10 סנטימטרים. 90,000 מהם סומנו במספרים. שניים-שניים סומנו במספר אחד - מ-1 עד 45,000, מתאריך זה ואילך כל יהודי נתין יוון, או נתין ארץ אויבת אחרת, מבן 5 שנה ומעלה, נתחייב לשאת טלאי אחד על המקטורן ואחר על אדרתו - גם ברחוב וגם בבית. המשטרה הצבאית פיקחה על מילוי פקודות אלה, וכל שהפר אותן היה נשלח ללא דיחוי למחנה-ריכוז פאוולו מלא.

אנשי האס-דה סימנו את גבולות הגטו. השכונות העממיות : אייא פאראסקווי, רג'י-וארדאר וסביבותיה, בארון הירש, הגוש הקרוב לבית הנתיבות הקטן, המיושבות

בצפיפות ע"י יהודים בלבד, ידועות היו כנספחות לגטו. הוקמו שני אזורי נפרדים האזור האחד ברובע הווילות והשני בתוך העיר. הראשון גובל היה במערב עם הרחוב המקביל לשדרות המלך ג'ורג' ולהמשכו, שדרות המלכה סופיה: בדרום עם רחוב ה-25 במארס; בצפון עם רחוב האוּוּזוּנִיס. במזרח הקיף הגטו את השכונה העממית קאלאמאריה ונמשך אחרי רחוב בית היתומים פאפאפי. האזור השני היה בצורת מקבילית, שבמערבה רחוב אגנאטיא, שכיכר הכנסייה חאלקיאון - בדרומה, רחוב הממשל עד לבית-החרושת "ויזא" - במזרח ורחוב לאנגאדא בצפונה. הבתים שבקצה רחובות הגבול, סומנו במגן-דוד שחור.

למרות הערבוביה והצפיפות האיומה במקומות המגורים הצרים, שררה בין המשפחות רוח אחווה. באסון המשותף התהדקו קשרי הסולידאריות בין בני הקהילה. הבריות ישנו באולמות, במטבחים, על המדרגות; רוח חברות וסבלנות שרתה ביניהם. השעה לא הייתה כשרה לדקדוקי נוחיות.

מעין משמר אזרחי יהודי פיקח בעיר על ביצוע מתוקן של הפקודות. בראש משמר זה, שהיה יציר האס-דה, הועמד אלבאלא, שהיה חייב לדווח יום-יום בגסטפו על פעילותו ופעילות פיקודיו. בראשיתו היה משמר זה, הנקרא "פוליטופילאקי", מכיל 250 איש. בתחילה חשבו הנוצרים, שמשמר זה נועד לבוא במקום המשטרה הרגילה, והיו מודאגים. אולם במהרה יצא המרצע מן השק: הייתה זאת תחבולה שטנית של הנאצים, כדי להבטיח את צייתנותם ושיעבודם של היהודים, על מנת להגלותם ולהשמידם לאחר-מכן ע"י יהודים עצמם. אגב, היהודים עצמם חשבו תחילה, כי הקמת גוף זה הוא חלק מן התכנית להפוך את הגטו לעיר אוטונומית.

במשטרה יהודית זו שירתו קצינים ותת-קצינים לשעבר של הצבא היווני, וכן פליטים יהודיים ממרכז אירופה, שהגסטפו פרש עליהם את חסותו. בראש גוף זה עמד למעשה סאליס, יהודי מחאלקיס, קצין לשעבר בצבא יוון. שוטרים יהודים אלה נשאו על זרועם סרט צהוב, שעליו התנוססה הכתובת: "שוטר יהודי" ביוונית ובגרמנית. היוונים קיבלו את כל הצעדים האלה בתימהון קודר. כמה כמרים הטיפו מדוכניהם להשתתפות בצער הנרדפים, ומורי בתי-הספר הזהירו את הילדים שלא להתגרות בנושאי הטלאי ולא ללעוג להם. כך ניתן ליהודים להיראות בחוץ ללא מבוכה. הגרמנים עצמם נראו בדרך כלל כלא שמים לב לסימן-היכר זה בעוברים ושבים. משלחת של "האיגוד הכללי של בכי-מלחמה" ניסתה לשדל את הוועדה הגרמנית לשחרר את חבריה היהודיים, אולם הם גורשו בחרפה תוך אזהרת אימה, שיומנו אם יעזו לחזור ולהגיש דרישת מחוצפת כזו.

גזרות כלכליות וצעדי הטעיה

נעשו ניסיונות להפיג את החששות. ב-25 בפברואר הוציא מרטן צו מספר 2014 אל המושל הכללי סימונידס ואל הקהילה היהודית, שפורסם בעיתונות שלושה ימים זה אחר זה, שעל כל החברות, הסינדיקאטים והאיגודים המקצועיים להוציא את חבריהם היהודיים ולהימנע מלהגן על האינטרסים שלהם. גזרה זו הטילה דיכאון קודר על הסוחרים, החרושתנים ובעלי המלאכה היהודיים.

ב-1 במארס נדרשו כל היהודים להצהיר על רכושם. לצורך זה ניתנו הוראות בדפוס, מנוסחות בדיוקנות רבה, וזה תוכנן:

"מטרת הצהרה זו היא לצורכי סטטיסטיקה; היא צריכה להיעשות על דפים מוכנים במיוחד למטרה זו, ומועצת הקהילה קוראת להישמע לפקודה בדיוקנות מרובה, כדי לא להסתכן בעונשים חמורים מצד השלטונות הגרמניים. שווי הבניינים, הקרקעות והמשכנתאות יוערך בדרכמות שלפני המלחמה.

ראש המשפחה יצהיר בשביל עצמו ובשביל אשתו וילדיו הקטינים. מבוגרים בלתי תלויים, עצמאים במקצועם - חייבים למלא בעצמם את השאלונים, בני המשפחה המבוגרים שאין להם רכוש, ייכללו בהצהרת כל המשפחה.

בציון כל סוג של רכוש יש לשים לב למה שנאמר להלן:

קרקעות ונכסי דלא נידי יצוינו עם מקום הימצאם. יש לציין, אם הנכסים נושאים רווחים,

אם הקרקעות הם בנויים, או מעובדים הם. יש לציין את ערך הסחורות, לרשום את אלה הנמצאות מחוץ לסלוניקי. צריך לרשום את המכונות, המיתקנים, ובייחוד את המכונות המיוחדות וכל חומרי הייצור. יש לנקוב בדיוק את הבנקים בארץ ובחוץ-לארץ, שבהם נמצאים הפיקדונות; למנות את התביעות והחובות. יש לתת רשימה של חפצי זהב ומתכות יקרות (מלבד טבעות-נישואין), של אבנים יקרות מלוטשות ולא מלוטשות, של כספים במטבע-חוץ וברייכסמרקים, של חפצים שימושיים, כגון פמוטים, תשמישי קדושה, שטיחים, תמונות, חפצי אמנות, אוספי בולים ומטבעות, כלי-רכב ובהמות-משא (חמורים, סוסים), ואפילו עגלות-יד; כל בעלי חיים, כגון תרנגולות, אווזים, ברווזים, כבשים, כלבים, פרות ועזים. על כל חדר בדירה יש להכין רשימה נפרדת; כלים יש לסווג לכלי חרסינה, כלי זכוכית וכלי-מטבח אחרים. אריגים שטרם נתפרו מהם לבנים או בגדים - יש לפרט כל חלק לחוד. לבסוף, הוראות אלה פירושן, כי אסור ליהודים לסחור ברכושם, למוכרו, לתת במתנה, אלא על-פי רשות מיוחדת בכל מקרה ומקרה"

על ועדה מורכבת מפקידי בנקים יהודיים הוטל, לבצע סידור ומיון הצהרות, לשם עריכת הסטטיסטיקה, כביכול, במשך כמה ימים הייתה האוכלוסייה שרויה בהתרגשות לרגל מילוא הטפסים הללו. אנשים היו מתייעצים, כיצד למלא את הדרישה בדיוקנות הגדולה ביותר - שקלו, העריכו, חישובו בשקידה רבה מפחד העונשים. נפוצו שמועות שהגרמנים יטילו מסים על היהודים לפי גודל רכושם, כפי שנשמע שעשו בבולגריה. כל אחד מילא חובתו בנאמנות; מעטים העיזו לרמות, להסתיר או להפחית. הבוגדים והמלשינים היו ערים, ויותר מאחד נפל קרבן לסחטנים, לרמאים ולמרגלים שארבו להם. העניין כולו לא היה אלא מעשה תרמית, אחת המהתלות הגסות ביותר של הגרמנים. הם רצו לרמות את היהודים, ללעוג להם ולהטיל עליהם דאגות. הגרמנים לא עיינו כלל בהצהרות. תוכניות אחרות לקראת השואה כבר היו מוכנות. בעוד זמן קצר עמדו היהודים להיעקר לגמרי מכל מה שהבדילים כיצור אנוש בני תרבות, כאזרחים. מכונת ההשמדה חיכתה כבר לקרבנותיה.

הרגעה מטעה

הכול נעשה כדי להרדים את הערנות, אולם היהודים חשו בסערה המתקרבת - הם החלו להתלחש על גירושים המוניים; הילכו שמועות, שהמפקד והגטו אינם אלא הכנה לטבח. דיכאון ואבל השתלטו על הכול. למרות האיסור המפורש של הוועדה, היו רבים שתחבלו תחבולות כדי לחמוק מן הגטו. היו מתחפשים כעובדי רכבת, כאיכרים, כעגלונים, מתחבאים בארגזים, צוללים לתוך חביות ולתוך תיבות ומצליחים להגיע לאתונה ברכבת. בהיוודע על הבריונות, רצו תחילה לירות בבני הערובה, אולם לבסוף הסכימו לעבור על כך בשתיקה. קורץ הטיף לצייתנות, למשמעת ולהרגעה; הוא אמר, שרק עמדה כזאת עשויה להבטיח יחס סלחני מצד הגרמנים. כל עמדה אחרת עלולה לגרור משנה אכזריות ומעשי תגמול.

ב-5 במארס 1943 נתן קורץ הוראה להדביק את ההודעה הבאה :
"אנו קוראים לאחינו בני ישראל לשמור על שקט, על קור רוח ולא להיגרר לבהלה, לא לתת אמון בשמועות מדאיגות, שאין להן יסוד. כל אחד חייב להמשיך בשלווה בעסקיו ולהשליך את יהבו על ראשי הקהילה."

הבטחות מגבוה באו להרדים כל פחד וחשד. ועדת האס-דה הייתה מעבירה בערמומיות שפע של תעתועים כאלה לרב הראשי והלה היה חוזר עליה בצייתנות ובאדיבות עם תוספת פירוש משלו: תיווסד קהילה אוטונומית, מדינה זעירה עם משטרה משלה, עם לשכת מסחר, לשכת עבודה ועירייה משלה. כל הלא-יהודים היושבים בתחום הגיטו יצטוו לעזוב את המקום ויעברו לבתים שהיהודים נטשו אותם. החנויות, בתי-המלאכה, המשרדים של היהודים יועברו כולם לפנים העיר הקטנה, שמעתה תהיה כולה שלהם. ד"ר קורץ וועד הקהילה דנו ארוכות על ארגון ה"רפובליקה" האוטונומית הזאת. הוגדרו בדיוק יסודותיה ופרטי המינהל שלה. כאמור, הטיילה האס-דה על אלבאלא את הפיקוד על המשטרה היהודית, שהייתה מורכבת ממתנדבים מצוידים בסרטים צהובים. היו

ביניהם בעלי דרגות שונות, שסומנו בכוכבים, דרגה- דרגה ומספר כוכביה- אחד-שניים- שלושה, שהיו מתנוססים על הסרטים. כך התארגנה הקהילה החדשה, מוכנה להתנהל ביעילות, כדי שישרור בה סדר ותגיע לשגשוג. זה היה המיתוס, שהגרמנים ניסו לנטוע אותו בציבור - והספקנים ביותר השתכנעו. אולם למרות הכול הייתה הדאגה מקננת בלבבות.

ברכת שחייה לאנשי הצבא הגרמני ביוון, שקירותיה ורצפתה עשויים ממצבות יהודיות [ארכיון לוחמי הגטאות].

במחנה המעבר "בארון הירש"

היהודים קיבלו את הדין ואמרו להסתגל למצב, אך ועדת האס-דה התקדמה בשיטתיות לקראת הגשמת תוכניתה, שהוכנה כהלכה. השכונה "בארון הירש" כותרה וסוגרה בחומת קרשים גבוהים. שכונה זו, הסמוכה לבית הנתיבות, שנוסדה לפני 50 שנה מכספי נדבתו של הבארון הירש כמקום מחסה לפליטי פרעות קשינוב ומוהילב, השתרעה על שטח של 30,000 מטרים מרובעים. ב-593 חדרי מגורים של שכונה זו, שכבו בני דלת העם – 2,315 במספר, כמעט כולם בני המקום, כי הדיירים הקודמים מקצתם יצאו, ומקצתם ניספו בקדחת.

רבים היו הפירושים להסגר הזה, אולם לא היה בכוח שום סברה או השערה לספק את סקרנותם המוצדקת של האנשים המודאגים. כל אחד שאל את עצמו בחרדה: לאן מובילות ההכנות האלה? את מי עומדים לבודד? הראשונים לבידוד היו יהודי לאנגאדא, חמש-עשרה משפחות, שנעקרו באכזריות מבתיהם. איש לא ידע להסביר לשם מה באה הפרדה זו.

ב-4 במארס נסתיים הבידוד. לחומת העץ הגבוהה נוספה גדר חזקה של חוטי-ברזל דוקרניים. משלושת השערים שהיו בגדר, נפתחו שניים לשני רחובות שונים ושער אחד הוביל לתחנת הרכבת. על כל אחת מן הכניסות התנוסס שלט בשלוש שפות.

ללא-יהודים הכניסה אסורה

למחרת, ביום השישי, נאסר על התושבים לעבור את השערים הללו; מכאן ואילך היו כלואים. על בניין סמוך הועמדו בחיפזון מקלעים וזרקורים. בית המשוגעים הפך לבית סוהר. החולים הועברו לביתן שממול. בית-הספר הפך למטבח, שם חולקו מנות מרק. זה

לא היה אלא מחנה-ריכוז מתוכנן לפי כל הכללים לעיניים. הפיקוד נמסר לידי גרבין מאס-דה, נאצי צעיר, יהיר ומחוצץ; ויטאל חסון, הנבזה, התליין של אחיו בני דתו, היה מתורגמן ויד ימינו.

במשך יומיים נשארו תושבי המחנה הזה, שהוקם באופן פתאומי כל כך, ללא כל מזון. ביום השלישי, בשבת, הוסמכה מועצת הקהילה לספק להם מצרכי מזון ולארגן למענם חלוקה יומית של מנות מרק.

הכנות קדחתניות

כדי לדרבן כדבעי את פרנסי הקהילה, להמריצם לפעולה ולזרז את ההכנות לביצוע מזימת הרשע, קבעה הוועדה את מקומה בוויולה יפה ברחוב וליסארי 42, בקרבת בית הקהילה. על היהודים נאסר לעבור ליד דירה זו, שעליה התנוסס דגל האס-אס. מתורגמן הוועדה, ברייה שפלה וזחלנית ביותר, בשם אגופ בודוריאן, מוג-לב, רמאי, בוגדן, שונא יהודים ורודף בצע, שימש בלש מחפש נכסים טמונים: אוצרות, שטיחים ורהיטים יקרים. הייתה לו נפש של מרגל. הוא היה מחטט, מסתנן בכל מקום ומדבר ביהירות. הוא היה יוצא ובא, מזרז את עובדי הקהילה, מאיים ומרביץ מהלומות ביהודים מוזמנים אל הוועדה. ככה נשא חן לפני אדוניו, אך יחד עם זה לא היה שוכח את חשבונותיו הפרטיים; היה לוקח בכוח דמי-כופר מכל יהודי הבא אתו במגע.

מנהיגות במשבר

במשרדי הרבנות הראשית והקהילה שררה פעילות קדחתית - שם עבדו יומם ולילה בלי הרף וללא מנוחה. המטרה הייתה לגמור הכול בדיוקנות מופתית ובזמנים הקבועים: חלוקת הטלאים וסידור היישוב בגיטאות. לשם כך גויסו כל בעלי הכישרון מן הפקידים הבנקאים ועובדי המינהל. הייתה זאת כוורת-דבורים רועשת ועסוקה; לא היו מתבטלים אף לרגע, עבדו עד ל-16 שעות ביום. צוותי העובדים רדפו אחד את השני בלי הפסקה. כל אחד השתתף בכמה ועדות וועדות-משנה, שחילקו ביניהן את העבודה, והכול כדי לספק את האדונים הגרמניים ולשאת לפניהם חן וחסד. במהירות היו עורכים טופסי הרשמה, בהם רושמים היו את שמות כל היהודים, גילם וכתובותיהם. אחר-כך ניגשו למפקד הבתים. נעשה הכול, כדי שכל יהודי ישא את הטלאי ושכל אחד ישוכן בגטו. הכול פעל בשיטה וסדר מופתי, ויותר מכול - במהירות.

ועדת האס-דה מאידך הייתה ממריצה את השירותים ודורשת למסור לה באופן מתמיד רשימות קטלוגים, אינוונטארים ודו"חות. זאת הייתה מלחמת עצבים, כדי להחזיק את עובדי הקהילה במתיחות. כדי לספק את תביעות הוועדה, היו מגדילים יום-יום את מספר העובדים, אגב, כולם מתנדבים. במהרה הגיע מספרם למאות. ד"ר קורץ היה מדרבן את חבר עובדיו ומפקח בעצמו על המלאכה. הוא צעק והתרגז; התרשלות קטנה ביותר הייתה מעבירה אותו על דעתו. הוא נמצא בכל מקום וידו הייתה בכול, שהרי צריך היה להשביע את רצון הגרמנים: לבצע את הנדרש ללא דופי, להוכיח דיוקנות, לעולם לא להסס ולא לדחות.

אדם קטן זה היה עקשן ולא קיבל עצה משום איש, הוא פעל על דעת עצמו מעשה רודן, כשכל הזמן דברי איום בפיו; הוא היה איש נוקשה, נוטר איבה, קפדן, לא סבל דעה מתנגדת, דחה כל הצעה, היה מצווה וחסל! הכול היו חייבים לציית לו, אי-אפשר היה להתקרב אליו. ודאי, הוא היה בעל השכלה רחבה, אך קומתו הרוחנית הייתה נמוכה. לא היה לו טקט, לא עין חדה, לא אינטואיציה, לא הבנה פסיכולוגית כלשהי, לא ידע להשפיע השפעה טבעית, דרך אהדה ושכנוע. הוא היה פועל לפי דחיפתם וכפייתם של הנאצים, שלעתים היו מתעללים בו ומשפילים אותו עד דכא. אולם הוא היה רושם את הפקודות, מחמיר ומקפיד הקפדה מרגיזה ומבחיילה על כל תג ותג בביצוע. ההייתה זאת התרפסות תוך כוונה לרכוש לעצמו את אהדת הגרמנים? או שמא הייתה זאת מדיניות מחושבת, שנועדה לשכנע את הגרמנים, שהיהודים הם אנשי-סדר, אוהבי משמעת ונאמנים - וקיווה בתמימות לעקור על-ידי כך את שנאתם? הייתכן, שהוא אשר חי שנים כה רבות על אדמת גרמניה, לא הכיר דיו את נשמותיהם המפותלות והאכזריות של

הגרמנים ועשה משגה גדול כזה? תהיה התשובה אשר תהיה - האמת היא, שפעילותו הקדחתנית בשעות ההכנה להשמדה הייתה הרת אסון וגרמה להחשת הביצוע המלא של תוכנית הנאצים לגבי יהדות סלונקי. לולא הלהיטות שלו, לולא עיוורונם - ונאמר את האמת - לולא שפלותם של הסובבים אותו, לא הייתה מן הסתם ועדת האס-דה מסוגלת לבצע את מזימתה במהירות כזאת ובהצלחה כזאת. מספר לא קטן היה יכול להימלט; לא היינו עדים להרדמה כזאת של חשדים וחששות, לסבילות ואופטימיות כזאת אצל רבים, להשלמה עם הגורל ולייאוש קודר אצל אחרים, ולא היו נידחים רעיונות של מנוסה. ראשי הקהילה מקטנים ועד גדולים לא גילו אף פעם אומץ אמיתי, מסירות נפש המביאה כבוד למנהיגים. הם דאגו ראשית כל לעצמם, להצלת נפשותיהם הם והיו בלתי מסוגלים להתעלות לגודל חומרת השעה.

קורץ עזר, אפוא, כפי יכולתו ל"וועדה". הוא היה חוזר ומשנן, כי הוא זקוק לעבודה ולא לרעיונות-ולעצות. מחשבה אחת קיננה במוחו: איך למלא "בדייקנות" את פקודות אדוני האכזריים, הוא לא מש מן הטלפון, שבאמצעותו זרמו כל הזמן הוראות ותביעות חדשות. כאשר התרחק לדקות ספורות, כדי לסעוד את סעודת הצהריים, הציב על-יד המכשיר אחד הפקידים הבכירים של הקהילה. פעם אחת בין השעות אחת ושתיים אחר-הצהריים נשמע צלצול הטלפון. הפקיד שעמד על המשמר הרים את השפופרת וענה. בצד השני של הקו היה ברונר. מאחר ולא שמע את קולו הרועד של קורץ, שהיה רגיל לשומעו, יצא בדחיפות ממעונו שברחוב וליסארו. רץ אל בית ועד הקהילה והצליף במגלבו בפקיד ובחבר המועצה סלומון עוזיאל, אשר ראשונים ניקרו לו בדרכו. בקול רועם, כשפיו מלא קצף, הודיע שאסור ששירותי הקהילה ישבתו, וכי פקידיה חייבים לעמוד על המשמר כל שעות היום והלילה.

היציאה מתחומי הגטו האסורה

בשבת, ב- 6 במארס, הוצבו ליד כל שערי הגטו משמרות "שופו" חזקות וז'אנדארמריה יוונית. על היהודים נאסר לצאת מתחומם. המסוגרים האומללים הוכו בתדהמה ושאלה אחת ניקרה במוחות: האם ניסיון הוא זה, האם רוצים הגרמנים רק להיווכח מה מידת צייתנותם והכנעתם? נאסר גם לעבור מגטו אחד לשני אלא ברישיון מיוחד, שהעניקה המשטרה היהודית, ורישיון זה לא ניתן אלא במקרים שהיו ללא ספק דחופים, כגון התייעצות עם רופא, או הזמנה להופיע במשרד הקהילה. בעל רישיון כזה היה חייב ללכת בליווי שוטר יהודי אחראי. בעלי הרישיונות היו מתקבצים ליד שער הגטו ומסתדרים בשורה - כאסירים, כעבריינים. רק השוטרים בעלי הסרט סובבו באין מפריע.

בגטו שררו אבטלה, עוני ורעב. ועד הקהילה ו"אגודת מתנות לאביונים" ארגנו עזרה וחלוקת מנות מרק. בין פעילי "מתנות לאביונים" הצטיינו במיוחד ז'אק רווח, ז'אק ארדיטי, יצחק ארוך ועשרה אחרים. הללו גילו רוח הקרבה ומסירות נפש הראויים להערצה. העסקנים פעלו בעצמם והפעילו אחרים. עבודתם עוררה עניין בין אנשי הצלב האדום הבינלאומי, שסיפק מצרכי מזון בלתי מצויים בשוק החופשי.

טיפול ברכוש היהודי

ב- 13 במארס נתן האס-דה פקודה לד"ר קורץ ביחס לטיפול ברכוש היהודים. פקודה זו נשאה את המספר 3293 והייתה חתומה בידי הד"ר מרטין, שהיה קצין בכיר לביצוע חוקי הגזע ואשר השליך בינתיים מאחורי גוו את מראית העין של דאגה אבהית, חמלה ורצון להגנה. וזה היה תוכן הפקודה: מוטל על הקהילה היהודית, באחריותו האישית של ד"ר קורץ, לטפל בכל רכוש היהודים ובדברי הערך שבבעלותם, מלבד מלאי החנויות, נכסי דלא ניידי, רהיטים, וכן מקנה חי ומת, שלגביהם תבוא פקודה מיוחדת. על ועד הקהילה לארגן מיד שירות מיוחד לביצוע משימה זו, שהכול יהיה מוכן עד ה-20 במארס. ויסליצני השלים ב-15 במארס את ההוראות והעמידן על דיוקן:

- א. על ועד הקהילה קודם כל להכין חשבון של נכסי דניידי ושל דברי הערך;
- ב. את החשבונות בבנק יש לרשום לפי הצהרת ההון של כל איש ואיש;
- ג. חשבונות אלה צריך להעביר לחשבון כולל מיוחד של הקהילה היהודית, לפי צו

המפקד;

ד. ועד הקהילה חייב להודיע לבנקים על צעדים אלה. סוף דבר, היהודים היו מעתה מנושלים מכל רכוש. לא נותר להם דבר משלהם. מרבית רכושם נתפס על-ידי המפלצות הטאוטוניות; המעט הנותר - דברים פחות-ערך, נכסים שאפשר היה להסתירם וחפצים שקל היה להחביאם - הועבר לחשבון כולל של הציבור, שהוא עצמו עמד להתחסל בקרוב. הבדלי המעמדות ניטשטשו, עשירים ובעלי נכסים - הכול ירדו לשפל המדרגה. לא נותרו עוד בסלונקי אלא יהודים עניים מרודים, שלא נשאר להם דבר מלבד הבגד לעורם וחבילה קלה שאפשר להחזיקה ביד או להעמיסה על כתף.

בני ערובה

היהודים הוכיחו צייתנות רבה. הם מילאו את הפקודות במהירות, אולם האס-דה דרשו כל מיני משכונות, עירבונות ובטחונות; הם רצו בני ערובה, שיהיו אחראים בפני "הוועדה" על התנהגות הנדונים. כל סימן של חוסר סבלנות, של אי-ציות, משמעותו הייתה - עמוד התלייה לבני הערובה. התליינים הנבזים ידעו יפה, כי בעוד זמן קצר יושמדו כל היהודים. אבל הם נמנו וגמרו לפעול בבטיחות מוחלטת, לדכא לגמרי את רוח הקרבנות, כדי שיצמדו לקראת הטבח ללא כל התנגדות. הם רצו להתעסק רק ביצורים שהפחד טמטמם והפכם לגולמים. מועצת הקהילה הגישה רשימה של 102 נכבדים, שנקראו להתייצב בפני ברונר וקורץ, ברחוב וליסארי. קורץ נאם בפניהם בזו הלשון: האס-דה רצתה להחזיקכם במאסר, מפני שאתם נחשבים כבני ערובה, אולם אני אישית ערבתי בכם והבטחתי שתתייצבו מיד אם תיקראו לכך. אתם ערבים בחייכם למשמעת; בעד כל הפרת משמעת, כל אי-ציות מצד מישהו משלנו - תשלמו בחייכם ! ..

הילולות של הנאצים

כעזר לששת חברי "הוועדה לענייני יהודים" נתווספו בתור "עוזרים" שישה אנשי אס-אס, שנבחרו בין השוטרים השפלים והפראים ביותר. רק ויסליצני, הראש, הציג לראווה גינוני התנהגות של בן-אצילים, כביכול. עושי דברו היו ממוצא נחות ביותר; הם באו מן המשקע החברתי, מן האספסוף של ערי גרמניה. ויסליצני התהלך תמיד עם ה"קודאק" שלו ותר אחרי דמויות מעניינות, פרצופים מוזרים ונופים יפים. כדי להעשיר את אוסף תצלומיו, הוא נסע במיוחד להר אתוס. כיאה לבקי כמוהו, הביא ממסעו זה, בין השאר, כמה חביות יין אמברוזי, שמצאן במרתפי המנזר של "ההר הקדוש". הוא עשה לעצמו אלבום מהודר, שהכיל אלפי תצלומים של טיפוסים ונופים, וביניהם תצלומים של כל משלוח ומשלוח שיצא לפולין או להאנובר. לטיפול תחביבו זה גייס ויסליצני צלם יהודי והתקין לו מעבדה מצוידת היטב, מעל למשרדים הראשיים שברחוב וליסארי.

"הוועדה לענייני יהודים"

"הוועדה לענייני יהודים", לאמיתו של דבר חבר פושעים רשמיים, לא חסכה מעצמה כל נוחיות ומותרות. כאמור, השתכנה "הוועדה" ברחוב וליסארי 42, בחווילה יהודית יפה, ואליה סופח ביתן גדול, שעמד בקרבת מקום וגן נהדר של בית סמוך. בחצר הבניין התנוסס דגל שחור עם גולגולת של מת מעל שני קרסולים מצולבים. מגג הבניין הראשי, בגובה רב, התנופפו בחוצפה קיפולי דגל ענק, אף הוא שחור, מקושט בשתי אותיות "אס" מתלכסנות. בבניין העיקרי היו מרתף, קומת קרקע וקומה שנייה. בקומת הקרקע היה משרד גדול, חדר-ישיבות ואולם האוצר. בקומה השנייה היתה דירתם הפרטית של ויסליצני ועוזרו האיום, ברונר. היו בה כל הדרוש לחיים נוחים. האולם הגדול של קומה זו הפך לחדר-אוכל. המרתף שימש חדר עינויים ובית סוהר ארעי. גם בביתן הסמוך הייתה קומת קרקע וקומה שנייה; הקומה השנייה שימשה חדר-מיטות לנחותי דרגה שבין אנשי "הוועדה", בקומת הקרקע היו חדרי הקבלה. הגן הגדול הופקד בידי גן יהודי מוכשר, שהוטל עליו לרכז בו מן הפרחים היפים והנדירים ביותר של יוון ושל ארצות-חוץ. הדירות הנרחבות שברחוב וליסארי היו מקום עינויים וארמון אלף-לילה-ולילה כאחד, גיהנום ליהודים וגן-עדן של מוחמד למעניהם.

מרגלים ממולחים סובבו בשכונות העיר. כל יהודי שנחשב לעשיר היה נתפס ומובא בפני הוועדה. לאחר ציפייה מעיקה היו חוקרים אותו חקירה מוקדמת, מייסרים אותו בכל מיני עינויים, כדי לאלצו שיודיע על הונו במזמנים, בתכשיטים, בטבעות-זהב, בניירות-ערך, בזוטות יקרות, בשטיחים ורהיטים עתיקים. האכזר מכל התליינים היה ברונר, שסימל את הסאדיזם הגרמני בכל מוראותיו. הוא היה מצליף בקרבנותיו במגלבו העשוי רצועות-עור דקות, משוזרות בחוטי-ברזל, ומפיל עליהם את אימתו ע"י נפנוף באקדחו מעל עורפיהם ורקותיהם.

טאקאש, רשע אחר של "הוועדה", התבלט אף הוא באכזריות שאין דומה לה. הנה מקרה מני רבים: פעם אחת הביא המנוול חסון שני יהודים, שאחד מהם היה קרובו. טאקאש ניהל את החקירה. הוא פקד על האסירים לגלות את המחבוא שהסתירו בו את תכשיטיהם ואת זהבם. כשהשניים שתקו, תפס אותם בעורפם, גרם עד לקצה הברכה, שנמצאה באמצע הגן, והטביע את ראשיהם במים, אולם ללא הועיל. אז חש למקום ברונר, כולו בוער מזעם, חקר אותם, אולם תשובותיהם לא סיפקוהו. הוא החזיק בשתי ידיו אקדחים וציווה על היהודים להסתובב אל מול הקיר והצמיד את אקדחיו אל עורפיהם, כשאצבעותיו על הנצרות. שני האנשים אחוזי-אימה התמוטטו והודו על הכול. לאחר שהרביצו בהם מכות כדבעי, עזבו השניים את המרתף, כשהם שותתים דם.

תורגמן "הוועדה" בודוריאן, היה ברנש נבזה, ערום ומוג-לב; לפני המלחמה השתייך לגייס החמישי. ספסר-טאבאק מחוצף זה, שבשעתו היה מבקש את חסדי היהודים למען עסקיו, הפך עתה למורה-הדרך העיקרי של ה"וועדה" ולבלשה הזריז ביותר. הוא היה מצביע על יהודים עשירים, שאפשר היה להניח שיש להם אוצרות זהב, דוויזים ושטיחים. הוא השתתף במשתאות ובהילולות של אדונו, והיה גם מלקה את האסירים המובאים לחדר החקירה.

גם חסון היה משתתף במעשים הפראים של "הוועדה". הוא היה לבוש תמיד מעיל-עור יפה, נעול מגפיים הדורות ובידו מגלב גמיש, כשאמסטר מלווהו כצל. וכך היה עובר הלך ושוב ברחוב וליסאריז בכרכרתו הקטנה הרתומה לסוס אדמוני, והביא בכל שעות היום והלילה את הקר בנות, שגילה בכוחות עצמו או באמצעות עוזריו הרבים. הוא היה אחד הספקים היעילים ביותר של "הוועדה".

הודות לכל הגורמים הללו התמלא אולם האוצרות שברחוב וליסאריז בכל נפלאות עלי-באבא. על השולחנות נערמו בסדר ובערימות נפרדות טבעות מקושטות יהלומים ואבנים יקרות אחרות במידות ובגוונים שונים ומשונים, סיכות-נוי, מדליונים, צמידים, שרשרות-זהב, טבעות-נישואין, שעונים לכל סוגיהם ומטבעות-כסף ממוינים לפי צורות ותאריכים, דולרים אמריקנים וקנדים, לירות שטרלינג, פרנקים שווייצרים וכו'; על הרצפה הצטברו אגרטים למיניהם, חפצים יקרי-ערך, ערימות עצומות של שטיחים. בשטח זה המצומצם יחסית מרוכז היה עושר כזה, שאפילו דמיונו הפורה של אלכסנדר דיומא לא היה יכול להעלותו ולהבריך בו לעיני מונטה-כריסטו שלו.

תכשיטים ומטבעות סודרו בארגזים; זוטות יקרות הערך הונחו בתיבות שהוכנו במיוחד למטרה זו. אלפי שטיחים קופלו בגלילי-ענק. מדי פעם היו באות מכוניות לקחת שלל זה ולהעבירו לגרמניה ברכבת או באווירון. מובן, שהאדונים מן "הוועדה" לא קיפחו גם את עצמם והיו לוקחים לפני כל משלוח מכל הבא ליד: מטבעות, תכשיטים וכל דבר שמצא חן בעיניהם. סיפר לנו מר קליאוביל רמטזריאדס, הטבח מרחוב וליסאריז; שכאשר עמד ויסליצני לעזוב את סלוניקי, הטיל עליו להעביר לשדה התעופה ארגז קטן מלא תכשיטים, מטבעות-זהב ושרות-כסף, שהיה כה כבד, שרק בקושי עלה בידו לעשות את שהוטל עליו.

מטבח ה"וועדה" היה מן המעודנים ביותר; התבשילים מן המוצרים המובחרים ביותר של מקדוניה ושל הקנטינות הגרמניות. מערכת כלי האוכל עשויה הייתה להתמיה בעושרה ותפארתה את הסנובים השאפתנים ביותר. אלה היו שכיות-חמדה שנשדדו מן החנויות הגדולות לכלי זכוכית של בנרובי ואסיא וממאות בתים של יהודים אמידים. כל סוגי משקאות התנוצצו בתוך הגבישים שעמדו בפני כל מוזמן. ריחות הטבק משיבי הנפש של

סיגריות "קסאנטי" ושל סיגרים "הוואנה" התערבבו באדי ה"מוקקא". לרשות המטבח עמדו לול, ארנביה ודיר.

קומת הקרקע של הביתן הסמוך היה מקלט מסתורין לתענוגות. שטיחים מופלאים ורקמות פאר כיסו את הקירות. הרצפה נעלמה תחת השטיחים השעירים. על התקרה היו מתוחים מקלעות קטיפה, ריפס וברוקאט - מעשה אומנות של קשטן עדין-טעם. שולחנות נמוכים, כל מיני מושבים, כונניות ותיבות-זכוכית לסוגיהן ואלפי זוטות מכל מיני מקורות וגוונים ומכל חומר שבעולם קישטו את האולם, ממנו נפתחו מסביב פתחים לחדרים המרוהטים באופן מקסים, לגומחות רפודות-מוך, לתאים חשאיים וקובות מפוארות; בגדי לילה של משי מובחר התגוללו על הספות הרכות, על הכורסות העמוקות ולידם נעליים מקסימות, נעליים מזרחיות רכות עם קצוות מורמים, עשויות שני וזהב. אוצרות אלה המתינו ליפהפיות, שהיו נאספות על-ידי הרחרחנים הטובים ביותר בעיר ומובאות למשכן זה עם רדת החשיכה. משקיעת החמה ועד עלות השחר היו נערכים במקום זה מחזות של פריצות ותאוה.

בו בזמן שהתליינים האכזריים התמכרו לתענוגיהם ולפריצותם, גססו יהודי סלונקי בגטו והמתינו להעלאתם על קרונות-בהמות, שיעבירו למקומות השמדה. הם התכוננו לעקידה בשעה שמענייהם התמכרו לתאוותיהם.

הסימן ניתן

לפתע נודע על אסון נורא. שמועות עקשניות נפוצו שכל היהודים עומדים להישלח. בתחנת הרכבת הועמדו שלוש-מאות קרונות. קורץ כיבס בחיפזון את המועצה ואת ועדת-העזר: צריך לנסות להציל את העם! יציעו מחצית כל רכוש היהודים בנכסי דניידי ודלא-ניידי ככופר-נפש! קורץ החתים את כל הנוכחים על הצהרה, שהטילה עליהם אחריות סולידארית למילוי מושלם של התחייבות זו, שעמד להציע בפני הגרמנים. הוא הלך אל מרטן וניסה לנהל אתו משא-ומתן; הוא הציע את מחצית רכוש היהודים. מכירת הסחורות היהודיות ונכסי דניידי אחרים תיעשה על-ידי ועדה מעורבת של גרמנים ויהודים. הבנק הלאומי ביוון יטפל במכירת נכסי דלא ניידי. מרטן קרא בדחיפות את ויסליצני לשם התייעצות, והשניים עמדו לבקש טלגרפית את הסכמת ברלין. 24 שעות לאחר מכן נתבשר קורץ על סירוב השלטון העליון. מרטן הסביר בשלווה, שארגונים יווניים שונים בסלונקי הציפו את ברלין בתזכירים טלגרפיים, בהם דרשו את גירוש היהודים, וכי השלטונות הגרמניים אנוסים היו להיענות ללחץ זה. לברנש שפל זה הייתה החוצפה לבדות עלילה איומה כזו.

יום הדין

הגיע היום המר והנמהר. השמועות הנוראות הפכו לוודאות. ביום ראשון, 14 במארס, ציווה האס-דה לרב הראשי לכנס את כל כלואי הגיטו בבית-הכנסת שבפרבר הירש, כדי להודיעם על נסיעתם לקראקא שבפולין. האסיפה נערכה בשעה 11 בבוקר. כל הנוגעים בדבר נכחו; בלב דומם הקשיבו לפסק דינם. קורץ עוד האמין והשמיע דברי עידוד: "הקהילה הגדולה בקראקא - הוא הבטיח - תדאג לכם; כל אחד מכם ימצא תעסוקה לפי טעמו, כישרונו, ידיעותיו וניסיונו בחיים". הנוכחים פרצו בבכי. אנשים היכו על חזהם, קוננו ושיטחו תחינותיהם לפני ריבון העולמים. זה היה מחזה קורע לבבות. מה לעשות? אפסה כל תקווה. השתרר ייאוש קודר. תמה תקופת הנסים. השמים אטומים לקול התפילה. בני-ישראל עזזבים מעתה ללא רחם ונתונים לשבט צורריהם. הודעתו הרשמית של קורץ עשתה לה מהרה כנפיים והתפשטה בין היהודים הכלואים. הפנים לבשר קדרות ויגון. כיוון שעוד נותרו כמה מכשירי טלפון בתוך הגיטו, השתרעו עליהם הבריות כדי להיוועץ עם חברי מועצת הקהילה וללמוד בדיוק את הפרטים. אכן נוכחו, כי אין להשיב את הגזרה, כי זהו גירוש.

למחרת, ב-15 במארס, 11 בבוקר, התאספו כל תושבי המחנה הירש, כדי לצאת לדרך. השוטרים היהודיים חיפשו בכל החדרים אחר מתחבאים ומאחרים. המחזה הנלעג הלך

ונמשך: הכיוון הוא, כביכול, לקראקא, שם יתחילו חיים חדשים. כל אחד מראשי המשפחות קיבל המחאה של 600 זלוטי. השער 33 זלוטי עבור 1,000 דראכמות. יהודים, פקידי בנקים לשעבר, הכינו את ההמחאות הבזויות האלה - תעודות מגוחכות, שנועדו להשלוח את ההולכים למוות. נאסר בעונש מוות לקחת זהב או תכשיטים; כל אלה חייבים היו להימסר למשרד-המחנה. אולם למרות זה נמצאו רבים, שהיו קורעים את שטרות הכסף שלהם ומשליכים אותם לבתי-שימוש יחד עם הזהב שברשותם ותכשיטיהם. לכל משפחה מותר היה לקחת את ההכרחי ביותר, לא יותר מ-20 קילו לנפש, כדי שלא להכביד על הקרונות, ובלי מזוודות. אפשר היה רק לשאת שק על הגב או על הכתף כמו ביציאת מצרים... כל הנועד להישלח הגיש את הטלאי לשם החתמה, והופנה לתחנת הרכבת, לעבר קרונות-הבהמות שעמדו במסילה. במשלוח הראשון היו כ-40 קרונות; לקטר מחובר היה קרון מיוחד לאנשי "שופר". וכך היה בערך גם סדר המשלוחים הבאים אחריו. כל קרון שבקושי מכיל 40 איש, העמיסו עליו 80 עם מטענם, בסך-הכל 2,800 איש בכל משלוח. הדלתות נסגרו במנעולים ונחתמו. הארובות שעשויות היו להעביר מעט אוויר, היו חסומות; רק הסדקים בדפנות הקרון מנעו את החנק. בעת המשלוח השני התערב הרב קורץ והשיג, שהשרשרת המקשרת את שתי הדלתות של כל קרון תורפה קצת, למען יחדור מעט אוויר פנימה.

בו ביום, ב-15 במארס, הוקף הפרבר אייא פאראסקווי רסביבתו על-ידי אנשי "שופו" ושוטרים יהודים ויווניים. לתושבי השכונה ניתנה ארכה של 20 דקות לפינוי בתיהם. איזו טרגדיה נוראה! איש לא ידע באיזה מטען לבחור; באימת טירוף תפסו האנשים מה שאפשר היה לתפוס. ראשית צריך היה להעביר את הילדים והנכים. האסון עורר באנשים פעילות גדולה. שכנים רחמנים ויתרו על מטענם ונשאו על אלונקות חולים ונשים שכרעו ללדת. עם זאת לא נעזב נכה אחד לנפשו. בינתיים הסתדרה התהלוכה העגומה, עדר משונה של עלובים, ערב-רב של אנשים בוכים ונאנחים, נשים וטף, ילדים, זקנים וגברים. המתרחקים מן השורה והמאחרים ספגו הצלפות-שוט; בעטו בהם וסטרו בפניהם בחזקה ובפראות ללא גבול.

ביום השלישי, 16 במארס, הגיע תורם של תושבי השכונה המכונה "בית הנתיבות הקטן", הקרובה מאוד למחנה-הירש. כתוצאה ממצוד בשכונות אייא פאראסקווי ו"בית הנתיבות הקטן" נתמלא שוב מחנה-הירש, שהמשלוח הראשון רוקן אותו מאדם. ביום רביעי, ב-17 במארס חל יום המשלוח השני, ושוב נתרוקן מחנה-הירש, כדי להתמלא מהרה ביושבי פרבר רז'י-וארדאר והסביבה. רובע גדול זה, שבזמנים כתיקונם רחשו בו חיים תוססים, הפך בבת אחת לשממה, שדממת בית-קברות השתררה בו.

בדרך המוות

והנה מה שמספר עד-ראייה על דרכו של העדר לקראת המוות: ב-5 בבוקר פלשו יחידות "שופו" לרחובות הגיטו. בבתים שישבו בהם אנשים אחוזי צער ובכי, שלא עצמו עין, קמה מהומה שאין לתארה. השוטרים של המשטרה היהודית (הפוליטופילאקאס), שגויסו ע"י הגרמנים, קירבו את העגלות, שעליהן עלו הנשים, הזקנים והטף. הצעירים צעדו ברגל עד המחנה הירש. צרורות, חבילות-מזון, זקנים וטף הושלכו בערבוביה על עגלות. אנשי "שופו" היו מרביצים במאחרים בעיטות לרוב, והיו צועקים: - **Judenhunde!** "**Judenhunde!**" (כלבים יהודיים!) אך פונו הבתים ומיד עטו עליהם יחידות חיילים, והוציאו את כל הנמצא בהם לעיני המפונים: רהיטים, שטיחים, מזוודות, ערמות לבנים, כלי-אוכל, תמונות - הכול הועמס על מכוניות. מיד לאחר מכן הסתערה להקת שודדים מקומיים על יתר הפליטה שהשאירו הגרמנים: ספרי-קודש וחול, כלי-מטבח וחפצי-בית שונים. כשהיו אנשי "שופו" בטוחים, שכל היהודים כבר נמצאים ברחוב, ניתנה הפקודה לצעוד. תחילה זזו והתרחקו העגלות בליווי אנשי גסטפו, אחריון צעדה התהלוכה המחרידה של המגורשים לאורך הרחוב אגנאטיה ופנתה לעבר מחנה הירש. על הגזזטראות, בחלונות ועל המפתנים של הבתים הלא-יהודיים עמדו נשי-העם, פועלים,

בעלי-מלאכה וסתם בטלנים וצפו בתהלוכה הטראגית הזאת והתלחשו על אודות הרכוש היהודי, שגירוש זה יעניק להם.

כמה קצינים איטלקים, שחצו את הרחוב, הסבו עיניהם ממחזה מחריד זה, שזיעזע את האדם הלטיני. פניהם הפיקו תיעוב לגרמנים, בני בריתם כמלחמה זו שלא רצו בה. זרים שרחמיהם נכמרו למראה המובלים למוות, זרקו להם כיכרות לחם ומצרכים אחרים. אנשי "שופו" הגיבו בזעם על גילויי חמלה אלה ועיניהם תרו אחרי ה"עבריינים" האלה, קיללו ואיימו, אך לא העיזו לנטוש את היהודים ולרוץ אחרי אותם הנועזים, שמעשיהם נראו להם כפגיעה בגרמניה.

המשלוח הגיע ליעדו

זאת הייתה התחנה הראשונה בדרך הייסורים. לעינינו נתגלה מחנה-ההסגר על כל מוראותיו. ליד השער חיכו כעשרים שוטרים, שהובילו את הבאים לתוך גדר התייל. לפני הישלחם לפולין שהו כאן המגורשים כמה ימים בצריפים מתמוטטים ומבאשים. ידוע מחנה-ריכוז גרמני מהו: אימה, עינויים, אכזריות של ראשי המחנה, רעב. כל הרע שהבריות פוחדים ממנו, מתרחש כאן. זקנים, נשים וטף נכנסו למחנה, מלווים ע"י אנשי "שופו". הצעירים נשאו את המטען. האמיצים שביניהם ניסו לנחם את ההורים והידידים, את הקרבנות שגורל אחד היה צפוי להם. הם נתנו לעגלונים שטרי-כסף, והללו דרשו עוד ועוד, ברצותם לנצל את האסון והייאוש של זולתם לטובת עצמם. ואמנם, היהודים השליכו לעברם מלוא חופניים שטרות, כי מה יועיל להם הכסף? רודפי הבצע חטפו את השפע הזה והתרחקו תוך רעמי צחוק.

בתחנת הרכבת עמדו כ- 20 קרונות סגורים וחתומים, מלבד אחד באמצע. לאחר זמן קצר הוכנסו בקרונות אלה יצורי אנוש, חפים מפשע - ילדים, נשים הרות, חולים שעלולים היו למות בעת הנסיעה. פני המגורשים הביעו כאב, מורא וייאוש נוכח האסון הצפוי. ימי הסבל בגטו והשהייה במחנה-הירש הפכו אנשים אלה לעדת מיואשים ההולכים לטבח בלי להתקומם. שפתיהם לא דובבו אף תלונה אחת; מושפלים עד דכא ואילמים מרוב סבל, הועלו על הקרונות ושם גובבו אחד על השני, 70-80 נפש בקרון. **"Schnell! Schnell!" (מהר! מהר!) צווחו אנשי ה"שופו", בלהט שגדל עם בוא ראשי הגסטפו לפקח על הפינוי. "Schnell! Schnell! Donnerwetter" (חזיז ורעם! מהר! מהר!) צווחו, כדי לזרז את צעדי המאחרים. המון המשולחים הלך והצטופף בתוך הקרונות המטונפים. הצעירים מסרו את המקומות הנוחים יותר לנשים ולזקנים והם עצמם הסתדרו איכשהו. האימהות ליטפו את תינוקותיהן ובכו חרש. בחוץ עקבו אנשים אדישים אחרי מחזה זה שהיה קורע לב. נשמע קול עמום של נעילת בריחים, עוד חריקות מפתח בתוך מנעולים - וניתן הסימן לזוז. קצין הגסטפו שניהל את הפינוי, שעשה את מלאכתו באדישות ובחומרה, התקרב אל הממונים עליו, כדי לשמוע דברי שבח מפייהם על מילוי חובתו. הוא מילא את תפקידו בצורה פרוסית והיה שבע רצון. הקטר צפר והרכבת זזה לאיטה ... הייתה זאת פרידה מן המולדת, נסיעה לקראת הנעלם, לקראת הגהנום והמוות. מבעד לאשנבים הציצו אסירים צעירים וחייכו לעבר הנשארים בחוץ. הוי, זוטרים אומללים!..**

ההתפרצות נגד קורץ

זו אחר זו הוקפו השכונות היהודיות ותושביהן הועברו למחנה-הירש ומשם לקרונות. הכול התקדם בקצב מזורז עד שהיהודים, שעד כה נתנו כל אמונם בראשי הקהילה, פגה סבלנותם. אנשים הפגינו מורת-רוח ובשכונות היהודיות גברה התסיסה. התנהלו ויכוחים על התנהגותו ועמידתו של קורץ והבריות גינווהו בפה מלא; הטיחו על קורץ את האשמה, שהקל על הגרמנים את הנהנת חוקי הגזע וביצועם, האשימוהו בצייתנות יתרה שלא הייתה במקומה, בהתרפסות ובפתיית שגילה במגעו עם האס-דה, בחוסר כל אומץ-לב, בחוסר עין חדה ותפיסה מהירה. הוא לא הבין דבר מכוונת הגרמנים. באיוולתו האמין לכל תרמית ולכל תעתוע משלהם, שהעבירם לצאן מרעיתו בתוספת הגזמה מצדו. הוא לא הבחין דבר במתרחש ולא ראה את הנולד. במקום לעודד לבריחה, מנע אותה ע"י

הטפותיו האופטימיות על אודות תוכניות הנאצים לגבי היהודים, והרי הוא שחייב היה להזעיק את העם.

ב- 17 במארס התייצבה בפני הרב הראשי משלחת הסקטור העירוני של הגטו ודרשה שיגלה את דעתו על הצפוי ליהודים הנשארים; האין הוא חושב - שאלוהו - שהנה הניע תור ההסגר שלהם? ומה עומד הוא לעשות כדי לקדם את פני הסכנה? במקום להשיב על השאלות האלה, הודיע ד"ר קורץ, שהוא יסביר את הכול בפני הציבור היהודי כולו בבית הכנסת של המונאסטיריוטים בשעה 4 אחרי-הצהריים.

בשלוש היה בית הכנסת מלא מפה לפה. הקהל חיכה באי-סבלנות ובחרדה להסברי ראש העדה, שהחזיק בידיו את גורל יהודי סלוניקי. הקהל עדיין רצה לקוות. האנשים ציפו שמא תישמע מילת נחמה, שמא עוד ייפתח פתח הצלה.

משהחל קורץ לדבר, נגוזו התקוות; הוא הטיף לקבלת הדין והסביר, שאין מוצא אלא לצאת לגלות. "הרגעים האלה קשים וטראגיים הם" - אמר, וקרא להזדיין בסבלנות ובאומץ. הוא שיבח את הקרבנות שהצטופפו במחנה הירש, התלהב מריבוי החתונות שנערכו שם ופנו אל נדיבות לבם של העשירים, שיעזרו לעניים להתלבש מכף רגל ועד ראש, כדי שכל יהודי סלוניקי יגיעו אל ארץ מושבם החדשה מצוידים כראוי, וכל זה כדי לקיים את שמה הטוב של סלוניקי בין היהודים האחרים, אשר יקבלו אותם אל עדתם.

בין המאזינים השתרר ייאוש. הם ציפו לדברי תקווה והנה איש זה אישר את גזר דין המוות. הנאספים סערו, קיללו וקראו לעומתו: מכור! בוגד! לעגו לו, גידפו אותו ושרקו לעברו שריקות בוז. קורץ נאלץ להימלט בדלת האחורית, אולם ההמון הזועם שמר את כל פתחי היציאה, והסתער עליו כדי לעשות בו שפטים בו במקום. שרשרת שוטרים יהודיים הקיפה אותו, הגנה עליו והעלתה אותו בחיפזון למכונית.

חטיפתו של ד"ר קואנקא

ד"ר קואנקא שירת בצלב האדום הבינלאומי ומטעם זה נהנה מזכויות מסוימות. גם הקונסוליה האיטלקית פרשה עליו את חסותה. נראה היה כאילו הוא מחוסן מפני חוקי הגזע. גזרות הגיטו והטלאי לא חלו עליו והותר לו להתהלך חופשי. אולם דבר זה לא מנע בעד הגרמנים מלהטרידו. חסינותו הרגיזה אותם מאוד. קשה היה להם לשאת, שיהודי מלאו לבו לקיים קשר עם נציגי הצלב האדום הבינלאומי ועם נציגה הקונסולארי של אחת ממעצמות הציר.

על אף הבטחותיו הנאמנות של ויסליצני עצמו, לא נתן ד"ר קואנקא אמון ב-אס-דה: הוא נשאר בקשר טלפוני מתמיד עם המגינים שלו וכל שעה היה מדווח להם, שהכל בסדר. בערב עם שקיעת החמה, התבצר ד"ר קואנקא בביתו והגיף בבריוח ברזל את הדלת הראשית מבפנים. אולם ב-18 במארס התגנבו שני אנשי אס-דה אל דירתו והסתתרו במרתף. בעיצומו של הלילה, כאשר כולם ישנו את שנתם, יצאו ממחבואם ועל-פי סיסמא מוסכמת הורידו את הבריוח בלי להשמיע קול והכניסו לבית את ויסליצני עצמו; אחר-כך חתכו את חוטי הטלפון ותחבו את כלב השמירה אל תוך שק. משהתעוררו ד"ר קואנקא ואשתו בבהלה, הבינו שנתפסו. הם הכירו את האורחים הליליים. הללו דרשו מהם ללכת אתם והעלו אותם על מכונית, שנסעה במהירות משולשת למחנה הירש. משהגיעו למקום ששם חיכו להם, כובו הזרקורים, לפי אות ניתן, כדי לשמור את המאסר הזה בסוד. בחשאי סגרו את הזוג במקום מבודד היטב, ובזמן יציאת המשלוח השלישי צירפו אותם והובילום בקרון מיוחד, מוסווה מעין רואה. שבוע לאחר מכן מצאו את עצמם הזוג קואנקא באושוויץ.

כאשר ידיו של ד"ר קואנקא קראוהו ולא נענו על ידו בטלפון, התחילו חוששים לו. בצלב האדום ובקונסוליה הבינו את התעלומה והתחילו למחות אצל האס-דה, אצל השלטונות העליונים ובנציגות האיטלקית באתונא. ב-אס-דה השיבו ללא בושה, שד"ר קואנקא נמלט. בחוצפה האופיינית לגדולי הפושעים הנבזים שבדור הזה, ביים ד"ר מרטן מחזה-עילגים ממש. הוא שיגר מכתב אל הקהילה ובו דרש כפרה על בריחתו של ד"ר קואנקא*. וזה תוכן האיגרת:

מפקד סלוניקי ואזור הים האגאי, מחלקת הממשל הצבאי, סלוניקי,
23 במארס 1943.
על-ידי שליח יווני מיוחד אל הקהילה היהודית בסלוניקי, סלוניקי.

הנידון: בריחתו של ד"ר קואנקא.
הרופא ד"ר קואנקא, שלמרות מוצאו היהודי, הוענקו לו חירויות
מסוימות בזכות פעילותו הרפואית, נמלט מסלוניקי בליל ה-18 ל-
19 במארס. כדי למנוע בעתיד בריחות כאלה ניתנת פקודת-עונשין זו:
א. 25 יהודים יילקחו מיד כבני-ערובה ויירו לאלתר, אם תהיה התנגדות
נוספת כלשהי
להוראות המוטלות על כלל יהודי סלוניקי;
ב. אסור ליהודי סלוניקי לצאת מבתייהם אף בתוך הגיטו, אלא בין
השעות 10 עד 16.
כל יהודי שייראה מחוץ לשעות אלה ברחוב, או בכל מקום אחר
בחוף, יירה במקום.
משמרות של המשטרה הגרמנית והיוונית יקפידו במיוחד על מילוי
פקודה זו.
יוצאים מכלל זה יהודים בעלי אזרחות-חוץ מוכרת ושוטרים יהודיים.
על ועד הקהילה לאשר בכתב קבלת איגרת זאת.

בשם מפקד סלוניקי ואזור הים האגאי
ראש המטה, על-פי פקודה: ד"ר מרטן, יועץ הממשל הצבאי

שמחה וייאוש בכפיפה אחת

כל יומיים או שלושה היה יוצא משלוח של 3,000 מבני קהילת סלוניקי אל הבלתי ידוע.
הנשארים היו מתלחשים: מי יודע? אולי יקרה נס ויצילנו? והיו נתפסים להזיה שעוד יזכו
לראות הגאולה. והנה - לפתע נפסקו המשלוחים. עברו כמה ימים ולא קרה כלום. בגיטו
פרצה שמחה. היה חודש אדר, חודש פורים, ימי נסים... האם חל שינוי במדיניות
הגרמנית? שמא התערבו השלטונות היווניים וקיבלו חנינה בשביל היהודים שנותרו, או
אולי נכנסו הגרמנים למבוא סתום בגלל המפללות שלהם במלחמה? כל שמועת-הבל היה
בה משום עידוד ושמחה. בזמנים קשים נוטים הבריות להשתעשע בתקוות. יום אחד
נפוצה השמועה בגיטו, שתורכיה הצטרפה למלחמה בצד בעלות הברית. מעיני כולם
קרנה השמחה; אנשים לחצו ידיים זה לזה בהשתפכות נפש והתנשקו בהתלהבות. דובר
אפילו על עריכת תפילת-הודיה ציבורית.

את השמועות האלה הפיצו אנשי הגייס החמישי, כדי לרמות את היהודים ולטלטלם
מאשליה לייאוש, וככה להחליש את עצביהם ולהתיש את רצונם.

[מולכו/נחמה: "יהודי יוון בשואה והתנגדות, תש"א-תש"ד, 1941-1944 עמ' 65-83]

סלוניקי - עיר יהודית תוססת שהייתה ואיננה עוד

בעיר סאלוניקי ישבו מרבית יהודי יוון - כ- 56,000 יהודים. קהילת סאלוניקי, בת 2000 שנה, הייתה במאות השנים האחרונות, למן גירוש ספרד ב-1492, מרכז היהדות הספרדית. זאת הסיבה שהתמקדתי בעיר זו.

בשואה לא רק נרצחו יהודים אלא גם נפגעה ונעלמה תרבות יהודית שורשית בת אלפי שנים. תיאור קצר על סלוניקי היהודית מבהיר לנו את גדלות רוח האדם ונכסי הרוח של התרבות היהודית כפי שבאו לידי ביטוי בקהילה תוססת זו.

אחד מתפקידיו של עם ישראל בעת הזו – לעשות מאמץ אדיר כדי לשקם את התרבות היהודית המפוארת של יהדות יוון וכל קהילות ישראל שהושמדו בשואה.

קהילת סלוניקי הגיעה לשיאה בסוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. בשנת תרנ"ט (1889) הגיע הסופר הנורווגי אלכסנדר קיילנד לסלוניקי בשבת, והתפלא לראות, שכמעט כל החנויות סגורות: מרכז התבואות, השוק המרכזי, השוק לצרכי מאכל, ועוד; הוא התפעל בראותו יהודים יפי תואר מטיילים ברחובות בשבת, לבושים בגדיהם הטובים: חלקם בכפתן או בגלימה, חלקם במלבושים אירופאים, הולכים ושבים להנאתם, בקומה זקופה, כאילו היו אדוני העיר. סופרים אחרים שביקרו אף הם בעיר מסרו על מצב היהודים בשנים ההן, והרי תמצית דבריהם :

כשמגיע נוסע באוניה לעיר בימי החול הוא יפגוש בשעות הראשונות רק יהודים. כי ה"מאאונאגיס" (הפורקים והטוענים בים), וה"בארקירוס" (בעלי הסירות), שיפרקו סחורותיו ושיובילוהו לבית המכס, כולם יהודים. גם סבלי המכס, בעלי הגוף "כמעט ענקים", הם יהודים העובדים שם בזכות החזקה שירשו מאבותיהם ואבות אבותיהם. בצאת הנוסע מהמכס - עגלון יהודי יוביל אותו למלון.

למחרת, כאשר יצא ממלון וילך ל"ג'ארשי" (Djarchi) או ל"פלאסה" (Placa) כלומר, למרכזי התבואה והיבולים הקולוניאליים, יראה על החנויות שלטים באותיות עבריות, כי רוב מסחר זה גם הוא בידי יהודים. אם ילך קצת מזרחה הוא ימצא ב"קוארטייר פ'ראנקו" (השכונה הפ'ראנקית, כלומר האירופית) את הבנקאים, השולחנים והחלפנים, ובעלי מקצועות אחרים - והם רובם ככולם יהודים. בדרכו יגיע ל"קאלדיריריאה" (Kaldiriria) כלומר מרכז הקדרים, שרוב אומניו הם יהודים, ומלאכתם לייצר קדירות וגם כלי בישול מנחושת. הוא יתפעל בראותו את ה"פלאסה", השוק לדברי מאכל, והוא מלא וגדוש במוכרים וקונים יהודים. ואם ירצה להכיר את כל שכונות היהודים הוא יגיע לידי מסקנה כי הם דרים למעשה בכל העיר ורק הלא יהודים שרויים בגיטאות.

לעתים קרובות כינו הטורקים את הרחובות בשם בתי הכנסת שנמצאו שם או בשם החכם שהתגורר באותו רחוב. באותן השנים היו מאה בתי מדרש ושלושים בתי כנסת היסטוריים (קהלים) כולם מפוזרים בשכונות, וביניהם בתי הכנסת "בית-אל" ו"בית-שאול" ב"קאמפאניאס" (Kampanias) שנבנו לאחרונה בזמן הרבנות של הרב יעקב קוב'ו. רק בשנת 1898 נתנה העירייה שמות רשמיים לרחובות.

אף כי מספר החכמים היה הולך וקטן, עוד היו בשנים הללו ארבע-עשרה ישיבות. הנוסע שהיה פוגש בדרכו כל כך הרבה בתי כנסת, בתי מדרש, ישיבות ורחובות הנושאים שמות בתי-כנסת או חכמים, היה שואל את עצמו אם באמת אינו נמצא בעיר יהודית.

כבר בליל יום שישי, כלומר אור ליום חמישי היתה רוח השבת מתחילה לרחף על פני

העיר. קבוצות יהודים היו מתאספים לקרוא את "לימוד ליל שישי", ואחרי זה שבים לביתם ואוכלים ארוחה (לרוב איטריות) בלי בשר כדי לעשות שינוי לכבוד שבת. הנשים היו עוסקות כבר באפיית ה"פאסטיל" (פשטידה - Pastel) וה"בוריקאס" (Burekas) (סוג מאפה מבצק) בבית, כי בסוף המאה התשע עשרה עוד היו תנורים ברוב הבתים. ביום שישי בבוקר היו הקצבים, סוחרים הפירות וכו' מוכרים מרכולתם ליד בתי הכנסת, והמקום היה הופך לשוק הומה לדברי מאכל. ביום שישי היו מקדימים לסגור את החנויות מבעוד יום. הכל רצים להיות בביתם טרם חשכה. הכל שובת. הנמל, ה"פלאסה" ורוב ה"ג'ראשי". עוד בשנת תר"ע היתה אוניה מגיעה בשבת או ביום טוב, והיתה נאלצת להישאר עשרים וארבע ואף ארבעים ושמונה שעות בנמל, כי אין מי שיפרוק או יטעון משאה כעדות יצחק בן-צבי, ואלו דבריו:

"מי שלא ראה את סלוניקי בשבת, או ביום מועד, לא ראה יד ישראל בתקפה בגולה. עוד מערב שבת, לפני שקיעת החמה, נפסקת כל התחבורה בנמל. בבת-אחת מתחילים כל הספנים היהודים, הממלאים בסירותיהם, בדוגיותיהם ובספינותיהם את מי הנמל, לחתור אל היבשה, מכנסים מפרשיהם ואוספים את משוטיהם ומכמרותיהם וכל כלי חרמם: שבת! האניות האירופיות מוכרחות להתאים את מהלכן לשבת היהודית ולכוון את שעות בואן וצאתן לסדרי נמל סלוניקי, שלא יחולו ביום שבת או מועד יהודי. אפילו חברת האניות הרוסיות היתה מוכרחה להתחשב, על אפה ועל חמתה, בשבתם של ספני סלוניקי היהודים. יחד עם הספנים שבים למנוחתם ולנויהם הדייגים היהודים, היוצאים לבקש להם ציד ומחיה בים הגדול וחוזרים לבתיהם ליום שבת. גם הסבלים, פועלי החוף והעגלונים, שרובם ככולם מישראל, ממהרים הביתה, וכל הנמל מתכונן לקבל פני שבת".

אלפי יהודים בלווית בניהם הולכים לבתי הכנסיות ובתי המדרשות לקבל שבת מלכתא. בצאתם היה השמש או אחד "היחידים" נותן למתפללים לימון או "בשמים" לברך עליהם ולהשלים בזה מאה ברכות. בבית הכל נקי ובהיר. כשעוברים ברחובות רואים דרך החלונות שולחנות ערוכים ונרות דולקים, שומעים איך כל בני המשפחה מזמרים "שלום עליכם" ואומרים הקידוש, ומאוחר יותר - את הפזמונים השונים כגון "דיאה די שבת נו איי קומו איל" ... ("יום השבת אין כמוהו").

בבוקר, רבים משכימים והולכים לשמוע בקשות מפי "פייטנים" בבתי כנסת שונים, ואח"כ מתפללים שחרית ומוסף, חוזרים הביתה, מקדשים ואוכלים ה"פאסטיל", עוגת גבינה מסורתית, עם קצת "ראקי" (מין שכר). אחרי ארוחת הבוקר מתאספים חברי "החברות" השונות בכל שבת בבית אחד מהם, חוזר חלילה, קוראים תהילים, שרים פזמונים, אומרים קדיש בניגון, ועורכים "טאנדה", כלומר מחלקים ביצה אפויה לכל חבר

ו"מוכרים" שלוש ער חמש ביצים ב"מכירה פומבית" כדי לשלם חלק מהוצאות ה"טאנדה", הכל בלווית שתיית ראקי, כי "גדולה לגימה שמקרבת הרחוקין". "חברות" כאלו היו קיימות כמעט בכל שכונה.

אחרים הולכים לבתי הכנסת לשמוע דרשות של כמה דרשנים מצוינים, שהמפורסם

טקס בר המצווה
של אינטו שמשי,
סלוניקי, יוני, 8.8.1936
[ארכיון לוחמי הגטאות]

ביניהם היה אז החכם העשיר והנדיב ר' בכור (חיים) מאטאלון, וכן ר' אברהם מאטאלון, ועוד. לפני הדרוש היתה מקהלה של "משוררים" או "פייטנים" שרה בעברית ובלאדינו שיר השירים עם תרגום שני, משלי, דניאל, איוב, או ישעיה, הכל לפי העונה. אחרי הצהריים היו שוב הולכים לבתי הכנסת או לישיבות לקרוא זוהר, מדרש או גמרא, עם אחד מהחכמים, כל אחד לפי ידיעותיו, עד זמן מנחה. בלילה, אחרי ההבדלה, היו עושים בכל שכונה, "מילדארו" (Mildiaro) (לימוד): השכנים היו מתאספים בבית אחד מהם לסירוגין, וקוראים בעזרת חכם הפרשה עם רש"י, קצת זהר על פרשת השבוע, שרים הקדיש, ומחלקים קפה, "לוקום" ו"ראקי". היו גם כאלו שהיו מארגנים במוצאי שבת "פאסה-טיימפו" (Pasa Tiempo) (בילוי) עם "גאלגי" (Djalgi) (תזמורת קטנה), והיו משתתפים בשירה בלאדינו, בטורקית, ולפעמים מוסיפים גם "בקשות" בעברית. ככה היו מלווים את שבת המלכה.

מבנה הקהילה בסלונקי

חיי הציבוריים של הקהילה וסידורה הפנימי היו בבחינת "מדינה בתוך מדינה". הקהילה היתה קיבוץ מאורגן יפה ובעל משמעת ציבורית. הזכויות האוטונומיות של הקהילה היו מוכרות על-ידי השלטון העות'מאני ואחרי כן על-ידי השלטון היווני. עד המאה ה-17 היו בעיר כ-30 קהילות נפרדות מיוצאי מחוזות שונים. במאה ה-17 התאחדו כל הקהילות לאחת, והיא היתה מעתה הנציגות היחידה כלפי חוץ ופנים. היא חלשה על כל חיי הקהילה, הקימה וניהלה מוסדות תרבות וצדקה ומילאה תפקידים מוניציפאליים כגון: בתי-ספר, בתי-חולים, מרפאות ועוד. בראש החיים הדתיים ולמעשה בראש חיי הקהילה וייצוגה עמד הרב הראשי שנבחר ע"י אסיפה של רבנים וחילוניים. בימי השולטן היתה בחירתו טעונה אישור השולטן, ומאז השלטון היווני נחשב הרב הראשי כנציגה של הקהילה בכל ענייניה עם השלטון. זכויותיו של הרב העמידו אותו בדרגה אחת עם הפטריארכים של העדות הנוצריות. הדבר הזה היה הן בימי הטורקים והן בימי היוונים. בשלטון יוון נקבע הסטטוס של יהודי סלונקי כיתר קהילות יהודי יוון על-ידי החוק היווני 2456 מיום 27 ביולי 1920.

חוק זה קובע בין היתר שבערים בהן נמצאות יותר מעשרים משפחות יהודיות וקיים בית-כנסת, יכולים לייסד על פי צו מלכותי קהילה יהודית והיא מוכרת כאישיות משפטית בעלת זכות ציבורית.

קהילת סלונקי מהווה איפוא אישיות משפטית בעלת זכות ציבורית למטרות חסד, דת וחינוך. החוק 2456 נותן לקהילה את הזכות לגבות מחבריה מס וכן מסים על תעודות שהיא נותנת. כן מרשה לה לקבל תרומות מכל סוג שהוא, להחזיק בתי ספר בשביל ילדי היהודים אשר תכניתם תותאם לאלו של בתי הספר הממשלתיים. תעודותיהם של בתי הספר של הקהילה מוכרות כשוות לאלו של בתי הספר הציבוריים. בראש הקהילה עומד רב ראשי. הוא מתמנה על ידי צו מלכותי ומייצג את הקהילה בפני השלטונות האדמיניסטרטיביים. בהעדרו מייצג את הקהילה יו"ר הקהילה. בפני בתי המשפט מיוצגת הקהילה על ידי היו"ר או סגן היו"ר שלה.

החוק 2456 מדבר על בחירת מועצה רבנית תחת נשיאות הרב הראשי; על מינוי בית-דין רבני הפוסק בענייני גטין ואשר החלטותיו הינן חובה על בתי המשפט הממשלתיים, ועל מועצה של חמישים חברי הבוחרת את הועד האדמיניסטרטיבי של תשעה חברים (קונסיליו) – Konsilio ואת הועד המייעץ של ששה חברים. החוק מסדיר את סמכויות הרבנים, מדבר על שחרור מדמי מכס כגון: צרכי פולחן, הסוכר לפסח, והקמח להכנת המצות; הוא נותן רשות לממשלה ולעיריות להעניק תמיכות שונות לקהילות היהודיות, נותן זכות לסוחרים היהודים להחזיק ספרי המסחר שלהם ביהודית-ספרדית או בצרפתית; קובע את השבת כיום המנוחה השבועי של היהודים וקובע שהשלטונות האדמיניסטרטיביים לא יזמינו את היהודים בשבת או בחגי ישראל בענייניהם וכו'.

החוק 2456 נשא את חתימת המלך אלכסנדר, שר הדתות דמיטרי דינגאס (Dimitriou Dingas) ושר המשפטים י.ד. צירימוקוס (I.D. Zirimokos). ציוויים שונים נתפרסמו

אחרי זה לשם מתן תוקף לחלק הנ"ל וכן חוקים חדשים ששינו במרוצת השנים כמה מסעיפי החוק.

ב- 1932 נקבע יום הכיפורים כיום מנוחה של היהודים. חגי ישראל המוכרים על ידי החוק היווני הם : השבת בכל שבוע, יום כפור, שני ימי ראש השנה, שני ימי חג השבועות, שני הימים הראשונים של פסח, שני ימים ראשונים של סוכות ויום תשעה באב.

זכות הבחירה האקטיבית והפסיבית ניתנה לכל יהודי חבר הקהילה.

יושב ראש הקהילה וכל חברי המוסדות המנהלים והוועדות הממונים על ידם עבדו שלא על מנת לקבל פרס. הכנסות הקהילה באו ממסי הערכה ומהכנסות נכסי הקהל והתקציב הוצא בעיקרו לחינוך (בתי-ספר ותלמודי תורה) לעזרה רפואית (בית-חולים הירש, בתי-מרקחת ומרפאות) ולעזרה סוציאלית (הקצבות למשפחות נצרכות, מצה חנים לעניים, לוויה למתים, הלבשה לתלמידים עניים, בתי-יתומים).

יש לציין שהכנסות הקהילה מוכרות כהכנסות ציבוריות ויכולות להיות נגבות באמצעות קופת הממשלה והמשטרה. נוסף לזה, רשאת הקהילה להשכיר ולמכור נכסיה מבלי להזדקק למכרז פומבי.

חברי ועד הסיוע "מתנות לאביונים" בסלונקי מבקרים בבית ילדים.

החינוך היהודי

מאז גירוש ספרד ועד המאה ה-19, שימשה סלונקי מרכז לתורה החשוב ביותר בכל הקיסרות העות'מאנית. תלמודי התורה והשיבות היו מפורסמים בחכמיהם ולומדי התורה שיצאו מהם, וכן בספריותיהם העשירות.

המוסד החינוכי החשוב ביותר בסלונקי היה "התלמוד תורה" ששכן בבנין רב מידות. היו בו 8 כיתות בהן למדו מצירופי אותיות האלף בית ועד לימוד הגמרא. נוסף ללימודי הקודש לימדו גם דקדוק עברי, ארבע פעולות החשבון וכתיבה תמה. התלמידים הכישרוניים למדו בישיבות כ- 4-6 שנים.

בסוף המאה ה-19 חדרה לסלונקי ההשכלה והקידמה המערבית. הודות לפעילותה של חברת "כל ישראל חברים" נעשתה גם השפה הצרפתית לשפת ההשכלה הכללית. מספר לא קטן של עיתונים יהודיים שהופיעו בסלונקי הופיעו בשפה הצרפתית.

בשנת 1873 נוסדו בתי ספר מטעם חברת "כל ישראל חברים" עם לימודים בעברית וצרפתית. הקהילה נתנה דעתה גם לחינוך הבנות. עם הרחבת רשת בתי הספר העממיים נוסדו בתי ספר גם לבנות. מלאכת-יד תפסה מקום חשוב בתכנית הלימודים.

בראשית המאה עם התבססות שלטון יוון בסלונקי יצא ב-1931 חוק האוסר לילד של

אזרח יוני בגיל בית ספר יסודי ללמוד בבית ספר שאיננו ממשלתי. וכן אסור היה ללמד בו שפה זרה מלבד עברית בבתי הספר היהודיים.

בתי הספר הפרטיים בהם למדו שפות זרות נסגרו וכן נסגרו בתי הספר של חברת "כל ישראל חברים" הצרפתית והם נתמזגו עם בתי הספר של הקהילה שהוכרו כבתי ספר ממשלתיים. ביטול לימוד שפות זרות הביא לירידת רמת-ההשכלה בין ההמונים.

בשנת 1908 הוזמן הפדגוג יצחק אפשטיין מא"י לנהל את בית-הספר "תלמוד תורה" הגדול. הוא הכניס תיקונים יסודיים בהוראת השפה העברית והשפעתו היתה עצומה גם בשטח החינוך העברי והלאומי. ביוזמתו של הרב הראשי ר' יעקב מאיר נוסד בו בזמן בית-הספר "עזרה" שבו קיבלו התלמידים חינוך עברי וכללי כאחד. המוסד המסורתי תלמוד-תורה ובית-הספר של חברת "עזרה" הפיצו את השפה העברית המחודשת בין תלמידי הדור החדש מדלת העם והמעמד הבינוני. המורים שהורו שם השתמשו בשיטה הטבעית עברית-בעברית והיו למופת לבתי-ספר אחרים. חברת "קדימה" שנוסדה בשנת 1899, הפיצה את השפה העברית ואת התרבות העברית בהשאלת ספרים, הרצאות, שיעורי ערב, הצגות ועוד.

בשנת תרע"ה (1911) ביקרו בסלונקי דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי, ושהו בה שבועות מספר. הם סיפרו לאחר-מכן, שפגישתם עם הקהילה היהודית הגדולה, עורר אותם וחיזק את אמונתם באפשרות הקמת חברה יהודית עצמאית בארץ-ישראל, כדוגמת החברה היהודית אשר ראו בסלונקי.

לאחר שנים רבות, במאמר שפירסם בן-גוריון בעיתון "דבר" הביע התרשמותו מביקורו בסלונקי, וכתב בין היתר: "בסלונקי נקבעה בי ההכרה שיכולים אנו להקים בארץ-ישראל חברה יהודית אוטונומית וחופשית. משום שרק בסלונקי, ולא בשום קהילה יהודית אחרת בעולם, אפשר לפגוש ביהודים העוסקים בכל המלאכות והמקצועות החל מעובד האדמה, הבנאי, פועל הנמל וכלה במורה ובעורך-הדין".

אבא חושי - מנהיג פועלי חיפה - ביקר גם הוא מספר פעמים בסלונקי כנציג מיוחד מטעם הסתדרות העובדים; הוא אירגן את עלייתם של מאות עובדי הגמל ודאג להשתקעוכם בחיפה.

העלייה ההמונית מסלונקי החלה בשנת 1931 אחרי פרעות "קמפבל" ונמשכה עד פרוץ מלחמת איטליה-חבש והתחלת הפרעות בארץ ב-1936. גלי עלייה זו הביאו לארץ 15,000-18,000 עולים מסלונקי שהיו כ-20% מכלל תושביה היהודים של עיר זו. עמם עלו חלק מראשי התנועה הציונית ופעיליה המרכזיים, כגון אשר מלאך, אברהם רקנטי ודוד פלורנטין.

ראויה לציון מיוחד תרומתם של יהודי יוון לעלייה ב' אחרי המלחמה. בשנת 1945 הגיעה ליוון קבוצה של ארגון "ההגנה" במסווה של משלחת מטעם הסוכנות היהודית. תודות לפעולתם עלו לארץ במחתרת יותר מ-3,000 מיהודי יוון רובם מניצולי מחנות ההשמדה. עשרות ספינות יוניות קטנות ובהם צעירים וצעירות יהודיים הפליגו מחופי יוון בלילות ופרקו את מטענם החי בחופי ארץ-ישראל.

קבוצה של "ההגנה" קיימה ליד אתונה גם מרכז הכשרה חקלאית לא רק ליהודים מיוון אלא גם לצעירים יהודים שהובאו לשם ממרכזי אירופה אחרים.

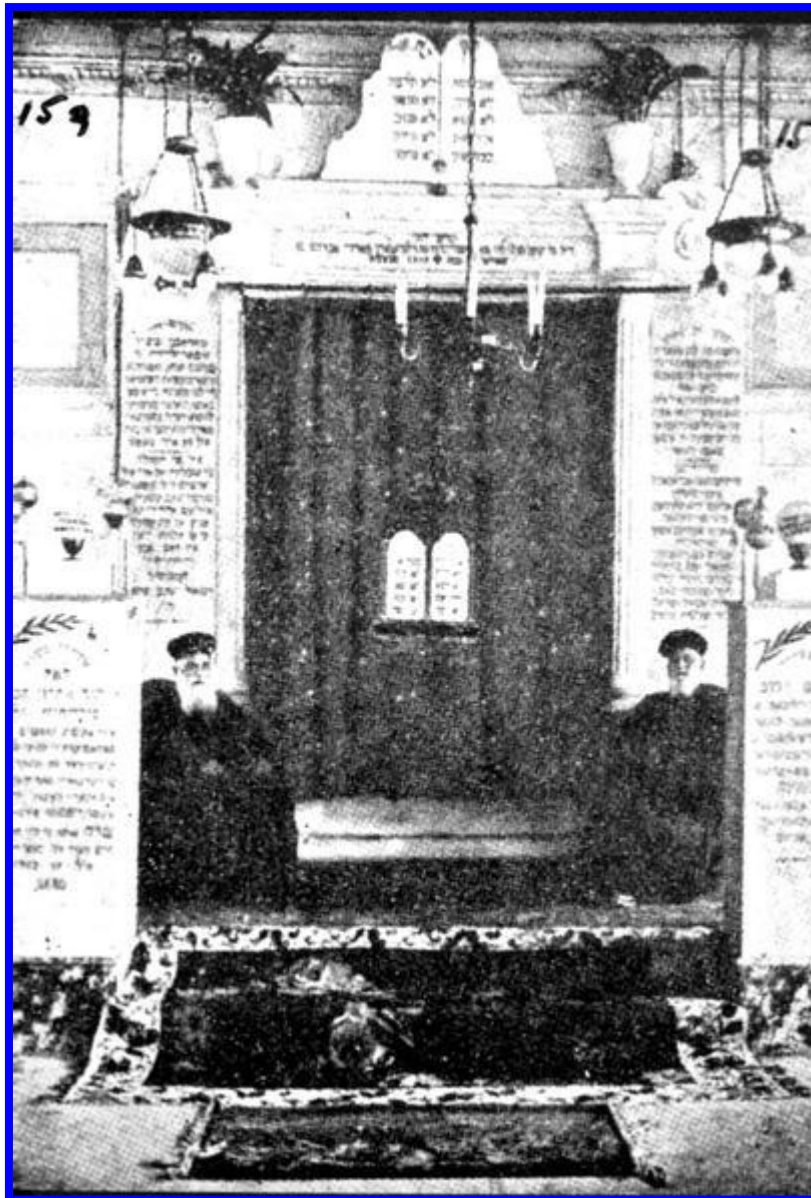
לאחר שחרורה של יוון בסתיו 1944 - נבחרה "מועצה מרכזית יהודית לתיאום ולייעוץ" והוכרה מטעם ממשלת יוון כנציגת העדות היהודיות שהתארגנו מחדש ומספרן הגיע ל-20.

הוצאו חוקים בדבר ביטול כל התקנות האנטי-יהודיות ובדבר החזרת הרכוש היהודי, אבל הממשלה לא הפעילה את לחצה לשם ביצוע החוקים והזוכים מן ההפקר ברכוש היהודים בזמן שלטון הנאצים מיאנו להחזירו. ב-1945 היו ביוון כ-10,200 יהודים רובם שרידים בדלות גמורה. כ-7,000 מהם נזקקו לעזרת הג'וינט. מאז הלך ופחת מספרם בעקבות עלייה לישראל וב-1965 היה מספרם כ-6,000.

מקצתם התאוששו מבחינה כלכלית ועוסקים בעיקר בתעשיות טכסטיל וכלי-צורפות

במסחר ובמקצועות החופשיים. באתונה נמצאת הקהילה הגדולה ביותר ובה כ- 3,000 נפש. בסלוניקי חיים כיום כ- 2,000 יהודים. כ- 1,200 יהודים פזורים בותר הקהילות.

מלבד קהילת סלוניקי היו ביוון קהילות יהודיות רבות ונציין כמה מהחשובות שבהן: קהילת אתונה היתה חדשה יחסית. את בית-הכנסת הראשון ואת בית-הקברות שלה היא הקימה ב-1885. בראשית המאה לא היו בקהילת אתונה אלא כמה מאות נפשות בלבד. גידולה בא לה בעיקר לאחר המלחמות הבאלקאניות בשנים 1912-1913. בשנות העשרים והשלשים של המאה חל גידול ניכר של האוכלוסייה היהודית באתונה בעיקר ע"י יהודים שעברו אליה מסלוניקי לצורך מסחר ובנקאות. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה היה מספר היהודים באתונה כ-15,000.

בית כנסת "בית אל" בסלוניקי

קהילות נוספות ביוון

קהילה יהודית עתיקה היתה גם בעיר חאלקיס (Chalkis), שהיתה בין הקהילות הבודדות שלא סבלה בזמן מלחמת העצמאות של יוון. קהילה משגשגת היתה גם בעיר הנמל וולוס (Volos) שם נוסד בית הספר הראשון של "כל ישראל חברים". קהילה

פעילה ומסורתית היתה גם בעיר יואנינא (Ioanina) עם שכונה יהודית קרובה לאגם שעל חופו שוכנת העיר. באיים קורפו (Korfu) וזנטה (Zante) שניהלו קשרי מסחר פעילים עם ונציה בזמן שלטונה באיים אלה, תפסו היהודים עמדת כלכלית חשובה בתקופה זו. בזמן הפרעות בקורפו ב-1891 על רקע עלילת דם עזבו את האי כ-3,000 מתוך 5,000 יהודיה. קהילה משגשגת היתה גם בעיר קאסטוריה (Kastoria) וכן בפלורנה (Florina). בערי תראקיה: קאוואלה (Kavala), דראמה (Drama), כסאנטי (Xanti), בקומוטינו (Komotini) ובדמוטיקא או דידימוטיקון (Dhidhimotichon) היו קהילות יהודיות במשך כל מאות השנים מאז בואם של יהודי ספרד ששימשו מעבר לסחורות בין המזרח והמערב ושימשו צינור הספקה לסחורות גם לעבר הקהילות היהודיות מצפון לתראקיה (בולגריה של היום).

[יוסף בן: "יהודי יוון בשואה ובהתנגדות", עמ' 21-33]

חורבן הקהילה היהודית בסלוניקי

הדברים המובאים להלן מקורם בספרו של
בן יוסף: "יהודי יוון בשואה והתנגדות – תש"א-תש"ד, 1941-1944",
המכון לחקר יהדות סאלוניקי, תשמ"ה-1985.
לכאורה, קטעים מסוימים נראים כחפיפה לתיאורם של מולכו ונחמה שהבאתי
למעלה. שימו לב לאופן הצגת האירועים בין שני המקורות הללו.
אני סבור, שהעיון בקטעים הבאים יתנו למעיין פריזמה רחבה יותר לגבי האירועים
שהתרחשו.

הגרמנים מתחילים לפעול

עם נצחון הגרמנים על יוון חולקה הארץ לשלושה אזורי כיבוש: (א) האיזור הגרמני - סלוניקי, וריה, וודנה ופלורנה שבמקדוניה המרכזית והמזרחית; דמוטיקה ניהא אורסטיה וסופלי ששכנו במסדרון הגובל עם טורקיה; והאי כרתים. באיזור כיבוש זה חיו 59,500 יהודים. (ב) האיזור הבולגרי - קאוואלה, סרס, דראמה, כסאנטי, קומוטיני ואלכסנדרופוליס. באיזור זה היו 5000 יהודים. (ג) איזור הכיבוש האיטלקי - אתונה, קסטוריה, חלקיס, פאטראס, אגריניון, פרווזה, יאנינה, והאיים קורפו, זאנטה ורודוס. באיזור זה חיו 12,500 יהודים.

הגרמנים נכנסו לסלוניקי בבוקרו של יום אביב, 9 באפריל 1941. לאחר יומיים הפסיקו הגרמנים את הופעת כל העיתונים – היהודיים בשפה הצרפתית ובלאדינו L'ind'ependant (העצמאות) ו-Le Progre's (הקידמה) ובכללם העיתון "אל מסג'רו". ב-15 באפריל 1941 אסרו הגרמנים, ללא סיבה וללא משפט, את חברי ועד הקהילה ועוד כמה יהודים חשובים וביניהם: אלברט ארדיטי, סולומון עוזיאל, שאלתיאל כהן, שארל ברכה, רפאל מנשה. הגסטפו החריס את ארכיון הקהילה היהודית ושדד ספרים מהספרייה הרבנית.

הרב הראשי של הקהילה, ד"ר צבי קורץ, שהיה באתונה בשליחות הקהילה לשיחות עם הממשלה המרכזית, נעצר ב-17 במאי והוגלה לווינה. הוא שוחרר כעבור 8 חודשים. הגרמנים טענו, שד"ר קורץ שלח לארץ-ישראל, לארצות-הברית, למצרים ולאנגליה מברקי מחאה על הפצצת כנסיית סופיה הקדושה בסלוניקי. יחד עם ד"ר קורץ נעצר גם ד"ר הלוי אבל זה האחרון שוחרר מיד לאחר חקירה קצרה.

סאבי שאלתיאל, שהיה עד אז מנהל משרדי הקהילה, מונה לנשיא הקהילה על-ידי הגרמנים. דעתם של רוב העדים מאותם ימים היא אחידה: שאלתיאל חסר היה כישורים למלא תפקיד כה חשוב בנסיבות הזמן. הסמכויות רוכזו בידי בפיקוחה של משטרת הביטחון והאס.דה. ז'אק אלבאלה מקסטוריה נתמנה לעוזרו של שאלתיאל. על שאלתיאל

כותב ביומנו יום-טוב יאקואל, כי עוד בזמן הדיקטטורה של מטאקסס מינה אותו מושל מקדוניה למנהל המשרדים של הקהילה היהודית בסלוניקי.

ב-11 בדצמבר 1941 עצרו הגרמנים את עובדי המזכירות של הקונסוליה האמריקאית בסלוניקי. בין העצורים היו גם 2 יהודים: דוד טיאנו ועמנואל קרמו. טיאנו נורה ללא כל הסבר ב-7 בפברואר ואילו קרסו שוחרר. הגרמנים המשיכו במלאכת הרציחות: ב-30 בדצמבר 1941 נורו דוד סולם ואלברט קרסו. חרדה אחזה בקהילה ממעשים אלה של הגרמנים והאווירה היתה כבדה.

ב-14 החודשים הראשונים לשלטון הגרמנים – אפריל 1941 – יולי 1942 – עדיין לא הופעלו חוקי הגזע. החיים התנהלו באי-ודאות לגבי העתיד אבל בצורה שקטה יחסית.

יצחק כהן מספר, שלא היה כל הבדל בין יהודים לנוצרים. מנת הלחם ומנות המצרכים הצנועות לא הספיקו לקיום, ומחיריהם של כל המצרכים האמירו. מחירה של מנת לחם היה 150 דרכמות ומחירה של עוגה בשוק השחור היה 300 דרכמות. האוכלוסיה היתה צריכה להתקיים על מנות המצרכים שהקציבו השלטונות, אך המנות הדלות לא הספיקו למחיית המשפחה. מדי מוצאי-שבת ב-2 לפנות בוקר, יצא לכפרים בסביבה כדי להביא הביתה מעט חיטה לאפיית לחם. הדבר היה כרוך בקשיים רבים: בתחילה בגלל המחיר הגבוה של החיטה, אולם בשלב מסוים החליטו הכפריים לא למכור חיטה תמורת כסף כי אם תמורת מצרכים שהיו נחוצים להם. בעיר נפתח שוק חדש שבו מכרו הכל, החל בכפות וכלי-מטבח וכלה בסדינים; מכרו הכל כדי לקנות מעט אוכל. מנות הלחם שקיבלו התושבים היו עשויות קמח-תירס אך הן הספיקו לארוחת-בוקר בלבד. האנשים הלכו ונחלשו בעטיו של המחסור במזון.

"חורף 1941-1942 היה הקשה ביותר והקר ביותר - גם מן השמיים כאילו התנכלו לנו ורצו להוסיף על הרעב. לא היתה כל אפשרות להשיג פחם ועצים. רבים מוותיקי סלוניקי לא זוכרים חורף כזה". החורף הקשה במיוחד הוסיף עוד על המצוקה. הרעב והקור עשו שמות. אנשים רעבים חיטטו בערימות אשפה בתקווה לגלות שיירי מזון. באסון הכללי רבו, חללי הרעב היהודיים על אלה של הנוצרים. באותו חורף מתו בסלוניקי מדי יום ביומו 60 איש, לעומת 15 בשבוע לפני המלחמה. עד מחצית חודש אוקטובר 1942 מתו בסלוניקי בגלל חוסר תזונה כ-600 איש.

בעדותו מספר גם שלמה כהן, כי בשל המשבר הכלכלי החמור בחורף 1942-1941 והרעב הכבד פשטו בעיר מחלות מידבקות ובכל יום מתו 60-80 איש והקברנים היהודים לא הספיקו לקבור את המתים הרבים, בעיקר יהודים זקנים.

המוסד "מתנות לאביונים" (מוסד צדקה של הקהילה בסלוניקי) יחד עם הצלב האדום באו לעזרת הרעבים וחילקו מדי יום 5,000 ארוחות וליטר חלב ל-1,700 תינוקות. העסקנים של הקהילה, שהיו ידועים בעבר בפעילותם המועילה לטובת בני הקהילה, השפיעו על שאלתיאל לארגן מחדש את האגודה "מתנות לאביונים" שנועדה לספק מצרכי מזון לילדים. נבחרה ועדה מרכזית שתפקידה היה לאסוף סכומי כסף גדולים להחזקת מטבחים אלה. הוועדה ערכה רשימות של תורמים והתמסרה במרץ רב לגבייה. התרומות הועמדו ישירות לרשות מפעל המטבחים ולא נכנסו לקופת הקהילה. במחצית 1941 טיפל הארגון ב-200 ילדים מחוסרי אמצעים. בסוף 1942 הגיע מספרם ל-2,000.

מאסרם הזמני של יהודים מסוימים בתחילת הכיבוש, הפקעת ארכיון הקהילה והספריות היהודיות על-ידי שליחי "ועדת רוזנברג", שבאה לבלקנים כדי לאסוף חומר על היהודים, עדיין לא נראו כצעדים שיטתיים של רדיפות אנטי-יהודיות מאחר שנעצרו גם נוצרים ורכושם הוחרם. מיד עם הכיבוש הועמדה הקהילה תחת פיקוח הגסטפו. הארגונים היהודיים ובתי-הספר של הקהילה נסגרו. רחובות בעלי שמות יהודיים הוחלפו בשמות יווניים. הקהילה חויבה לשלם את הוצאות הכלכלה וההחזקה של אנשי הגסטפו. עדיין לא ניתנו פקודות מגבוה לפגוע בכלל היהודים. אלה המשיכו לחיות בשלווה יחסית בלי לחוש בסערה המתקרבת. גם העיתון "נאה אורופי" (Nea Europi) שעורכיו היו

האנטישמים פאפאסטריגאטיס (Papastrigatis) ומאלטזאקיס (Maltazakis) עדיין לא ניהל מערכה קיצונית נגד היהודים. נהפוך הוא: קצינים גרמנים, שהתגוררו בבתי היהודים שיבחו את מארציהם.

לפתע ניחתה על ראשם של יהודי סלוניקי המהלומה. פקודה התפרסמה בעיתון "אפויבמטיני" שעל כל היהודים מגיל 19 עד 45 להתייצב ב"כיכר החירות" בשבת, 11 ביולי 1942, בשעה 8.00 בבוקר. בפקודה לא צוינה מטרת הריכוז, אולם במהרה נודע שמטרת ההתייצבות היא רישום כל היהודים המסוגלים לעבוד למען המאמץ המלחמתי הגרמני במפעל החברות "מילר" ו"טורט". לפי מקורות גרמניים היה המבצע פרי יוזמה מקומית של מטה הצבא הגרמני בסלוניקי בתיאום עם המושל היווני של מקדוניה. ההפתעה היתה גדולה. ראש הקהילה, שאלתיאל, שעל הפקודה נודע לו מהעיתון, מיהר לגסטפו וניסה לשחרר יום אחרי השבת מגיוס לעבודות הכפייה בעלי תפקידים שונים פקידי הקהילה, רבנים, מורים וחברי ועדות ציבוריות של הקהילה - ואמנם הצליח לשחרר מספר יהודים מרשימת המגויסים.

בצדק אפשר לכתוב את השבת של 11 ביולי 1942 כ"השבת השחורה" של יהודי סלוניקי. כל אלה שהתייצבו באותה שבת ב"כיכר החירות" ונשארו בחיים זוכרים היטב את ההשפלה והעינויים שהיו מנת-חלקם של אלפי היהודים שהתאספו בכיכר. 9,000 איש עמדו בשורות בשמש הלוהטת בכיכר, בעיצומו של הקיץ, נאסר עליהם לכסות את הראש ולהרכיב משקפי שמש. היה זה יום, חם במיוחד. אנשים הוצאו מן השורות והוכרחו לעשות תרגילי התעמלות, להתגלגל על האדמה. הגרמנים שפכו עליהם דלי מים ושיסו בהם כלבים גדולים. הכיכר היתה מוקפת חיילים ומכונות-ירייה היו מוצבות על גגות הבתים סביב. אילו פרצה התקוממות היו הגרמנים מוכנים לערוך מיד טבח המוני. אסור היה לזוז מן השורה ולשוחח עם מישהו. מי שהעז לעשות זאת הובא מיד למעגל גדול בתוך הכיכר ופקדו עליו לעשות תרגילי התעמלות עד שהתמוטט. רבים לא החזיקו מעמד ומעדו. מי שאיחר להתייצב הוכה ללא-רחם. קבוצות שלמות נצטוו לרקוד ותוך כדי ריקוד קיבלו מכות. המכות היו אכזריות במידה כזאת, שהיה צורך להזמין אמבולנס של הצלב האדום הבינלאומי כדי להעביר את הפצועים לטיפול. הקהילה היתה חלשה ולא יכלה להגן על חברה מפני התעללות הגרמנים. אחד ויחיד שבא לעזרת היהודים בכיכר היה נציג הצלב האדום הבלגי, ברוקר, שאיים על השלטונות הגרמניים לדווח על כך למפקד הכוחות הגרמניים בבלקנים, גנרל פון לינץ. בשעה 14.00 ניתנה לפתע פקודה להתפזר והיהודים נדרשו לשוב ולהתייצב ביום שני 13.7.42.

ביום ראשון, למחרת "השבת השחורה", הקדיש העיתון "נאה אורופי" את עמודו הראשון ל"מאורע הגדול" בצירוף תצלומים וקריקטורות.

ביום שני היו התנאים טובים יותר (אולי בזכות התערבותו של הצלב האדום). כל אחד קיבל תעודת-זיהוי ממוספרת; נאמר לנאספים, כי כאשר יופיע מספר זה במודעות העיתונים יתייצב בעל התעודה במקום הנקוב במודעה. היהודים, חיכו להודעות בדבר מקומות ההתייצבות החדשים. הרשמת המגויסים נמשכה ארבעה ימים. לקריאה הראשונה התייצבו 2,000 יהודים, שנשלחו ברכבות מיוחדות למקומות שונים בתוך יוון: בראש כל שיירה הועמד קצין או שניים מחיל המילואים של צבא יוון. העובדים גויסו לעבודות קשות ביותר. הם עבדו 10-12 שעות ביום באזורי ביצות נגועי מגיפות מלריה, קדחת הטיפוס וטיפוס הבהרות. רבים מן העובדים חלו במחלות אלו. מנת האוכל היתה דלה: 300 גרם לחם ומרק דליל. היה מחסור במים. העובדים היו במצב של תת-תזונה. לכן אירגנה הקהילה היהודית משלוחים מיוחדים של מזון ותרופות. נוסף לעבודה ביום גויסו העובדים לעבודת לילה. כאשר הביאו קרונות מלאים חצץ לאחר העבודה נהגו הגרמנים להעיר קבוצות אנשים לפריקת הקרונות. לעתים נמשך הדבר עד אור הבוקר. הקבוצות שעבדו בלילה הוכרחו להמשיך ולעבוד גם ביום, ללא כל מנוחה. למקומות אלה הובאו פולנים נוצרים שעבדו כ"קאפו"; התנהגותם היתה אכזרית.

כופר תמורת עבודות כפייה

ב-2 באוגוסט 1942 פנה הקבלן מילר, שעסק בסלילת כבישים, אל סאבי שאלתיאל בהצעה שארגון הגיוס לעבודות הכפייה וההשגחה הרפואית יימסרו בידי ועדה מיוחדת של הקהילה. הצעה זו נתקבלה על-ידי הקהילה ובפגישה עם ד"ר מרטן - שהיה יועץ לממשל הצבאי הגרמני בסלוניקי - סוכם, כי יש לפתוח משרד שיקשר בין המפקדה הצבאית בסלוניקי (Saloniki Agai) לבין הקהילה היהודית; המשרד יארגן את גיוסם של העובדים היהודים ויפקח על תנאי עבודתם. הוועדה גם תהיה זכאית להחליט על שחרור מעבודה של חייבי הגיוס. כמו-כן הוסכם על תשלום כופר תמורת גיוס לפי החלטת הוועדה. הסכם זה אושר בידי ד"ר מרטן ב-29 באוגוסט 1942, ומיד הוחל בביצועו. בעשרים הימים הראשונים לפעולת הוועדה גויסו 3,000 עובדים נוספים. הקהילה היהודית ראתה הישג גדול בכך שהגיוס עובר מידיים גרמניות לידי הקהילה. הרכב הוועדה היה:

עו"ד יום-טוב יאקואל, סולומון עוזיאל, יצחק אנג'ל וסאבי פילוסוף. מן העבודה שוחררו ראשי משפחות גדולות, נכי מלחמה, תלמידי אוניברסיטה וכו'. סכום הכופר נקבע בצורה קולקטיבית למיליארד דרכמות לפחות. העשירים חויבו בתשלומים גדולים יותר. הקבלן, מילר, שבדרך כלל מילא את תפקידו כמקשר בין מרטן לקהילה ביעילות, החליט לפתע לעזוב את הוועדה והאשים את שאלתיאל ואלבאלה בתככים אצל מרטן. הוועדה איימה להתפטר, אבל לאחר שמרטן הזהיר את חבריה, כי כל מתפטר יישלח למחנה ריכוז, היא חידשה את פעולתה. אולם אלבאלה הוחלף בד"ר קורץ כמקשר עם הקהילה. יום-טוב יאקואל הורשה לבקר במקומות העבודה יחד עם מילר ועם הגנרל היווני לאווראנוס, שהועמד בראש פלוגות העבודה. בתום הסיורים מציין יאקואל ביומנו שפריון העבודה ירוד ביותר, כי רוב העובדים לא התאימו לעבודות שהוטלו עליהם. היו לכך סיבות שונות: המזון היה מועט; בקבוצות רבות נהגו המשגיחים באכזריות רבה; תנאי דיור עלובים ביותר; 20%-60% של העובדים חלו בקדחת - טיפול רפואי כמעט שלא ניתן - חולים עם 40 מעלות חום ישנו על הקרקע ובאורוות. בחודשיים וחצי הראשונים מתו, 3% של העובדים. כמובן שלקראת החורף שקרב רבא, היה צורך דחוף לספק שמיכות ובגדים חמים, בגדי עבודה ונעליים. יש לציין, שהיחס של הכפריים בסביבה אל העובדים היה יחס אוהד.

בראותו את המצב החליט מילר להמליץ בפני המפקדה הגרמנית להגדיל את סכום הכופר ל-2 מיליארד דרכמות כדי לשכור בסכום זה פועלים יוונים מקצועיים מאזורי ההרים ומן האיים. הוא הבין שהיהודים אינם מתאימים לעבודות קשות ולכן תפוקתם אפסית. הקהילה היהודית ראתה בזה פתרון להקלת המצוקה והוסכם שסכום זה ישולם למפקדה הצבאית הגרמנית עד 15 בדצמבר 1942. בישיבה עם מרטן סוכם, כי תשלום הכופר יחייב את כל היהודים - את נתיני יוון וגם את הנתינים הזרים, שהיו משוחררים מעבודות כפייה. כמו-כן סוכם, שהמפקדה הצבאית הגרמנית תסייע לקהילה היהודית לאסוף את 2 מיליארדי הדרכמות ותפעיל אמצעי כפייה נגד אלה שיסרבו לשלם. חברי ועד הקהילה שניהלו את המו"מ עם מרטן היו: ד"ר קורץ, סאבי שאלתיאל, יום-טוב יאקואל, יצחק אנג'ל, סאבי פילוסוף, יצחק אמאריליו, אלברט ארדיטי, אברהם לוי, שם-טוב אלאוף, אלברט פרנסיס, סמי ארדיטי, אלי מולכר, סולומון עוזיאל וז'ול נהר. על ההסכם עם מרטן חתמו כל חברי הוועד. אלא שכאן נתגלתה צביעותו הרבה של מרטן. בהזדמנויות שונות העמיד פנים שהוא רוחש ידידות ליהודים ורמז לא פעם שעזר להמתיק את חוקי-הגזע בגרמניה. ב-14 באוקטובר כינס לפתע מרטן את ועד הקהילה והציע לשחרר את כל היהודים המגויסים בפלוגות-העבודה תמורת כופר כולל. הוא אמר שאין כל בעיה יהודית במקדוניה ותוך צער כוזב תבע דיפלומט ערמומי זה דמי כופר של שלושה וחצי מיליארד דרכמות. כאשר נאמר לו שיקשה על הקהילה לאסוף סכרם גדול כל-כך הציע מרטן שמילר יוכל לתווך להפחתת הסכום. למחרת היום נתקיימה פגישה נוספת עם מרטן וועד הקהילה הציע לשלם 2 מיליארד דרכמות במשך 3 חודשים. מרטן

לא הסכים ודרש שניים רחצי מיליארד במזומנים. תמורת המיליארד הנוסף יפקיעו הגרמנים את בית-הקברות היהודי עתיק-היומין לצרכי הצבא, כלומר יחללו את המקום. היה זה כמובן טכסיס מצדו של מרטן - אחד משורת הטכסיסים בשלבי תוכנית ההשמדה של יהודי יוון. לצורך גיוס סכום הכופר נסעו עו"ד יאקואל וז'ול נהר לאתונה; שם נאספו מיד 50 מיליון דרכמות, והקהילה האתונאית התחייבה לאסוף 200 מיליון דרכמות נוספות תוך 3 חודשים. בינתיים הושגה מהמפקדה הצבאית הגרמנית דחייה לתשלום יתרת הכופר. המשימה של איסוף הכסף ע"י היהודים אמנם נראתה כמשימה כמעט בלתי אפשרית, אבל עם זאת ראו בכך מנהיגי הקהילה פתח להצלת היהודים מעבודות הכפייה הקשות.

לקראת הכרעה

ב-6 בפברואר 1943 הגיעה לסלוניקי ועדת שירות הבטחון (S.D.) כדי לאכוף את חוקי נירנברג. בראש האס.דה. עמד ריינהרד היידריך. בראש הוועדה שהגיעה לסלוניקי עמד דיטר ויסליצני, שהועבר מברטיסלבה כדי לבצע את גירוש היהודים. מלבד ויסליצני היו בוועדה גם אלויס ברונר, גרבינג, טאקאש, זיטא וברולר. יומיים לאחר בואם נקרא אליהם ד"ר קורץ כדי לקבל את הודעתם בדבר הנהגת כמה מחוקי-הגזע של נירנברג. כל יהודי שלא יישמע להם - יומת. בו ביום שיגר ד"ר מרטן פקודה אל יו"ר הקהילה: החל ב-25.2.43 יענוד כל יהודי סימן-היכר - כוכב צהוב ובו המלה "יהודי"; בשלטים ברורים יסומנו חנויות היהודים; כל היהודים יעברו לגור ברובע מיוחד על חשבונם; הוראה זו אינה כוללת יהודים שהם נתינים זרים היכולים להוכיח זאת על-ידי דרכון בר-תוקף; ביצוע ההוראות הללו מוטל על שירות הבטחון - האס.דה. - בסלוניקי. בפקודה של מרטן מ-13.2.43 הוא הודיע לד"ר קורץ, כי יש להרחיב את שטח הפעילות של קהילת סלוניקי גם אל מחוץ לסלוניקי העיר, כך שתוכל לכסות את כל שטח הממשל הצבאי הגרמני. מאז ואילך ניתנו על ראשי הקהילה בסלוניקי פקודות נוספות לפיהן נאסר על היהודים לעזוב את דירות הקבע שלהם, להשתמש בחשמלית ולשוחח בטלפון. כמו-כן נאסר על היהודים להופיע ברחובות, בכיכרות הציבוריות ולבקר באירועים פומביים אחרי רדת החשיכה. בפקודות נוספות מ-17.2.43 ו-25.2.43 החתומות על-ידי ויסליצני ומרטן, הורה ויסליצני, שעל היהודים לסמן את כל החנויות ובתי-העסק שלהם בשלט, התלוי במקום בולט, שעליו רשום "חנויות יהודיות" בשפות הגרמנית והיוונית. החל מ-25.2.43 יש לסמן מייד את הבתים ואת הדירות בקומת הקרקע, שבהם גרים יהודים, כלהלן: בדלת החיצונית של הדירה יש לקבוע שלט נייר לבן עם מגן-דוד. אם בבית או בקומת הקרקע גרים רק יהודים מספיקה קביעת סימן ההיכר בשער החיצוני. בפקודה זו גם נאסר על היהודים להיות חברים באיגודים ובארגונים כלשהם. ועל האיגודים המקצועיים והארגונים נאסר למנות את היהודים כחברים או לטפל בענייניהם.

ב-26 בפברואר 1943 כבר יכול היה פון תאדן ממשרד-החוץ להעביר לאייכמן תזכיר מפורש של הקונסול הכללי של גרמניה בסלוניקי, שנברג, על מהירות הביצוע של יחידת ויסליצני, במיוחד באשר לסימון במגן-דוד צהוב ולגיטואיזציה. פון תאדן מצוין: "שני הצעדים בוצעו במהירות מפתיעה על-ידי נציגות הקהילה היהודית ועל-פי יוזמת הוועדה שהגיעה לכאן בראשותו של ויסליצני. הגיטואיזציה בוצעה באופן שהיהודים הוכרחו להתגורר בשני רובעים גדולים של העיר שבהם גרו כבר עד כה כמעט רק יהודים. רישום היהודים אגב ביצועם של האמצעים שננקטו על-ידי הגרמנים מוכיח, כי 56,000 יהודים גרים בסלוניקי וכולם נמנים עם עדת הספרדים (אספניולים). יהודים שאינם בעלי נתינות יוונית יש להוציא מכלל הצעדים הנ"ל והמדובר בעיקר ב-290 נתינים איטלקים, ב-500 נתינים ספרדים וכן בנתינים יהודים מטורקיה, רומניה, הונגריה, שווייץ ואחרים."

הגרמנים לא הסתפקו בצעדים אלו; הגיעה העת לחסל את ההון היהודי. ב-13.3.1943 מינה ד"ר מרטן את ד"ר קורץ כנאמן לכספם של היהודים וחפצי הערך שלהם. הוא פקד לסיים את הפעולה הזאת עד 20.3.43. יומיים בלבד לאחר-מכן פקד

ויסליצני על ד"ר קורץ, כי בהמשך לצו מ-13.3.1943 יש לאסוף קודם-כל את המזומנים, ואילו את החשבונות בבנקים ואת דברי הערך יש להפקיד בבנק בחשבון מיוחד של הקהילה. בכך למעשה ניתנה הפקודה לחיסול ההון המזומן של היהודים.

גיטאות	סלוניקי	המשטרה	היהודית
--------	---------	--------	---------

הגרמנים סימנו את גבולות הגטו וריכזו את היהודים בשלושה אזורים: "אייא פאראסקווי", "רג'י וארדאר" ו"בארון הירש". משטרה יהודית פיקחה בעיר על ביצוע הפקודות. בתחילה מנה כוח המשטרה 250 איש, שבראשו עמד אלבאלה.

החיים בגטו היו בלתי נסבלים. בחדר ששטחו 16 מ"ר רוכזו 30 איש. רעב ומחלות שררו בגטו. הגרמנים לא אפשרו לצלב האדום הבינלאומי להגיש כל עזרה. לארגון "מתנות לאביונים" אפשרו לפעול והוא עשה כמיטב יכולתו להגיש סעד לנזקקים, אולם הנזקקים היו רבים מדי.

במשטרה היהודית שירתו קצינים וחיילים לשעבר בצבא יוון וכן פליטים ממרכז אירופה שהגסטפו פרש עליהם את חסותו. אבל היו ביניהם כמה יהודים כמו למשל אלבאלה, שהיה דובר גרמנית ולידו עזר צעיר בשם קוניו, רוקח במקצועו, שגם הוא היה דובר גרמנית. תפקידה של המשטרה היהודית היה להבטיח את הסדר ולדאוג שכל היהודים ימלאו אחר הוראות הגרמנים. רבים מהעדים מציינים שם של יהודי נוסף מהמשטרה היהודית שהצטיין באכזריותו: ויטל חסון. אדם זה עסק בראשית הכיבוש בשוק השחור וסיפק לחיילים הגרמנים סחורות שונות. רבים מציינים את חסון לשימצה בגלל הצלחותיו באיתור מקומות המסתור של יהודים והסגרתם לגסטפו.

השכונה "בארון הירש" שימשה מקום הריכוז האחרון של יהודי סלוניקי לפני המשלוח לאושוויץ, כי היתה סמוכה לתחנת הרכבת. השכונה הוקמה על-ידי הבארון הירש בראשית המאה כמקום מחסה לפליטים מפרעות קישינב. בשכונה זו היו כ-600 חדרי מגורים ובימים כתיקונם שכנו בה כ-2300 איש. השכונה נחסמה בחומת עץ גבוהה ולה נוספה גדר חזקה של חוטי ברזל דוקרניים. שלושת השערים בחומת השכונה היו מאוישים במשמר של הצבא הגרמני. שער אחד הוביל לתחנת הרכבת. בין 23 בפברואר ל-10 במרץ 1943 רוכזו בשכונה 16,000 אלף נפש. הצפיפות היתה גדולה. אנשים ישנו על המדרכות, כי בחדרי המגורים שרר מחנק רב. תנאי ההיגיינה היו בלתי נסבלים כי הפכו גם את חדרי השירותים למקום לינה. מדי יום ביומו גברה התמותה. סדרי ההלוויות, אם אפשר לדבר על סדר, נסתיימו בהבאת המתים בשמיכות הישר לבית-הקברות. העגלה הביאה מדי יום ביומו 40-50 מתים. באישון לילה היו היהודים מובלים ברגל ל"בארון הירש" מרחק של שעת הליכה ממקומות מגוריהם עם צרור חפציהם בידיהם. ויטל חסון, ששימש מפקד המחנה, נהג לקבל את משלוחי הלילה הרגליים הללו בצעקות שיסתדרו מהר יותר. באחד הימים נעשה ניסיון בריחה של 5 בחורים צעירים מהמחנה. חסון הלשין עליהם והם הוצאו להורג במחנה, לעיני כל האנשים, כדי להרתיע מניסיונות בריחה נוספים.

ב-14 במרץ 1943 הופיע במחנה הרב קורץ בליווי ז'אק אלבאלה. הוא נאם לפני הצעירים ואמר, שהם יישלחו למחנות עבודה בתוך יוון ובזכות עבודתם אצל הגרמנים יוכלו משפחותיהם להישאר בסלוניקי ולא יישלחו לפולין. רוב הצעירים קיבלו את ההצעה בשמחה, כי כל אחד היה מוכן לעבוד בשביל הגרמנים בתוך יוון ובלבד שמשפחתו תישאר ביוון! אלא שלא אלה היו תוכניותיהם של הגרמנים. הם אמנם גייסו רבים מהצעירים לעבודה אבל את ההורים שלחו מ"בארון הירש" לאושוויץ. בבוא היום נשלחו גם צעירים אלה בעקבות משפחותיהם. צריך לציין כאן, שרבים מהצעירים יכלו לברוח אל הפרטיזנים שהתארגנו בהרים, אלא שהעדיפו תמיד לחזור בתום העבודה למחנה כדי להיות קרוב למשפחותיהם. לא הועילו אזהרות היוונים והאיטלקים שעמם נפגשו בעבודה. הם יעצו לצעירים לברוח, כי בחוזרם למחנה "בארון הירש" לא יפגשו יותר

את קרוביהם וסופם שגם הם יישלחו לפולין. אבל הצעירים היהודים לא שעו לאזהרות אלו. ברוב העדויות מכים רבים מצעירים אלה על חטא על שלא שעו לאזהרות.

הטרנספורטים (המשלוחים)

הטרנספורט הראשון יצא מ"בארן הירש" לאושוויץ. ב-15 במרץ 1943 ובו 2800 נפש. בקרון המיועד ל-8 סוסים העמיסו 90-115 איש על חפציהם. ב-17 במרץ יצא הטרנספורט השני; גם הוא מנה 2800 איש. ב-19 במרץ יצא הטרנספורט השלישי – 1900 איש. ב-23 במרץ הטרנספורט הרביעי – 2500, וב-28 במרץ טרנספורט חמישי – 2800 איש. במשך שנים עשר ימים גורשו מסלוניקי 12,800 נפש. עד 9 במאי יצאו עוד 11 טרנספורטים. בחודש יוני – טרנספורט אחד ובאוגוסט 1943 – 2 טרנספורטים. הטרנספורט ה-19 והאחרון יצא מסלוניקי ב-10 באוגוסט 1943 והגיע לאושוויץ ב-18.8.1943 נכללו בו 1810 יהודים סלוניקאים שעבדו במחנות-עבודה יווניים. בסך-הכל הוגלו מסלוניקי 46,061 יהודים.

כיצד ביצעו הגרמנים את מלאכת הגירוש? יום-יומיים לפני הגירוש היו הגרמנים מודיעים, שכל היהודים צריכים להתייצב בבית-הכנסת של המחנה ולהביא עמם את כל הכסף והזהב שברשותם וכן דברי ערך אחרים כדי לרשום אותם. הובטח להם, שהתמורה תוחזר להם מיד עם הגיעם לפולין – במטבע פולני. למחרת בלילה היו מובילים את הנרשמים לרכבת ומכניסים אותם לקרונות בקר. השוטרים היהודים היו מחפשים אחר אלה שאיחרו להתייצב לרישום. בכל טרנספורט היתה תמונה זו חוזרת. היו מספרים את הסיפור שנוסעים לקרקוב ושם כמובן יתחילו בחיים חדשים. כל אחד מראשי המשפחות קיבל המחאה של 600 זלוטי לפי השער 33 זלוטי עבור 1000 דרכמות. יהודים, פקידי בנקים לשעבר, הכינו את ההמחאות הבזויות האלה – תעודות מגוחכות, שנועדו להשלוח את ההולכים למות. נאסר בעונש מוות לקחת זהב או תכשיטים; כל אלה חייבים היו להימסר למשרד המחנה ... לכל משפחה מותר היה לקחת את ההכרחי ביותר כדי שלא להכביד על הקרונות לא יותר מ-20 קילו לנפש ובלי מזוודות. אפשר היה רק לשאת שק על הגב או על הכתף כמו ביציאת מצרים. **לרמאות הגרמנית לא היה קץ.** הופצו בין היהודים גם איגרות כחולות שנועדו לשמש-תעודות לרכישת חלקת אדמה בפולין. בהגיעם לאושוויץ ניסו היהודים היוונים להסביר בתנועות ידיים, שכן לא ידעו את השפה הגרמנית, כי אלה הן תעודות לרכישת קרקע, אולם אנשי האס.אס. לעגו כמובן למסכנים והיכום באכזריות, וחטפו מידיהם את התעודות.

עם גמר הרישום, ניתנה אורכה של 20 דקות לפינוי הבתים מהאזורים הסמוכים ל"בארן הירש" בסלוניקי. המחנה שימש תחנת-מעבר קבועה כדי לקלוט את כל יהודי סלוניקי כי לא היה זמן – טרנספורט רדף טרנספורט. הביצוע היה חייב להיות מהיר! יש לציין שבתוך הטרגדיה האיומה הזאת נתגלתה רוח העזרה ההדדית של יהודי יוון. אנשים עזרו אחד לשני. "שכנים רחמנים ויתרו על מטענם ונשאו על אלונקות נכים ונשים שכרעו ללדת. התהלכה היתה עגומה. ערב-רב של אנשים בוכים ונאנחים, נשים וטף, ילדים זקנים וגברים. המתרחקים מהשורה והמאחרים ספגו הצלפות שוט, בעטו בהם, סטרו על פניהם בחוזקה ובפראות ללא גבול".

לילה- לילה יצאו רכבות המוות. לילה- לילה צעקות וגידופים. יוצא משלוח מ"בארן הירש" ובמקומו מובאים יהודים נוספים. כעבור יומיים- שלושה מובלים גם הם לרכבות. לא היה לאיש זמן לחשוב. לא נתנו לחשוב. פקודה רדפה פקודה. אי-ודאות נוראה. פיזרו אשליות בלי סוף, בדרך כלל נתפסו רבים לאשליות. כך בא הקץ לקהילה היהודית בסלוניקי – קהילה עתיקה מפוארת שבה ישבו רוב יהודי יוון – קהילה בת אלפיים שנה שלמן גירוש ספרד ב-1492 היתה למרכז היהדות הספרדית בעולם. כנופיית אייכמן הגיעה לסלוניקי בפברואר 1943 וב-15 במרץ כבר הספיקה להוציא את הטרנספורט הראשון לאושוויץ. לא היה מבצע השמדה של קהילה גדולה כל כך שבוצע במהירות כה רבה על-ידי מכונת ההשמדה הנאצית. אין ספק שסידרת הפקודות, שבאו להכשיר את הקרקע לגירושם, בוצעו במהירות. לעתים קרובות השתמשו הגרמנים במקום שנכבש על-ידיהם בשיטה כלהלן: ראש

הקהילה והרב הראשי של הקהילה היו נקראים אל המפקדה הגרמנית והטילו עליהם לבחור בוועד פעולה יהודי. כעבור ימים מספר נצטווה ועד זה לערוך רישום של כל היהודים לפני העברתם לרובע יהודי. הוועד העביר את פקודות הגרמנים באמצעות מודעות ובאסיפות בבית-הכנסת. האנשים לא ידעו את תכלית הפעולה הגרמנית ועשו זאת כמובן במהירות. לאחר-מכן בא ריכוז היהודים ברובעים או במחנות, שבהם נלקחו מהם הכסף והפצי-הערך. הנה כי כן, במהירות הבזק, נפלה גם יהדות סלונקי קורבן לשיטה בדוקה זו של הכנות להגליה. ד"ר קורץ הרב הראשי, מונה גם כראש הקהילה ותפקידו היה להעביר את פקודות הגרמנים לידיעת היהודים. הגרמנים דרשו ביצוע מהיר ולכן גם הפקודות של ד"ר קורץ ניתנו בנוסח:

"אנו מבקשים את בני עדתנו לציית ללא דיחוי ובקפדנות לפקודה זו". הגרמנים דרשו את רשימות היהודים והן ניתנו מייד. אחרי המלחמה כשנשאלה הרבנית הגב' גיטה קורץ, מדוע נחפז הרב למסור את רשימת היהודים לגרמנים, אמרה: "איזו חשיבות יכלה להיות לרשימות? הרי היהודים גרו כולם ביחד. בסלונקי היה המצב שונה מזה שבאתונה. באתונה היו היהודים מפוזרים בכל חלקי העיר ואילו בסלונקי היו היהודים מרוכזים כולם יחד. הרי במשך 18 חודשי כהונתו של שאלתיאל כראש הקהילה היו לגרמנים מספיק הזדמנויות לסדר רשימות ככל שירצו. אבל כאשר הגיע ויסליצני התחילו הצווים והחוקים שלו אחד אחרי השני מבלי כל אפשרות לנשום בקצב ובטרור שקשה לתאר. חיפשו בדירה ביום ובלילה. בעלי לא רצה לעמוד בראש הקהילה, אבל הגרמנים מינו אותו ולא רצו לשמוע כל הצעות אחרות. היתה זו פקודה של ד"ר קאלמס".

ואכן, על-פי עדויות נוספות שררה באותם ימים אווירה קשה ביותר בקרב מנהיגי הקהילה. כולם הרגישו בנטל האחריות הכבדה. מהירות הביצוע שנכפתה על-ידי הגרמנים לא נתנה להם מנוח.

האקורד האחרון - ניסיון הצלה שנכשל

ב- 10 במרץ 1943 נודע על אסון נורא. שמועות עקשניות נפוצו שכל היהודים עומדים להישלח. בתחנת הרכבת הועמדו 300 קרונות. הרב קורץ כינס בחיפזון את המועצה והודיע שצריך לנסות ולהציל את העם. יציעו מחצית רכושם של היהודים בנכסי דניידי ובדלא ניידים ככופר נפש! קורץ החתים את כל הנוכחים על הצהרה, שהטילה עליהם אחריות סולידארית למילוי מושלם של התחייבות זו, שעמד להציע בפני הגרמנים. הוא הלך אל מרטן וניסה לנהל איתו מו"מ. מרטן התייעץ עם ויסליצני והשניים עמדו לבקש טלגרפית את הסכמת ברלין. 24 שעות לאחר-מכן נתבשר קורץ על סירוב של השלטון העליון. מרטן הסביר בשלווה, שארגונים יווניים שונים בסלונקי הציפו את ברלין בתזכירים טלגרפיים בהם דרשו את גירוש היהודים וכי השלטונות הגרמניים אנוסים היו להיענות ללחץ זה.

אנשי הקהילה האמינו שבעקבות הצעה זו ייכנסו הגרמנים למו"מ עם הקהילה לשם ביצוע טכני ומעשי של התוכנית. באותה תקופה נסוגו הגרמנים מסטלינגרד וגם נחלו מפלה בצפון-אפריקה; ואחרי אפריקה יבוא אולי תור השחרור של איטליה ויוון? האמינו שעל-ידי מו"מ יצליחו "למשוך" אותם ואולי יקרה איזה נס וזירת הקרבות תתקרב ליוון – כך סברו אנשי הקהילה לדעת סולומון עוזיאל. הוא מספר: "רעיון המו"מ, הכוונה להרוויח ימים ספורים לפני תחילת המשלוחים מילא אותנו בתקוות. אלא שלא עזר שום דבר וכל ניסיונותיהם של ראשי הקהילה למנוע את רוע הגזירה עלו בתוהו".

כאן המקום לספר גם על ניסיון ההצלה האחרון והנואש להפסיק את הגירושים על-ידי פגישת הרב קורץ עם ראש הממשלה ראליס ב- 9 באפריל 1943 בסלונקי בבניין המטרופוליט. על ניסיון זה יש לומר בבירור, כי אכן הרב סיכן עצמו כשביקש את התערבותו של ראליס אלא שגם כאן היה כבר תהליך ההשמדה בשלב מתקדם ביותר. אי-אפשר היה לעצור את אנשי הגסטפו מלבצע את הוראותיו של אייכמן. בסופו של דבר

נענש הרב קורץ על "העזתו", נאסר ונשלח למחנה "בארון הירש" ומשם לברגן-בלזן. מה בעצם קרה ביום השבת- 11 באפריל 1943- בשעות אחר-צהריים? משיחה שקיים הרב קורץ עם ויסליצני וברונר כבר ב- 5 באפריל 1943 היה ברור לרב שגירושם של יהודי סלוניקי יימשך בקצב הרגיל. יש לזכור, כי החל מ- 15 במרץ יצאו 5 טרנספורטים ובהם 13,100 יהודים. היה חוסר אונים גמור. לכן חשב הרב קורץ להפעיל התערבות יוונית בנדון. ביום רביעי, 7 באפריל 1943, נודע לרב קורץ שראש הממשלה ראליס יבקר בסלוניקי ב-11 באפריל. הוא חיפש דרך להתקבל אצל ראש הממשלה. לשם כך פנה אל ד"ר פנוס שעמו נפגש בקשר למסירת החנויות היהודיות. פנוס הבטיח לו להעביר את בקשתו למנהל המחוז סימונידס. בשבת, ה-11 באפריל 1943, הודיע פנוס לרב שעליו לבוא לבניין המטרופוליט בשעה 14:30. הרב קורץ הגיע לבניין ובאולם הכנסיה, חיכה לבואו של ראש הממשלה יחד עם הבישוף גנדיוס ורקטור האוניברסיטה. עם בואו של ראש הממשלה נפרד; הבישוף והרקטור מהרב וכך הוא נאלץ לחכות לגמר שיחות ראליס עם שני האישים היווניים ורק לאחד מכן התקבל לראיון, לפי דבריו של הרב קורץ, כפי שנמסרו לו ויסליצני, "נשברו" עצביו ובקול חנוק הצליח לשטח את בקשתו בפני ראש הממשלה כדי להביאו להתערב אצל השלטונות הגרמניים למען לא תגורש הקהילה היהודית בסלוניקי הקיימת במקום כ- 2000 שנה. אולם ראש הממשלה ענה לו בדברים מתחמקים. קורץ חזר ואמר, כי בלי הזמנתו של מנהל המחוז לא היה מגיע לראיון. זאת בתגובה על הטענה כי הגיע לפגישה עם ראליס בלי ידיעת מנהל המחוז, כך לפי עדותו של ויסליצני; כוונתו של ויסליצני, תליין יהודי יוון, ברורה: הרב חייב-להיעלם. הוא מתדפק על דלתות, הוא מהווה מכשול פורמאלי. חייבים לסלק אותו כדי שפעולת הגירוש תימשך ללא הפרעה. ויסליצני סבר שקורץ הומרץ על-ידי השלטונות היווניים להתייצב בפני ראליס. אלא, שלדעת ויסליצני ראשי ממשלה בתקופת הכיבוש קיימים כנראה לא כדי להציל אלא כדי לאשר את פסקי דין המוות של הכובש. זהו תפקידם הטראגי מרגע שקיבלו אותו על עצמם והם תלויים כמובן באויב שאותו הם משרתים. מכונת ההשמדה הגרמנית פעלה גם בעניין זה במהירות ובדייקנות. ויסליצני שלח את מסמך העדות של קורץ לקונסול הגרמני בסלוניקי שנברג וזה שלח העתק ממנו לשגריר גרמניה באתונה, אלטנבורג, עם תוספת מעניינת משלו:

"לפי עדותו של יווני בקשר לאפיזודה עם קורץ: דבריו של זה הביאו את ראש הממשלה למצב מביך. ראליס ענה לרב הראשי שאין בכוחו לבטל את גירושם של היהודים. ראש הממשלה היווני הוסיף עוד שיש באפשרותו רק למסור המלצותיו לשלטונות הכיבוש. המטרופוליט גנדיוס, שליווה לדברי העד היווני את הרב קורץ עד ליציאתו מבנין המטרופוליה, אמר לו: אתה רואה בעצמך שראש הממשלה אינו יכול לעשות דבר בשאלה זו. אין במקרה זה מספיק נתונים כדי שנוכל לאחוז באמצעים נגד המטרופוליט או נגד מנהל המחוז או עוזרו ד"ר פנוס. אלה יכולים כמובן להצטדק באומרם שאין באפשרותם לסרב לבקשת הרב הראשי שהוא גם ראש קהילה מוכרת ביוון להתקבל על-ידי ראש הממשלה. אולם מקרה זה מוכיח שהשלטונות היווניים המוסמכים יכלו למנוע את צעדו של הרב קורץ, שכן היו מודעים לעובדה שבפגישה זו יבקש הרב קביעת עמדה לגבי הגירוש ונראה כי כך פעלו. ייתכן שזוהי תוצאה של הרצון להכין לעצמם "אליבי" במקרה של הופעתם מחדש של האנגלים בסלוניקי, דבר הנראה בעיניהם כאפשרי".

הקונסול הגרמני מסכם: הד"ר קורץ סולק מתפקידו על-ידי המפקד הצבאי של סלוניקי, אגאי, על יסוד המקרה שעליו סופר, הנחשב כניסיון להתנגד לפקודה צבאית. הרב קורץ וכל בני משפחתו נאסרו ונכלאו בבית פרטי. הוא יועבר עם אחד המשלוחים הבאים וישלח כדי לשמש יהודי חשוב ולהחליפו בבוא העת בשבויים גרמניים.

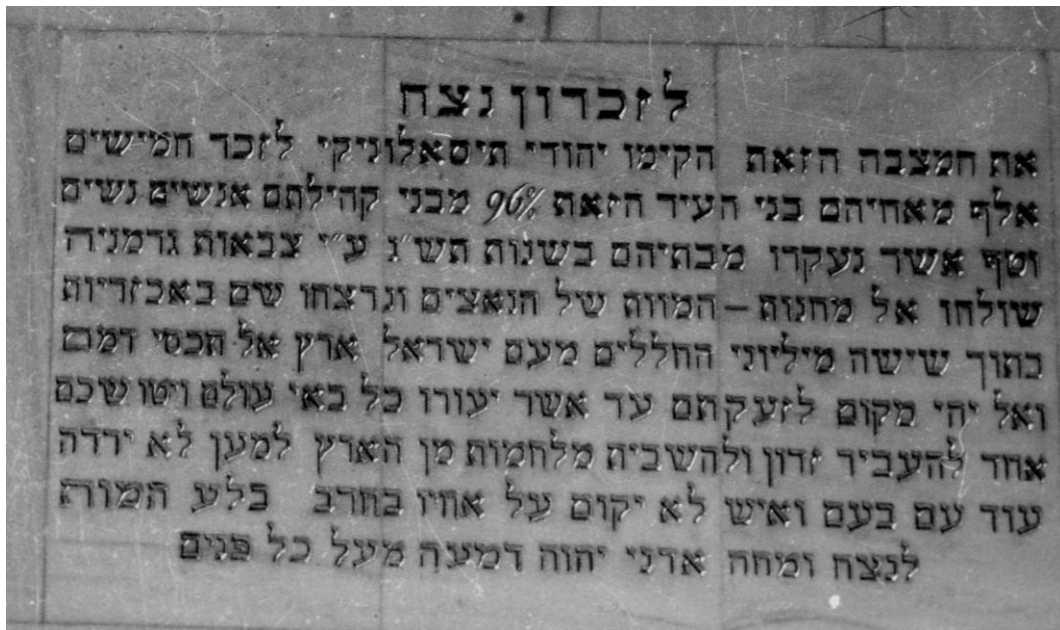
עד כאן הלשון היבשה של המסמכים הגרמניים. וכך נראתה פגישה זו על-ידי הרבנית

הגב' גיטה קורץ על-פי עדותה :

"הפגישה אורגנה על-ידי המטרופוליט גנדיוס. זה היה ב- 11 באפריל בשבת אחר-הצהריים באווירה טראגית. המתח היה גדול. הוא הלך ונשאר שם זמן רב. כשחזר ראיתי אותו אומלל כל כך, מיואש כל כך. אדם שבמשך כל חייו היה בדרך כלל חזק בכה כילד קטן. הוא אמר אז: נפל בגורלי המר לעמוד בראש הקהילה המפוארת הזאת שתלך לטמיון. הנה גם אחרי האינטרבנציה שכל כך קיוונו שתשא פירות - סירוב מוחלט. אין יותר מה לעשות".

על ניסיונו זה של הרב קורץ כתב מאוחר יותר, ב- 1946, המטרופוליט גנדיוס :
"הרב הראשי ד"ר קורץ, במשך כל תקופת כהונתו הארוכה כאן ובמיוחד בעת הכיבוש הגרמני, הוכיח עצמו, לדעתי, בהתנהגות הולמת את מטרות והארה אהבתו לקהילה היהודית כאן. דווקא כדי להגן על בני עדתו ולהביא לביטול הרחקתם מכאן עד כמה שאפשר השתדל להצליח בהתערבותי בפגישה בקתדרה הקדושה עם ראש הממשלה דאז יאנוס . ד. ראליס, אף-על-פי. שהעריך עד כמה מסוכנת עבורו פגישה זו כפי שזה גם הוכח לאחר מכן".

עם זאת, ומבלי להעמיד בספק את כוונותיו של הרב לנסות ולהציל את אשר ניתן להציל, האם לא הרגיש הרב בפח שטמנו לו הגרמנים? האם אי-אפשר היה להזהיר את היהודים ולא למהר למסור את הרשימות ואולי לעודד אותם לברוח? התשובות לשאלות הללו תלויות בהרבה באווירה ששררה באותם ימים, באווירה של אולי נחכה ונראה ! שהרי אם ידעו ראשי הקהילה וידע הרב קורץ כי בהשמדה מדובר, האם לא היו נוהגים אחרת? יש להניח כי בכל זאת לא ידעו ראשי הקהילה על ההשמדה. אחרת כיצד אפשר להסביר את העובדה שכאשר נתפסו כ-5000 מתוך 17,000 יהודי יוון בפאריס והובאו למחנה המעבר דראנסי ליד פריס בלילה שבין 8 ל- 9 בנובמבר 1942, כדי להישלח למחנות ההשמדה, לא הגיעה כל ידיעה על כך ליהודים ביוון וזאת 4 חודשים לפני שהחלו הגירושים מסלוניקי. ולא רק זאת. כאשר במחצית מרץ 1945 חזר מפולין הניצול הראשון, ליאון בטיס (Batis) מיאנינה, והחל לספר על מחנות המוות חשבו שנטרפה עליו דעתו!
[יוסף בן: "יהודי יוון בשואה ובהתנגדות", עמ' 34-49]

מצבת זיכרון ליהודי סלוניקי

הסברם של מולכו/נחמה, כיצד 95% מיהודי סאלוניקי הובלו לטבח בלא התנגדות?

- א. ראשית כל, הצהרותיו המרגיעות של ד"ר מאקס מרטן;
צבוע זה לא חדל מלהכריז, שביוון לא יונהגו חוקי הגזע, ובמשך חודשים רבים לא הפרה שאננותם של יהודי יוון. תרמיתו לא נתגלתה אלא בזמן שהוחל בכליאת היהודים בגיטו; אולם אז כבר היה מאוחר מדי - היהודים היו כבר במלכודת. אילולא הערמה וההונאה של הנבזה הזה, היו אלפי יהודים יכולים לעבור בעוד מועד ובקלות לשטחים שברשות לוחמי המחתרת, שם היו מתקבלים ברצון. התחבורה עדיין הייתה נוחה ובמחיר שווה לכל נפש, והפיקוח לא חיה חמור.
- ב. דברי העידוד וההבטחות של הרב קורץ; הוא היה חוזר תכופות, כי יהודי סלוניקי ימירו רק מקום מגוריהם ובקראקא יתקבלו בסבר פנים יפות ע"י בני דתם. האנשים שסבבוהו אמרו אחריו "אמן", וכך הורדמו החששות ושותקה היוזמה. אלפי אנשים ויתרו על בריחה בגלל הבטחותיו של קורץ, שנראה מהימן, מפני שהוא עצמו חזר מארץ גזירה, מה גם שהוא היה במגע יומיומי עם חברי הוועדה הנאצית, והדעת הייתה נותנת, כי רועה העדה ודאי לא יתעה במתכוון את צאן מרעיתו.
- ג. המחסור בכסף מזומן; צריך היה להיות עשיר, כדי לשלם למורה-דרך. גם כדי להתחבא נחוץ היה הון, ורוב יהודי סלוניקי היו בחוסר כול, במיוחד לאחר תקופת הרעב הממושכת והאבטלה הכפויה.
- ד. קשה היה להתחבא ולהסתיר את הצביון היהודי. רק חלק מבני הנוער דיבר יוונית שוטפת, וגם אלה מבטאם היה זר. גברים מעל לגיל 50 וכמעט כל הנשים רק גמגמו כמה מלים בניב עממי; תעודות-הזיהוי המזויפות לא יכלו אפוא לעמוד במבחן הקל ביותר, מפני שבעליהן היו ניכרים מיד בגלל דיבורם ומבטאם.
- ה. ההלשנות השכיחות ובמיוחד הפחד המוגזם, שהיה נפוץ בגלל השמועות והרכילות המתהלכות על מעשי בגידה כאלה, אי-האימון והחשד שהנה הכול מסביב הם בלשים ומלשינים. הבריות הגזימו בהחשדת כוונותיהם של אנשי סביבתם ועשו מהם מפלצות. אולם דא עקא - החששות היו מתאשרים לעתים קרובות. הבריות הביטו בחשד על מתווכים - והמציאות הוכיחה על-פי-רוב שאמנם היה יסוד לכך. מלשינים וסחטנים ניצלו תכופות בצורה שפלה את מצוקת הקרבנות.
- ו. ביצוע פומבי של עונשי מוות הטיל פחד איום. שלושה צעירים ושלושה מבוגרים נכבדים, שנעצרו בבריחתם נורו לעיני העם שהוזמן במיוחד לשם זה ע"י כרוזים.
- ז. בין סלוניקי לבין מרכזי ההתנגדות הפריד מרחק גדול. אמצעי התחבורה הלכו והצטמצמו ולא היה קשר עם האוכלוסיה היוונית; מלבד זה, בסלוניקי עצמה לא היה קיים כמעט כלל ארגון של אנשי מחתרת ובמאקדוניה כולה הייתה תנועת ההתנגדות חלשה מאוד בזמן השילוחים. הצעירים אשר רצו לברוח, לא הכירו את פעילי כוחות ההתנגדות ולא ידעו אל מי לפנות.
- ח. דביקות משפחתית. הצעירים לא הסכימו להיפרד מעל הוריהם הזקנים, ואלה האחרונים רצו בכל מחיר שילדיהם יישארו בקרבתם, לבל יפלו קרבן למעשי בגידה, שכן הבריחה הייתה מסוכנת מאוד, וסו"ס הדעה הרווחת הייתה, שהמדובר הוא פשוט בהעברה למקום אחר ושהמשפחות המאוחדות תעמודנה ביתר קלות בכל הסבל: הצעירים יתרמו את אומץ לבם והאופטימיות שלהם, והמבוגרים - את ניסיון החיים שלהם, וביחד יתגברו על כל הפגעים. נשים צעירות, נשואות ללא-יהודים, שגזירת השילוח לא חלה עליהן, היו עוזבות את בעליהן כדי להילוות אל הוריהן הזקנים.

ט. **הריכוז המזורז בגיטאות**, המחיצה שהוקמה במהירות שטנית בין יהודים ולא-יהודים ע"י הקצאת רובעים מיוחדים וסימון התלבושת, חריצותם של אנשי הקהילה במילוי פקודותיו של ויסליצני, היו מן העילות העיקריות להצלחה העצומה של ביצוע משימת הנאצים בסלוביקי.

[מולכו/נחמה: "יהודי יוון בשואה והתנגדות, תש"א-תש"ד, 1941-1944 עמ' 94-95]

מרד הזונדר קומנדו באושוויץ-בירקנאו

פירושו של המונח זונדר-קומנדו בגרמנית הוא: "יחידה מיוחדת". זו יחידה מיוחדת, שבה היו אסירים יהודים, פעלה במחנות השמדה ועסקה בהוצאת הגופות מתוך תא הגזים ושרפה אותם במשרפות. לאחר חודשי פעילות אחדים הוציאו הגרמנים להורג את אנשי הזונדר-קומנדו, וגופותיהם פונו על-ידי היחידה הבאה בתור. ב-7 באוקטובר 1944 נערך ניסיון למרד של אנשי הזונדר-קומנדו היהודים במחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו. הניסיון נכשל, וכמעט כל אלה שלקחו בו חלק נרצחו.

אין כל ספק, על-פי העדויות והחומר בכתב שפורסם עד כה על מרד הזונדר-קומנדו באושוויץ בספטמבר או אוקטובר 1944, שרב היה חלקם של יהודי יוון במרד זה. השתתפותם של יהודי יוון במרד היא אולי גולת הכותרת של כל הישגי קבוצות המחתרת היהודיות ביוון. רוב הבחורים היוונים שהובאו לאושוויץ שירתו בצבא יוון ורבים מהם היו קצינים. על גבורתם של יהודי יוון בזמן המלחמה עם אלבניה כבו סיפרנו בפרק היהודים ביוון. אין כל ספק כי מסורת הגבורה של חיילי וקציני צבא יוון היהודים, שנלכדו והובאו לאושוויץ, נמשכה על-ידי גילויי ההתנגדות כפי שבאו לידי ביטוי בעדויות. לאחר שבדקתי מקורות שונים אינני מבין מה טעם להצניע את חלקם של יהודי יוון במרד זה. שמות כמו יוסף ברוך, אהרן מוריס, יצחק ברוך, יום-טוב יקואל, ויניזיה ואחרים צריכים לשמש לנו את מופת למעשי גבורה ואי-השלמה עם הגורל המר. כפי שנראה בהמשך הדברים הם השתתפו באופן פעיל במרד, ורבים מהם שילמו על כך בחייהם, גם כאשר המחתרת לא נתנה את אישורה למרד אולי מתוך תקווה כי הנה כבר נשמעים רעמי התותחים של הצבא הרוסי המתקדם. זאת ועוד: יהודי יוון גם סירבו לשרת בזונדר-קומנדו - הם העדיפו למות מאשר לשרת ביחידה זו.

אישור על השתתפותם של היהודים היוונים במרד יש לנו על-ידי החוקרים פיליפ פרידמן וישראל גוטמן, וכן קיימים מקורות פולניים. עדות חשובה לצורך בירור נושא זה היא עדותו של ליאון כהן משרידי המרד הנוודים שנותרו בחיים. מולכו ונחמה מגוללים בספרם את פרשת ההשתתפות במרד כפי שסופרה להם על-ידי הפליטים שחזרו מאושוויץ-בירקנאו, אולם הם לא ציינו את שמות העדים ומקורות האינפורמציה. כיום, עם המשך הגילויים של מסמכי אושוויץ במוזיאון המיוחד שהוקם ע"י ממשלת פולין, ודאי תלך ותתבהר לנו התמונה עוד יותר.

קשה לקבוע אם היוצאים למרד היו דווקא יהודי יוון. אולם הרעיון נולד אצלם ואולי תוך כדי הקשר ההדוק שלהם עם היהודי הפולני קאמינסקי, לבש הרעיון במשותף עור וגידים. אבל זה אולי חשוב פחות. חשובה העובדה ההיסטורית שהיה מרד של הזונדר-קומנדו מתוך רצון לנקום על הזוועות להם היו עדים. פרשת הזונדר-קומנדו כולה היא אחת מהפרשיות הטרגיות ביותר בימי השואה.

אסירי הזונדר-קומנדו נבחרו אישית על ידי מפקד מחנה בירקנאו, הנס שוונצהובר. אנשי הזונדר-קומנדו עזרו לאנשי ה-א.א.א. בשעה שהאנשים פשטו את בגדיהם קודם כניסתם אל תאי הגז והם הובילו את גוויותיהם אל הכבשנים, או הטילו אותם לאש המדורות ולאחר שריפתם סילקו את אפרם. מלבד כל זה ניקו את תאי הגז, סידרו ומיינו בגדים, לבנים, נעליים ושאר חפצים אשר השאירו המתים אחריהם. אסירים רופאים שנימנו עם יחידה זו עקרו את שיני הזהב מפי הגויות ואנשי ה-א.א.א. בדקו כל גוויה קודם שריפתה ובשל כל שן שנשכחה בגויות, נענש האסיר ב- 25 מלקות.

"את הזונדר-קומנדו הראשון הקימו אנשי ה-א.א.א. באושוויץ באפריל 1942 מקרב משלוחי היהודים שהגיעו מסלובקיה. קבוצה ראשונה של יהודים סלובקים, אשר נתמרדו בהיודוע להם האמת, לאיזו תכלית עומדים להשתמש בהם, סירבו למלא את העבודה שהוטלה עליהם, נורו בידי אנשי ה-א.א.א. ונרצחו".

ידיעה דומה נמסרה על יהודי יוון: "ביולי 1944 נצטווה קבוצה גדולה של קרוב ל- 400 יהודים מיוון על-ידי אנשי ה-א.א.א. ללכת לעבודה בזונדר-קומנדו. הם סירבו למלא את הפקודה וכעונש הורצו לתוך תאי הגזים וחוסלו".

עד-ראיה במשפט פרנקפורט של רוצחי אושוויץ שנערך בשנת 1964

מסר על המקרה הבא :

"קבוצה של 400 יהודים יוונים יועדה על-ידי הגרמנים לעבוד בזונדר-קומנדו. היהודים סירבו, הם לא רצו לעבוד בשריפת גוויותיהם של יהודים. אנשי ה-א.א.א. ראו בכך גילוי של מרד, הקיפו את 400 היהודים היוונים ולאחר ששברו את התנגדותם הקצרה, דחפום אל תאי הגזים".

מקרה כזה נשנה במאי 1944, עת נקבעו לזונדר-קומנדו 100 יהודים מאתונה. אישור נוסף על כך וממקור אחר, מביא לנו עיתון פולני בגליון מיוחד שהוציאה ממשלת פולין ומוזיאון אושוויץ במלאת 30 שנה לשחרור המחנה על-ידי כוחות בעלות-הברית. העיתון מספר על השמדת יהודי יוון, ואחד הקטעים בו מספר שהנאצים המיתו בגז 436 יהודים מיוון שסירבו לשלוח את אחיהם לתאי הגזים. על-פי פקודה שהגיעה ממחנה הריכוז באושוויץ, הוחלט לבחור בקבוצה של כחמש מאות צעירים יהודים בריאים בגופם לשרת בזונדר-קומנדו, שתפקידו היה לשכנע את היהודים ללכת לתאי הגזים בתואנה שהם הולכים להתרחץ. נוסף על כך, הם היו צריכים להפשיט את הקרבנות ולהוציא את גוויותיהם מתאי הגזים. הצעירים הגיעו לתחנת ההשמדה ב- 21.7.1944. קציני ה-א.א.א. בראשותו של ד"ר יוסף מנגלה, בודדו אותם משאר היהודים שהגיעו ברכבת מסלונקי, והסבירו להם את תפקידם החדש. הצעירים הזדעזעו מעצם הרעיון, בייחוד מאחר שהאמינו כי הם מועברים למחנה עבודה והחלו להסתודד ביניהם. לבסוף החליטו כולם כאיש אחד שהם מעדיפים למות בתאי הגזים ובלבד שלא יעסקו בשכנוע יהודים ללכת למוות ללא ידיעתם. משראו מנגלה ושאר הקצינים כי לא ניתן להשפיע על הצעירים, הוחלט להשמידם. ואכן, למחרת הלכו ה- 436 לתאי הגזים בידיעה ברורה שהם הולכים למות ולא להתרחץ. בעיתון מציינים הכותבים כי מקרה דומה לזה לא קרה בתולדות מחנות ההשמדה, בהם מצאו את מותם כארבעה מיליונים יהודים ובני לאומים אחרים.

גם העד ליאון כהן מוסר בעדותו על סירובם של יהודי יוון ללכת לזונדר-קומנדו. לפי עדותו, באחד הטרנספורטים נבחרו 320 מיהודי יוון לשרת בזונדר-קומנדו. כ- 100 מהם סירבו להתייצב בכבשנים ונורו. רובם היו מאתונה.

התכניות לפיצוץ 4 הכבשנים באושוויץ נרקמו בין אנשי הזונדר-קומנדו כנראה ביולי 1944 ולצורך זה נקשרו קשרים בין יהודי יוון בזונדר-קומנדו לבין יתר היהודים ששירתו עמם. מהעדויות שבידנו עולה כי בין יוזמי התכנית למרד הזונדר-קומנדו היה יוסף ברוך - סגן אלוף לשעבר בצבא יוון, מיאנינה, שצורף לזונדר-קומנדו בחודש מאי 1944. ב- 30 ביוני זיהה יוסף ברוך את גוויותיהם של הוריו תושבי קורפו ושל חברו העו"ד יום-טוב

יקואל, בין הגויות שהוצאו מתאי הגזים וחמתו בערה בו על שהוטל עליו התפקיד האומלל הזה. לצורך הכנת התכניות למרד התקרב ברוך לקאפו [קאפו - בלשון המחנה, אסיר שהופקד על קבוצת חבריו למאסר. ביטוי זה מקורו בשפתם של פועלים איטלקים שהועסקו בבניית כבישים בדרום מדינת בוואריה, בגרמניה. הוראתו באיטלקית - ראש, ממונה. בכינוי זה השתמשו לראשונה בדכאו ומכאן התפשט הכינוי למחנות אחרים.]

קאמינסקי - יהודי פולני, שלמעשה החל לרכז בידיו את ההכנות למרד. התכנית היתה לפוצץ את ארבעת הכבשנים ב-15 באוגוסט 1944. אך שעתיים לפני המועד שנקבע, כאשר ההכנות היו בעיצומן, הודיעו לפתע על משלוח של 4000 יהודים פולנים שהגיע בליווי קבוצה של אנשי ה-אס.אס. היה חשש שנוכחות צבא גרמני רב במחנה עלולה להמיט שואה על המרד, ולכן הוחלט לדחות את המועד. היה זה הכישלון הראשון לבצע את ההתקוממות.

קאמינסקי היה יהודי מסוקולקה, במחוז ביאליסטוק. עדים זוכרים אותו כאדם בן כארבעים, בעל גוף חזק ומלא, בעל נפש תוססת. הוא עמד בקשר עם תנועת המרי של בירקנאו ואירגן מרד חשאי. עזר לידו היהודי הביאליסטוקאי למקה, הקאפו של הקומנדו בכבשן. בגטו ביאליסטוק היה

אנשי "הזונדרקומנדו" שורפים גופות ליד תאי הגזים [ארכיון לוחמי הגטאות]

קשור עם תנועת המרי השמאלנית, ונטל חלק בייצור פצצות-נפץ. מעל לשני הקאפו היהודים – קאמינסקי ולמקה - עמד הקאפו הפולני מיטק מוראבה, שפיקד על הקומנדו של כבשנים 2-3. עם החמישייה שאמורה היתה להכין את המרד נמנו עוד שלושה יהודים מן הזונדר-קומנדו, שלושה אחים מביאליסטוק, ששמותיהם אינם ידועים לנו. העניין התגלה לאנשי ה-אס.אס. מחמת מלשינות, וקאמינסקי נרצח בידי איש ה-אס.אס. מול, ועוזריו.

על-פי עדותו של יצחק קאבלי נעשו ההכנות מחדש לפרוץ המרד ב-6 בספטמבר בשעות הצהריים. קאבלי מספר כי במשך כמה ימים לפני היום המיועד למרד, נגנבו בשעות העבודה מן המחסנים הגרמניים דינמיט, תחמושת ושאר חומרים והוטמנו במקום סתר. בבוקרו של ה-4 בספטמבר (יומיים לפני היום המיועד) הוחלט משום-מה להקדים את המרד ו-135 מיהודי יוון, בעזרת שתי קבוצות מיהודי צרפת וקבוצה אחת של יהודים מהונגריה, פוצצו הכבשנים 3 ו-4. הם לא הצליחו לפוצץ את הכבשנים 1 ו-2 כי לדעת קאבלי נרתעו שם הקבוצות, ברגע האחרון. מיד הגיעו במרוצה אנשי ה-אס.אס. ופתחו ביריות על המתקוממים. הקרב נמשך יותר משעה ובו נפלו כל 135 היהודים היוונים וארבעה מבין אלה שנפצעו, נתלו כעבור שבוע. בקרב זה נהרגו גם ארבעה קצינים גרמנים, שנים-עשר חיילים ו-4 אזרחים שעזרו לגרמנים.

ישראל גוטמן, מאסירי אושוויץ, כותב בספרו "אנשים ואפר - ספר אושוויץ-בירקנאו" על מרד הזונדר-קומנדו. לפי גוטמן, מוזכרים שמותיהם של יעקב הנדלסמן, יוסף ורשאי וסקו כמחוללי המרד. כמו-כן מוסר גוטמן, שהמרד הוכן ובוצע על-ידי יהודים יוונים, קצינים לשעבר בצבא היווני - סברה שלפי גוטמן אינה מתקבלת על הדעת. על-פי רוב העדויות המובאות כאן, היו יהודי יוון בין יוזמי המרד ומשתתפיו, על כן לא ברורה לנו הסברה של גוטמן שדבר זה לא מתקבל על הדעת.

לגרמנים לא ניתנה האפשרות לשרוף מספר גדול של יהודים כמקודם, מעתה הוצרכו להסתפק במספר קרבות מועט יחסית (2000 ליום). כאשר נפתחה ההתקפה הכללית של בעלות הברית, הרסו הגרמנים בעצמם את שני הכבשנים הנותרים.

לא ברור די צרכו עניין קבלת אישורה של הנהגת המחתרת באושוויץ למרד זה. יש הסבורים שתוך קשיים מרובים קיבלו יהודי הזונדר-קומנדו את אישורה של המחתרת לפתוח במרד אשר תנועת המחתרת הכללית לא נטלה בו וחלק.

על-פי גירסת מולכו-נחמה, שאספו עדויות ביוון בשנת 1945 מפי החוזרים, הבחינו אנשי ה-אס.אס. בתכונה רבה בקרב אנשי הזונדר-קומנדו. קאמינסקי נעצר, עמד בעינויים ולא גילה דבר. הוא נורה בשטח כבשן 4. הגרמנים חשדו ביהודים היוונים. החלה השמדתם, ואת מקומם תפסו יהודים יוונים אחרים.

נראה כי הידיעה בדבר הוצאת 300 איש מהזונדר-קומנדו ושריפתם בצריף באושוויץ, הבהירה לאנשי הזונדר-קומנדו כי סופם קרב ובא - חבריו של ברוך מיוצאי יוון נענו לקריאתו למרד. לעזרתם באו גם כ- 30 יהודים רוסים שהצטרפו מיד לרעיון המרד.

שוב הוחל בתכניות לפיצוץ הכבשנים. צוות כבשן 3 היה החזק ביותר, אחריו כבשן 1 וכבשן 2. הוסכם שברגע המתאים ייתן כבשן 1 את האות להתקוממות לכבשן 2. כבשן 4 נשאר רחוק מן הקשר.

בשבת, 9 בספטמבר, בשעות הצהריים, הגיע קאפו יהודי מצרפת לשטח כבשן 3, מקום שם עבדו 1000 אנשי זונדר-קומנדו, והחל קורא את שמותיהם בקול רם. כ- 100 מאנשי יהודי הונגריה צעדו קדימה בשורות של חמישה. הדבר גרם להתרגשות. הקאפו חזר והביא רשימה של עוד 100 איש - הפעם היו אלה יוונים. כאשר היה באמצע הקריאה, נצטעק לפתע ביוונית יעקב ברודו: "נתקיף!" כולם התפרסו בשטח. במקום השתלטה מבוכה. כשראו זאת ההונגרים יצאו גם הם משורותיהם. כך פרץ המרד. את הקאפו זרקו לתוך הכבשן, הרגו את חיילי המשמר הגרמנים, שיחררו 50 יהודים פולנים. האנשים ניסו לברוח בלי כל תכנית. היוונים שרו את ההמנון היווני. מנהיגי המורדים קיוו שהמרד יקיף את כל המחנה, אך היתה זו אשליה. אנשי ה-אס.אס. הקיפו את כבשן 3 וסגרו את כל המבואות. ה-אס.אס. הציתו את בניין הכבשן והתקיפו את המורדים ברימונים ובפצצות. הלהבות עלו מכל עבר, המורדים נלחמו בגבורה עם כל הבא ליד: אבנים, מגרפות, קרדומים ושולחנות. הקרב נמשך 18 שעות, 300 אנשים נהרגו. היו שנשארו 5 ימים נצורים עד שלבסוף הוכרחו להיכנע. סידרו אותם בקבוצות של מאה והרגו אותם במקלעים בהיותם שוכבים על הריצפה. מאות יוונים מתו. רק יווני אחד יצא חי מן הטבח: יצחק ויניזיה. הוא התחמק דרך חוטי התיל ולמרות היריות הגיע עד לבנין קומנדו "קנדה" [קומנדו "קנדה" - קבוצה מבין האסירים שהובילה ומיינה את המטען של המובלים לתאי הגזים]. שם הסתתר בערימת בגדים. למזלו הצילו קאפו שהכירו ושביקש אז להצטרף ליחידתו. אחרי השחרור מת יצחק ויניזיה מרוב תשישות במחנה אבנזה.

עובדי כבשן 2 ענו לאות מכבשן 1 - הם שמעו את טרטור המקלעים בכבשנים 1 ו-3, ראו את העשן והלהבות והבחינו בהתפוצצויות. הם הסתערו לעבר כבשן 2 בסמוך להם כדי לעזור. ה-אס.אס. ציפו לכך. הם הפילו קרונית במעבר בין כבשן 1 לכבשן 2. שעה של חרדה. כעבור שעה נשמעה פקודה: כולם לרדת לחצר! כולם נשמעו לפקודה. סגרו אותם בחדר קטן. בערב נקראו 40 איש "לעבוד" בשריפת משלוח של 1500 איש שאך זה נחנקו בגז. למחרת חזרו כולם לעבודתם ומשלוח מטרזיינשטט נשרף בשעה 15:00.

גירסה נוספת על מרד הזונדר-קומנדו באושוויץ מספרת, שביום שבת, 7 באוקטובר 1944, השתררה בכל מחנות אושוויץ התרגשות גדולה. קול יריות וצפירות אזעקה נשמעו, מכבשן 4 בחורשה בז'יז'נקה עלו להבות ועמוד עשן. השמועה התפשטה במהירות: הזונדר-קומנדו התמרדו! ההתקוממות הוכנה זמן רב לפני ה-7 באוקטובר. ראשון מארגניה בזונדר-קומנדו היה הקאפו של יחידה זו, יהודי ליטאי בשם קאמינסקי. הוא עבד בכבשן 1 והיה בקשר עם הנהגת המחתרת באושוויץ. התקרבות החזית השפיעה כמובן גם על אנשי הזונדר-קומנדו.

קאמינסקי נהנה מאמונם של אנשי ה-אס.אס. ובאמתלות שונות ניצל מצב זה לשם ביקורים במחנות אחרים. בתחומי כבשן 1 הסתיר קאמינסקי 30 רימוני-יד. ביחידה שלו עבדו גם 25 שבויי מלחמה רוסים שהגיעו ממיידאנק.

באחד מערבי אוגוסט 1944 הוזעקו אנשי הזונדר-קומנדו מכבשן 1 למסדר פתע. מפקד המשרפות, איש ה-אס.אס. מול, הודיע להם שקאמינסקי הוצא להורג לפני רגעים אחדים. באוזני 200 האסירים הנוכחים הכריז מול כי קאמינסקי נתגלה כאחד ממארגניה הראשיים של קבוצת מחתרת, וכי כל הפרטים אודות הארגון ידועים לאנשי ה-אס.אס. זעזוע עמוק עבר על אנשי הזונדר-קומנדו, כי רחשו כבוד רב לקאמינסקי. אף-על-פי ששימש בתפקיד כפוי-הטובה של קאפו, נהג להתערב למען האסירים. כשמצאו האסירים לאחר-מכן את גופתו, חלקו לו את הכבוד שהיה ראוי לו.

נראה כי קאמינסקי הוסגר לידי ה-אס.אס. על-ידי מלשין. הגרמנים חששו מוותיקי הזונדר-קומנדו, וקאמינסקי היה בעל הניסיון הרב ביותר ביניהם. אנשי האס.אס. העירו את קאמינסקי בעוד לילה, והובילו אותו ממיטתו בשטח כבשן 1, הורידו אותו לכבשן 4, תחת מטר מהלומות. רצוץ וגוסס הוא נורה על-ידי אנשי ה-אס.אס. על שפתו של הבור לשריפה המונית של גוויות. במקום קאמינסקי מינו אנשי ה-אס.אס. קאפו חדש, גרמני, פושע מועד, שבא ממחנה מיידאנק.

יחידת הזונדר-קומנדו מנתה באותו זמן כ- 800 איש. עם התקרר הצבא הרוסי הרגישו הגרמנים שהיחידה הזאת היא גדולה מדי ואנשיה גם היו עדי ראיה להשמדה ההמונית. בקיץ של 1944 באה לפתע פקודה לפנות את האולם של תחנת החיטוי באושוויץ 1. חלונות החדר נאטמו בחיפזון בלבנים ובפיח, 300 איש מהזונדר-קומנדו נקראו לטרנספורט באושוויץ 1. הם הובאו לפני האולם אטום החלונות, שבכניסתו ישב איש אס.אס. בתור רשם. הוא ביקש לדעת מכל אסיר את הפרטים האישיים ולאחר מכן היה מרשה לו להיכנס פנימה. לאחר שנכנסו כולם אל האולם, סגרו את דלתותיו והרעילו בגז. לאחר מכן הוציאו אנשי ה-אס.אס. את המתים ושרפו אותם בלילה בבירקנאו בעצמם, זו הפעם הראשונה, באומרם לאסירים כי היו אלה קרבנות הפצצה אווירית. במקום מול נתמנה כמפקד המשרפות איש ה-אס.אס. בוש, שהיה בעל מזג מתון יותר ממול ולא עינה את האסירים, אבל גם הוא ניהל את ההשמדה ההמונית בדיוק בהתאם לפקודות. המשמעת נתרופפה, ודבר זה נוצל על-ידי המחתרת.

ההחלטה של הזונדר-קומנדו לאחוז בנשק, הועברה לידיעת המחתרת באושוויץ והופל עליהם לפרוץ את גדרות המחנה. לזונדר-קומנדו סופקו חומרי נפץ, רימוני יד ומספר צבתות לחיתוך חוטי התיל המחושמלים. היה על הזונדר-קומנדו לחכות עד לסיום ההכנות במחנה כולו, ורק במקרה שיועמדו בפני סכנה מיידית של השמדה, יהיה עליהם לפתוח בקרב. זו היתה פקודת הנהגת המחתרת, אולם הסכנה הקדימה לבוא.

בבוקר שבת, 7 באוקטובר 1944, נודע למודיעין המחתרת כי הקבוצה האחרונה של הזונדר-קומנדו, שנשארו בחיים לאחר ההשמדה של 29 בספטמבר 1944, תושמד בימים הקרובים ביותר. האסיר ורבל העביר את הידיעה לכבשן 2. מטה הארגון התכנס להתייעצות. לפתע הופיע בחדר הקאפו, פושע מועד - גרמני בן הרייך. הוא הודיע, כי ימסור אודות כוונותיהם לאנשי ה-אס.אס. לא היה זמן להתמהמה. לקאפו לא נתנו לצאת. הם הפילו אותו בו במקום חי אל הכבשן. האסירים הוציאו מיד את הנשק החבוי, כבלו את אנשי ה-אס.אס. שהיו בסמוך. הוזעקו קבוצות שאר הכבשנים. האסיר פאניץ מלומז'א פירק את הנשק מעל איש ה-אס.אס. שעמד על משמרתו והפיל גם אותו אל הכבשן. חלק של האסירים פתחו באש על שומרי ה-אס.אס. וחלק חתכו את חוטי התיל המחושמלים וברחו בכיוון החווה בודי. קולות הנפץ והצפירות הזעיקו את כל חיל המצב של ה-אס.אס., שמנה כ- 3000 איש. יחידות ה-אס.אס. אס הקיפו את הכבשנים. האש כוונה בעיקר לחורשה מאחורי כבשן 4 שם התגוננה הקבוצה העיקרית של האסירים. קבוצה אחת של אסירים הצליחה להרוג 6 אנשי אס.אס. ולהימלט לעבר הנהר ויסלה. אנשי אס.אס. שדלקו אחריהם השיגו אותם ליד רייאסקו, 10 ק"מ מבירקנאו. הבורחים התבצרו במתבן ופתחו באש על אנשי ה-אס.אס. אך הללו הציתו בעזרת להביוורים את המתבן והמיתו את כל האסירים. בקרב התקוממות זה נפלו 300 איש, ביניהם גם מארגן המרד, ס' גרנדובסקי. היו בין האסירים שהצליחו להסתתר ואחדים מהם אף נשארו בחיים.

המחתרת באושוויץ שיגרה לכל הארגונים המחזיים ידיעה על המרד וביקשה להושיט עזרה לנמלטים. קבוצה אחת של אסירים שמנתה 27 איש בהנהגת זונדר-קומנדו יהודי גרמני הגיעה לאדמת גרמניה, שם נכלאה בעיירה גרמנית קטנה. הם ניצלו בטענם שנמלטו מטרנספורט שהיה בדרכו לדכאו. שבועיים לאחר המרידה החלו מוציאים מבירקנאו טרנספורטים גדולים לעבר גרמניה. 3 שבועות לאחר המרידה הופסקה ההשמדה ההמונית בגזים.

עדות נוספת ואולי החשובה שבעדויות, היא של ליאון כהן, אחד מהבודדים שהצליחו להישאר בחיים אחרי מרד הזונדר-קומנדו. על-פי עדותו הוא נשא את המספר 182492 וממנו אנו למדים על מעשי גבורתם של האחים ויניזיה וכן פרטים על ניסיון בריחתו של אלברט אררה (קצין בחיל-הים היווני) של שני האחים גיחון, של אלברט נגירי ושל כ- 10 פעילים בקרב האסירים הרוסים בכבשן 1, שם היה למעשה המרכז המכוון של המרד. הקאפו קאמינסקי מכבשן 1 והקאפו קוצ'אק מכבשן 2, הקאפו סטנספוגל מצרפת והקאפו כץ - גם הוא צרפתי מפאריס - כולם יהודים, עמדו בראש הדרמה שנתחוללה במרד הזונדר-קומנדו באושוויץ - לדעת ליאון כהן.

"אנחנו הזונדר-קומנדו החלטנו לפעול בתמיכתם העיקרית של קומנדו קנדה וקומנדו תחנת החיפוי. תאריך המרד נקבע ל- 15 באוגוסט. החלטות האסיפה החשאית שנתקבלו בכבשן 1 הובאו לידיעת האחרים בזמן ארוחת הצהרים, במטבח. לפי התכנית היינו צריכים להתקיף את המשמר כאשר זה מתחלף - כלומר, אחרי השעה 5 אחר הצהריים. היינו צריכים לקחת את הנשק האוטומטי שברשות החיילים הגרמנים. קבוצה אחת היתה צריכה לחתוך את גדר התיל המחושמלת ולפתוח את הדלתות המובילות אל יתר המקומות במחנה. אלה שבתחנת החיטוי היו צריכים לפוצץ את מקלחות החיטוי ולברוח ליער הסמוך כדי להתחבר לכוחות הפרטיזנים שפעלו בסביבה. דבר זה היה חשוב לנו מאוד והוא נתאפשר הודות לקשר של הרוסים והפולנים שעבדו במחנה. תוך תאום בין כל הקבוצות היו צריכים לשחרר את כל הבלוקים. אם ניקח בחשבון שבאותו זמן שהו באושוויץ כ- 125,000 איש היתה נוצרת אנדרלמוסיה רבת, ורבים היו נטבחים כתוצאה מכך, אבל היה סיכוי שהמונים יברחו. ללא ספק, הדבר היה נודע לעולם החופשי והיה מתברר לו מה מעוללים הגרמנים במחנות ההשמדה. ההכנות התקדמו וכבר כתבנו מכתבי פרידה לקרובים, והטמנו אותם בתוך בקבוקים באדמה. כמו כן התחלנו להכין בגדים חמים למקרה שהמרד יצליח ונוכל לברוח להרי שלזיה העילית שבהם מגיעה הטמפרטורה בחורף ל- 20 מעלות מתחת לאפס.

בראש כל העניין היה הקאפו קאמינסקי שנעזר באלוף-משנה של הצבא הרוסי שהיה בין השבויים הרוסים בזונדר-קומנדו של כבשן 1. ב- 10 באוגוסט התפשטה הידיעה שהרוסים קרובים וכי נשמע בבירור ירי התותחים שלהם. קאמינסקי ביקש לשמור על קור-רוח ולא להראות כל התרגשות, שכן, אם נכון הדבר שהרוסים קרובים, הרי המרד נחוץ עוד יותר. קאמינסקי המסכן ניסה בכל כוחותיו להרגיע את הרוחות, אבל הדבר לא עלה בידיו.

אנשי קומנדו "קנדה" נרתעו, אנשי קומנדו החיטוי הצביעו נגד, וכך נאלץ קאמינסקי לדחות את המרד. כדי להודיע זאת לאחרים, היה צריך לצאת לפי רישיון מיוחד (לפי הנוהג) לתוך המחנה. לצורך זה ביקשו ליווי. התוצאות לא איחרו לבוא. קאמינסקי נעצר בלילה, והגרמנים תוך עינויים איומים רצו להכריחו לדבר, אבל קאמינסקי שתק. הסוף היה שקאמינסקי נזרק לכבשן בעודו בחיים. בבוקרו של יום נקראנו כולנו מכבשנים 1 ו- 2 ולפנינו הופיע קצין גבוה ב-אס. אס. הוא אמר, כי כל מי שימסור פרטים אודות תכנון המרד יוכל להציל את חייו, ואם לא - נלך בדרכו של קאמינסקי "הנמצא זה כמה שעות בשמים". כך נכשל הניסיון הראשון של המרד שהיה צריך לפרוץ ב- 15 באוגוסט 1944. לא תמיד פוגשים אדם כקאמינסקי והוא הלך מאתנו.

המקרה עם אררה, שניסה לברוח דרך הוויסלה וגופתו הוחזרה נקובה כדורים כדי להיזרק לכבשן, הגביר בתוכנו את המרירות ואת הנכונות לחדש את המאמצים לארגן מחדש את המרד. הרוסים לא הסתירו את שביעות-רצונם ממעשה הגבורה של אררה, וציינו שלא רבים המקרים כגון אלה כאשר קם אדם ומנסה להרוג את רוצחו. נראה כי בעקבות מקרה זה החלו להעריך ביותר את רוח המרד של יהודי יוון.

שלושה ימים לאחר מקרה זה הובאו ב- 11 בלילה שבויים רוסיים, שהאשמו כשותפים של קאמינסקי בהכנות למרד, והוצאו להורג ביריה. הרוסים מתו בצעקם: "יחי סטלין! יחי רוסיה!" ימים אחדים לאחר-מכן נעלמו מאתנו גם האיש היקר, קאפו הרצל סטנספוגל מפאריס והקאפו קוצ'אק. האווירה התחשמלה. היה צורך לעשות משהו.

היום 7 בספטמבר 1944. השמועה אמרה שיש להתכונן לטרנספורט של זונדר-קומנדו. העניין היה ברור, החלטנו לפעול כמתוכנן. האות יינתן מכבשן 1. אבל אות זה לא ניתן. החלטנו לפעול לקראת השעה 5:30-6:00 בבוקר. כמובן לא יכולנו לישון, כי טיפלנו בהוצאת חומר הנפץ מהמחבוא כדי להתכונן לפיצוץ הכבשנים. לפתע החלו יורים מכבשן 4. שני אנשי המשמר אצלנו הרגישו שמשהו בלתי-רגיל מתרחש. לקחו את האופניים שלהם וברחו מיד. נשארו לבדנו. כעבור עשר דקות שמענו פיצוצים. מה מתרחש בכבשן 1 שממש אנו מצפים לאות המרד? כולם ירדו למטה ואילו אני וחברי מחכים כדי להניח את חומר הנפץ בכבשן. עברה רבע שעה שנראתה לנו כמו זמן אינסופי ולפתע החלו כל צופרי האזעקה לצפור בחזקה. הופיע עשן מכבשנים 3 ו 4 והיריות נמשכו. בו ברגע נמצאנו - אנשי הכבשנים 1 ו 2 - מוקפים על-ידי אס. אס. שהגיעו במהירות במכוניות משא. נקראנו להסתדר בשורות את חומר הנפץ החזרנו למחבוא. עשינו עצמנו כלא מבינים מה מתרחש והתחלנו לשאול את האחרים לפרש המהומה. נתברר כי בכבשן 1 אין אף אחד. הוכנסנו מיד ל- 2 חדרים כאשר בחוץ נשארים רק כץ (הקאפו) והולר הצייר. לאחר זמן-מה הלכה התגבורת של ה-אס. אס. שנשלחה אלינו ונשארו רק אנשי המשמר. לא ידענו בדיוק מה מתרחש. מיד לאחר מכן נתברר לנו, כי אנשי כבשן 1 ברחו מחוץ למחנה מבלי לתת לנו את האפשרות להצטרף לחופש. אנשי כבשן 4, ברובם יהודים יוונים, נטבחו על-ידי הגרמנים ויווני אחד פצוע קשה ברגלו הספיק להגיע אלינו והנה סיפורו:

לאנשי כבשן 4 נודע שיקחו מתוכם טרנספורט באותו יום 7 בספטמבר, בשעות אחר הצהריים. בו במקום קיבלו החלטה ברוב קולות להתנגד, כי היה ברור שהם עומדים להישלח לכבשנים. בשעה 14:30 באותו יום, ניתנה הוראה לחלק מאנשי הזונדר-קומנדו בכבשן 4 ללכת למקלחות לחיטוי. ברגע זה אחד היוונים צעק:

Bou Peda Apando Tous (ילדים, עליהם), ואז החל המרד. היוונים לחמו כאריות וניהלו קרב ממושך עקוב מדם. הרוסים במחנה הצטרפו אליהם וניכר היה שרצו לנקום את מותם של "חבריהם". הסוף המר ידוע. מאות מחברינו נהרגו בניסיון המרד.

מעשה גבורתו של אלברט אררה:

קראוס וקולקא מביאים את הסיפור הבא:

"בקץ של שנת 1944 החלו מובילים את האפר מן המשרפות אל הנהר ויסלה המרוחק כ- 6 ק"מ מן המחנה. בשעת עבודה ליד הנהר הרים יהודי יווני אחד את איתו על איש אס. אס. והיכה שלוש פעמים בראשו וקרא: "הרי לך עבור אמי, אבי ואחי!" לאחר מכן חטף את רובהו של איש ה-אס. אס., עבר בשחייה את הוויסלה ונמלט; הוא נתפס כעבור זמן קצר, הוחזר למחנה ועונה עד מוות".

מולכו-נחמה מביאים סיפור דומה, אולם אצלם מזוהה הגיבור כאלקו אלכסנדרידס, המכונה אלברט אררה, מלאריסה. גם בר מארק וליאון כהן מביאים סיפור זה, כעדות על מעשה גבורתו של אלברט אררה.

[יוסף בן: "יהודי יוון בשואה ובהתנגדות" עמ' 146-156]

ז'ק סטרומזה "הכנר מאושוויץ"

ז'ק סטרומזה נולד ב-1913 בסלוניקי. הבכור בארבעת ילדיהם של בני הזוג סטרומזה, צאצאים למגורשי יהדות ספרד שהגיעו ליוון ב-1492. אביו היה מורה לעברית וללאדינו בבית-הספר אלשייך (מוסד יהודי-צרפתי) שבסלוניקי, ואמו הייתה תופרת. הילדים דיברו בבית צרפתית כרוב יהודי סלוניקי, וחונכו למצוינות ולהשכלה רחבה. בגיל 13 התחיל ז'ק סטרומזה ללמוד נגינה במנדולינה ובמהרה עבר לכינור. לימים, בזכות מורהו הנערץ למתמטיקה, התקבל באמצעות מלגה ללימודים בבית-הספר הגבוה להנדסה במרסיי שבצרפת.

הוא נשלח למחנה אושוויץ יחד עם יהודי סלוניקי. הוריו של סטרומזה ורעייתו, שהייתה אז בהריון, נעלמו. עליו ועל עוד מוסיקאים נוספים שהגיעו למחנה מרחבי אירופה, הוטל לנגן בכינור, בתזמורת המחנה. התפקיד היה לנגן מארשים, מדי בוקר, כשהעובדים היהודים יצאו לעבודה. בשעות היום האחרות יכלו הנגנים לנגן יצירות קלאסיות מתוך פרטיטורות שהביאו איתם. את כלי הנגינה סיפקו הגרמנים. בימי ראשון נהגה תזמורת המחנה לנגן מוצרט לחולים היהודים בבית-החולים. רוב מאזיניו לשעבר נספו. הבודדים ששרדו זוכרים את סטרומזה בכינוי "הכנר מאושוויץ". 30 יום מילא ז'ק את תפקיד הכנר בתזמורת עד שהועבר למחנה אושוויץ, במרחק חמישה קילומטרים מבירקנאו. "בכיתי יחד עם כולם כל אותו הלילה על שאיבדתי את אשתי והורי ואת אחי האהוב, גי. רק לימים נודע לי שאיבדתי את כל קרובי משפחתי, ושהיחידה ששרדה הייתה אחותי בלה". כאשר נשאל: איך שרד נפשית אחרי הגיהנום הנאצי? הוא משיב: "אני בן לעם קשה עורף ששורד בכל מצב. וגם, אם לא הייתי שוכח חלק מהדברים, לא הייתי מוצא כוח להמשיך".

מצעד החיים

באפריל 1994 הזמינה אותי ועדת "מצעד החיים" להצטרף אל קבוצת צעירים, שמנתה 6000 צעירים מכל הקהילות היהודיות בעולם. חוויה זאת הייתה התגלות אמיתית עבורי ועבור כל מי שהשתתף בה. עדיין אינני מבין מהיכן שאבתי את הכוחות לענות על כל השאלות שצעירים אלה שאלוני. ביקשו ממני להביא את כינורי, ובכניסה לאושוויץ, במקום שבו עמדה תזמורת המחנה שניגנה שירי-לכת צבאיים לרגלינו הכואבות, שם בדיוק הועמדה במה קטנה עבורי; שם נעמדתי וניגנתי פעם נוספת את "אני מאמין". כן, אני מאמין שההבדל בין הברכה לקללה הוא תוצאה של בחירה, והדרך לבחור פתוחה בפני כל העמים. היכולת לתרום לאושרה של האנושות נתונה כולה לבחירתו של עם.

[ז'ק סטרומזה: "ובחרת בחיים", עמ' 117]

"הכנר מאושוויץ" מנגן באושוויץ בעת מצעד החיים [צילם:אלוני זמורה]

בירקנאו, יום ראשון: 8 במאי 1943

נדמה לי שהמשלוח שלנו, שיצא מסלונקי ב- 28 באפריל 1943, ביום אביב נאה, הגיע לבירקנאו, בשלזיה העליונה, בין ארבע לחמש לפנות בוקר, ב- 8 במאי 1943. ביציאה מן הרכבת קידמו אותנו אורות הזרקורים, מכות האלות וצריחות ה-ס.ס., שהשפיעו עלינו כמתוכנן. דלתות הקרונות נפתחו בתנועות חדות וראינו צבא של צעירים בתלבושת פסים מתנפלים עלינו, אוחזים אלות, צועקים כפראים: **"Alle Raus, schnell, Raus" ("כולם החוצה, מהר, החוצה")**. היה קריר, אפילו קר. היינו כסומים, חירשים, מבולבלים. לא הבנו מה רוצים מאיתנו. ירדנו בבהלה מבלי שלקחנו כמובן את חפצינו האישיים. אחי גאי היה עסוק בעזרה להורינו ולאחיותינו לרדת מהקרון. אני אחזתי בידי האחת את אשתי נורה, שהיתה בסוף החודש השמיני להריונה, ובידי השנייה אחזתי בכינורי. מכות קשות גרמו לי להניח לשניהם. הנחתי את נורה בידי אמה ורצתי לגונן על אבי. איזו עזרה ותמיכה יכולתי להעניק?

מהר מאוד, הלומים מהצעקות, מופתעים מקור הבוקר (היה עוד חושך), מסונוורים מהזרקורים, נקרענו קודם מנשותינו. אני עדיין זוכר כיצד בלכתנו כמוכי-שיגעון בין פסי המסילה קיבלנו פקודה להפריד בין הצעירים והזקנים, וכיצד נשקתי לאבי מבלי לדעת שזו הפעם האחרונה.

אני זוכר שעזרתי לו לחצות פסי רכבת אחרים, וברגע שה-ס.ס. עמד להפריד בינינו, הספיק לי הזמן להטביע נשיקה על גב ידו הימנית, כמו חיפשתי את ברכת האב. לא ראיתי אותו עוד. הצעירים כבר היו מכונסים מצד שמאל, בעוד הזקנים צעדו ימינה. בקצה הרציף עמדו משאיות מסומנות באות הצלב האדום. לרגע אחד חשבנו שאלו נועדו להסיע את המבוגרים, בעוד הצעירים ילכו ברגל. אכן, עדיין שום דבר רע, שום דבר נורא: הגרמנים חושבים על הכול.

במכות אלות מצאנו את עצמנו עומדים בתור, מחכים כדי לעמוד מול קצין ס.ס. שישב מאחורי מכתבה. אחי עמד מאחוריי. לא העזנו להוציא מילה בעת שהתנהלה

החקירה: גיל, מקצוע, שפות וכו' ... שעה או שעתיים מאוחר יותר, נכנסנו אל המחנה אחרי שגורלנו נחתך והופרדנו - החיים, מן הנידונים למוות, מבלי שהבנו את שקרה. נכללנו בקבוצת העובדים, בני חמש עשרה עד חמישים.

כיוונו אותנו לעבר צריף כאשר הבחנתי בחטף בחבר מסלוניקי, הד"ר מוריס סמואלידיס, שהגיע לפנינו שניים או שלושה משלוחים ועבד כבר כרופא במחנה. מבלי שאיש הרגיש, לקח אותי סמואלידיס הצידה. בכמה מילים ניסה להסביר לי מה הוא המחנה, ומה שקרה כבר או שעמד לקרות להורינו, לאשתי נורה, ולכל משפחתנו. מול פניי המתעוותים ועיניי המתרחבות מגודל הזוועה, המשיך מוריס לתאר באוזניי את הממשות המחרידה של העובדות: "בשעה זו הורריך, אשתך, הוריה, כולם כבר הומתו בגז ובקרוב יישרפו במשרפות. לצעירים ישנה תקווה, קלושה אמנם, לצאת מכאן בתנאי שלא יחלו. הם יצטרכו לעבוד, כל אחד בתחומו, עד סוף המלחמה". חשבתי שחברי איבד את שפיות דעתו.

למרות התנפצות האשליה הגדולה, אחרי דבריו של הרופא סמואלידיס, לא היו לי שום ספקות שעשיתי את הדבר הנכון כשדבקתי במשפחתי ולא שמעתי לעצת חבריי הנוצריים להצטרף אליהם למחתרת. ראיתי את עצמי כעמוד התווך של המשפחה, והאמנתי שבזכות תואר המהנדס שהיה לי נוכל להחזיק מעמד בפולין.

אחי גאי, שראה את החיזורן שהתפשט על פניי בשומעי את דברי מוריס, הבין שהחדשות שמסר לי לא היו טובות. כניסתו הפתאומית של 0.0. לצריף והדממה המוחלטת הכפויה עם כניסתו, לא איפשרו לי לחזור באוזני אחי על הדברים ששמעתי.

תהליך הקליטה בבירקנאו החל. ראשית - קיעקוע מספר אסיר על זרוע שמאל. הייתי מעתה מספר 121097. לאחר מכן התגלחת - קיצוץ שיער הראש, וגילוח בכל שאר הגוף. הגיע תור המקלחת - מים חמים מדי או קרים לחלוטין. ואז קיבלנו את מדינו החדשים. פסי אורך בלבן וכחול עם מספר האסיר על החלק הקדמי השמאלי של החולצה ועל הגב בתוך משולש צהוב, סימן ההיכר לאסירי גזע.

מאוחר יותר למדנו שמי שהיה להם משולש אדום היו אסירים פוליטיים, משולש ורוד - הומוסקסואלים; המשולש השחור סימן כמרים קתוליים וכו'. אסירים בעלי משולש ירוק היו אסירים פליליים והם מונו לאחראיים על בלוק (Blockaltester), כלומר ניתנה בידם האחריות להחיות או להמית את יושבי הבלוק שבאחריותם. כאשר הסתיים תהליך "הקליטה" במחנה, קיבלנו את ה-Mishke המפורסם. היה זה כעין ספל שהיה יכול להכיל מצקת אחת של מרק, קפה או תה. אבל לא היה דימיון בין אלה לבין מה שהוגש לנו: המרק לא היה אלא מים דלוחים על בסיס לפת, ואילו עיקר מעלתם של הקפה והתה היה החום שהפיצו. יחד עם ה"מישקה" קיבלנו גם כף, ומיד הבנו שאנו צריכים לשמור אותם מכל משמר ולהיזהר מגנבות. הגנבה - "organisieren" - היתה מפותחת מאוד במחנה, ולא היה בפני מי להתלונן. מי שאיבד את ה"מישקה" שלו כאילו נידון למוות, כיוון שלא היה יכול לקבל את מנת המשיקה או המרק ללא הספל.

לפנות ערב, אחרי הביקורת שנעשתה תמיד בחוץ בכל מזג אוויר ונמשכה לעיתים שעות, נכנסנו לצריף וחולקו לנו דרגשי השינה שהיו מסודרים בשלוש קומות; כל קומה נועדה לשלושה.

אז קרא לנו אחראי הצריף, "זקן הבלוק", להיאסף סביבו. הפחד אשר החל כבר לחלחל בנו בגלל המאורעות גרם לנו להיענות מיד לבקשתו, מה גם שצורתנו כשלעצמה היתה מפחידה למדי: הוא היה גבוה מאוד ורחב כהרקולס, ומצויד תמיד באלה. המשולש השחור על חזהו העיד עליו שהיה אסיר גרמני לשעבר, ומאוחר יותר למדנו שנאסר לתקופה ממושכת על הפצצת בנקים, והוצא מבית הכלא כדי לשמש אחראי בלוק במחנה.

כאשר נאספנו סביב שאל ה"בלוקאלטסטר": האם מי מכם, האסירים, יודע לנגן היטב על כלי כלשהוא? שאלה זו, שנוסחה בגסות ונזרקה לחלל בהפתעה, התמיהה אותנו: אחרי הכול, הקורות אותנו באותו היום לא התקשרו כלל עם מוסיקה! איש לא אמר דבר, אבל חברים רבים שהכירו אותי מסלוניקי הפנו אליי את מבטיהם באופן אינטואיטיבי, כדי שאומר שאני מנגן בכינור: "זה יכול להיות טוב עבור כולנו". מול הלחץ החברי הזה

צעדתי צעד אחד קדימה ואמרתי בגרמנית: "אני מנגן בכינור אך זה איננו מקצועי. הצהרתי בכניסה למחנה שאני מהנדס חשמל". אז שמעתי את התשובה: "כיוון שלא ענית מיד על השאלה שלי אתה ראוי לעשרים וחמש מלקות. אך בגלל שזה אינו מקצועי, אתה תקבל רק חמש מלקות, אחרי שאשמע אותך מנגן". "אבל", עניתי, "לקחו את הכינור שלי כשירדנו מהרכבת, הבוקר". "אין זו בעיה כלל. אני אמצא לך כינור מיד".

אכן, כמה דקות מאוחר יותר חזר ה- "Stubedienst" (סגן אחראי הבלוק), והושיט לי כינור וקשת. שאלתי בתמימות: "מה אתה רוצה לשמוע? מוצרט, בטהובן, היידן? קונצרטו, סונטה?" "מה שאתה רוצה". אחרי שכיוונתי את הכינור התחלתי מנגן במשך עשרים דקות ללא הפסקה. היינו שבורים מהתרגשות, כל אחד מאיתנו נזכר בחייו החופשיים בסלוניקי, והמוסיקה הזאת, במקום הזה, נשמעה מעוררת רחמים.

לפתע, סימן לי הבלוקאלטסטר להפסיק. הוא התקרב אליי ואמר: "אתה מנגן טוב מאוד, ואני יודע על מה אני מדבר. אני פסנתרן" הוא שם יד אחת על הכתף שלי ואמר "אני מקווה שאתה לא תמות כאן!" הרגשתי צמרמורת עוברת בכל גופי. "אני אבטל את העונש שלך. ואתה תיגש מיד למבחנים בקונסרבטוריון".

השטובדינסט ביקש ממני ללכת אחריו, והשאיר אותי בפתחו של צריף אחר, במרחק כמה עשרות מטרים מהצריף שלנו. שמעתי אסירים כמוני מנגנים בחדר לפי תור. כאשר הגיע תורי נעמדתי מול אסיר גבוה ורזה, שהיה המנצח. שמחתי להיווכח שעל המשולש שלו היתה רקומה האות F, כלומר מוצאו היה מצרפת; בשבילי היתה זו קרן אור! אמרתי לו: "אתה צרפתי!" כאילו היתה זו תגלית נהדרת. הוא גער בי מייד: "אין כאן חשיבות לדבר, כולנו כאן שקועים בבז'ן" "אני מבין", אמרתי, "ולמרות זאת עובדת היותך צרפתי גורמת לי סיפוק".

היה זה תורו לזהות אותי על פי המשולש שלי. "אהה, הגעת הבוקר מסלוניקי, והיכן למדת לנגן בכינור?" "כאילו היה זה בלתי אפשרי ללמוד כינור בסלוניקי. בקול נעלב עניתי", למדתי כינור שש שנים בסלוניקי בנעוריי, ולאחר מכן בצרפת, בכל מקום שלמדתי בו, במרסיי - בתיכון המוסיקלי, בפריס - במשך שלוש שנים, ובעיקר בקונסרבטוריון בבורדו, שם לימד אותי המורה גסטון פולה".

קביעה אחרונה זו לא היתה לגמרי נכונה. גסטון פולה כמנהל הקונסרבטוריון והתיאטרון הגדול של בורדו, לימד רק כנרים מוכרים שקיבלו בעבר פרסים על נגינתם. פגשתי אותו כמנהל התזמורת של תלמידי הקונסרבטוריון שהייתי חלק ממנה. אך שמו פעל את פעולתו ומאותו הרגע מונית, ללא בחינה, לכנר הראשון של תזמורת מחנה בירקנאו. המנהל החדש שאל אותי עוד: "הזכור אתה בית-קפה בבורדו שבו היה אפשר לשמוע מוסיקה קלאסית טובה?"

- בית-קפה "המסחר" בשדרות טורני! Allee de Tourny

- ובכן, שם הייתי אני הכנר הראשון ...

כך, במשך חודש שלם מילאתי את תפקיד הכנר הראשון בתזמורת המחנה. לאחר שכל האסירים יצאו מהמחנה בדרכם לעבודה, במצעד כמו צבאי לקצב שירי הלכת שניגנו, נהגנו לחזור לצריף הקונסרבטוריון, חופשיים לנגן כל מה שנחפץ. הפרטיטורות לא חסרו. הן הגיעו מכל אירופה עם האסירים, ולאחר מיון קפדני, שהחרים את כל היצירות "הדקדנטיות" כמו יצירותיו של מנדלסון ומלחינים יהודים אחרים, עדיין היתה זו ספרייה מלאה.

אחרי מסדר הבוקר שנמשך שעה, שעתיים או יותר, בזמן שהגשם והקור צבטו בבשרנו, התארגן כל "קומנדו" לצאת לעבודה. אנחנו, נגני התזמורת, רצנו לצריף הקונסרבטוריון לקחת את כלי הנגינה, ולמהר לעמוד על הבמה שניצבה לפני הכניסה הראשית למחנה. ברגע שהקצין היה שורק, היינו מתחילים לנגן תחת שרביטו של המנצח, בזמן שהאסירים-העבדים היו עוברים על פנינו בדרכם החוצה לעבודתם. שמעת רק צעקה אחת: "Mutzen ab" וכל השורה, שהיו בה לפחות מאה אסירים, היה עליה להניף את הכובע לאות שלום.

אבוי למי שלא צעד לפי הקצב! היינו מסודרים תמיד בשורות של חמישה איש ("pro-pinch" בפולנית), והאחראי עמד לפני השער וספר את השורות בלי לטעות:

Ein, Zwei, Drei, Vier, הוא נהג לספור עד עשרים, כלומר מאה אסירים, וחוזר חלילה. לנו, לתזמורת, היה אסור לעצור אף לרגע אחד מנגינתנו, במשך שעות ויותר ובכל מזג אוויר. המכונה, מרגע שהחלה לפעול, לא נעצרה אלא על פי פקודה של ס.ס. ולאחר שכל האסירים נמנו בקפידה ויצאו מהמחנה.

כל בלוק, כולל בלוק "הקונסרבטוריון", היה באחריותו של סגן קצין ס.ס. ביומי הראשון בתזמורת, בזמן החזרות, נכנס פתאום הקצין האחראי. המנצח הורה לנו בצעקה להפסיק לנגן ולברך את הקצין. הס.ס. צעק: "Weiter machen!" "להמשיך!" ובאיטיות עבר בין השורות, משים עצמו מקשיב לנגינה. בהגיעו אלי צעק שוב: weiter machen כאילו הייתי זקוק לתזכורת זו, ובהמשיכי לנגן התקרב עוד אליי והחליק סיגריה אל כיס חולצתי. מייד לאחר מכן יצא מהבלוק. הדבר התרחש במהירות רבה מבלי שאיש שם לב למעשהו.

בצהריים, בשעת ה"סעודה", ישבתי ליד חברי, הרופא מוריס אלגבה. ניסינו נואשות להתחמם בהיצמדנו זה לזה, לאורה של קרן שמש חלשה. כשסיים את המרק אמר לי מוריס: "אתה יודע ג'קובס (זה היה שם החיבה שלי), הבאתי איתי מסלוניקי אלף סיגריות, וכעת אין לי אף לא אחת". באותה תקופה עישנתי לעיתים רחוקות מאוד, ואילו מוריס אהב לעשן כמה וכמה סיגריות ביום.

נזכרתי במקרה של הבוקר, ושלחתי את ידי לבדוק אם אכן לא היתה זו הזיה. הוצאתי מכיסי סיגריה והושטתי אותה בגאווה למוריס. מוריס נעץ בי עיניים משתאות "אמור, רצחת מישוה הבוקר? מהיכן השגת סיגריה?!" סיפרתי לו את המקרה, והוא לא האמין למשמע אוזניו. "אם יבוא שוב מחר הקצין לבקר אותך, נגן לו שירי אהבה, העיקר שישים בכיסך עוד סיגריה", התפלל מוריס. המופלא בסיפור הוא שהקצין אכן הקפיד על הנוהג: בכל פעם שחזר וביקר אותנו, החליק סיגריה אל כיס חולצתי, מבלי שאיש ירגיש בדבר. אני שמרתי אותה באדיקות כדי לתת אותה למוריס.

באושוויץ, מאוחר יותר, כשעבדתי כמהנדס במשרדי האוניון-וורקה, היה הממונה עליי, המהנדס הראשי בוש, מרוקן את מקטרתו במאפרה (היה זה טבק גס: מחורקה) ומבקש ממני לנקות את המאפרה. אחר-כך הייתי מחליף את הטבק אצל אסירים ומקבל תמורתו סבון, מרגרינה או אפילו נקניק. חברי מוריס לא היה אז לצידי.

אגב, אלגבה חזר בריא ושלם לפריס אחרי המלחמה ואנו שבנו להיות חברים, חברות הנשמרת עד היום למרות המרחק הגיאוגרפי בינינו. בפגישתנו הראשונה אחרי המלחמה הוא העלה את עניין הסיגריה ואמר: "שום מתנה שתוכל לתת לי כאן לא תשווה לאותה הסיגריה שנתת לי שם".

בימי ראשון, ברצותנו לסייע לאחינו החולים ולרומם מעט את מצב רוחם, נהגנו לנגן ב-"Revier", דהיינו המרפאה, אם כי במחנה ציינה מילה זו את בית-החולים. הכנו עבורם קטעים נבחרים מתוך הרפרטואר הקלאסי שלנו.

ברצוני לספר כאן מקרה שהתרחש שלושים ושבע שנים מאוחר יותר, המבהיר את החוויה ואת המזור הרוחני שהעניקה הנגינה בימי ראשון לחולי בית החולים. בשנת 1979, בזמן שעבדתי על שלבי הסיום של הדוקטורט שכתבתי בטכניון בחיפה, נהגנו, מדריכי פרופסור שפר ואני, ללמוד בשקידה עד שפעמים רבות דילגנו על ארוחות. באותו היום, בשעת הצהריים, הציע שפר שנעשה הפסקה כדי לאכול ולשתות. חצינו את המדשאות והגענו אל בית קפה קטן שלא היה מוכר לי.

עם כניסתנו הזמין שפר מה שהזמין עבורו, ופנה אלי: "ואתה ז'ק; מה בשבילך?" באותו הרגע, פנה לעברי בעל הבית, הסתכל היטב, תחילה בהיסוס, ואז נפלטה מפיו קריאה: "ז'ק, זה אתה, ז'ק סטרומזה, הכנר מבירקנאו, שבא כל יום ראשון לבית החולים לנגן לנו את מוצרט?" כל יושבי בית הקפה הקטן, ברובם פרופסורים מהטכניון, הסבו פניהם אלינו ולא הבינו דבר, חוץ משפר שהכיר היטב את עברי מהמחנה.

בעל הבית, אנג'לו רג'ווסקי, ממוצא פולני, בכה מהתרגשות בחבקו אותי, כאילו מצא את בנו האובד. אשתו, רוזה, גם היא ניצולת מחנות, עשתה כמותו.

לאמיתו של דבר, לא זכרתי את אנג'לו, אבל עבורו הייתי הכנר מסלוניקי שעזר לו להתגבר על תלאות האשפוז ב-"Revier" בהאזינו לקונצרטו בלה מז'ור מאת מוצרט.

עם השחרור, במאי 1945, היגר לברזיל עם אשתו. בנותיו עלו ארצה בבגרותן, והעלו את הוריהן בעקבותיהן.

אחרי שהגענו למחנה ואחרי שנעלמו אשתי נורה והוריי, המוסיקה היא שעזרה לי לא לשקוע בייאוש. אדם ללא תקווה היה כבר בחזקת מת. המוסיקה אפשרה לי לסבול את הבלתי נסבל. הזוועה היתה נערצה במה שנודע לי מיד: רוב בני משפחתי נעלמה, אבל ההיגיון הנאצי פעל כאילו איש לא היה יכול לדעת.

למרות הכאב שליווה אותי עשיתי את מה שצויתי לעשות. בבקרים ניגנו מארשים, בזמן שהקומנדו צעדו לעבודה. כשהיינו לבד ניגנו קטעים קלאסיים.

בזכות החודש הזה בתזמורת הגעתי לקומנדו תשוש פחות מהאחרים. בזכות המוסיקה לא מתי רוחנית. הם לקחו ממני את הכינור שלי ונתנו לי מיד כינור אחר במקומו. הכול התרחש כאילו משהו נתן לי מכת פטיש על הראש, ואז, כשהייתי עדיין מטושטש, ביקש ממני לנגן, וניגנתי.

הייאוש הראשוני שהשתלט עלי פינה את מקומו במהירות לתקווה בזכות מילותיו הנבואיות של הבלוקאלטסטר, בערב הראשון בהגיענו לבלוק:
"אני מקווה שלא תמות כאן".

ציור המתאר אסירים החוזרים למחנה, ונושאים עימם את המתים והחלשים, כשמלווה אותם תזמורת של אסירים.

סימון לקס בספרו "מנגינות מאושוויץ" מזכיר את שמו של יהודי מסלונקי שניגן בתזמורת בירקנאו תקופה ארוכה: ד"ר אלברט מנשה. הוא זכה במקום ראשון לחליל בקונסרבטוריון של טולוז, באותה שנה שבה סיים את לימודי הרפואה. הד"ר מנשה שהיה גדול ממני בכתיסר שנים, הגיע לבירקנאו ב- 8 ביוני 1943. על זרועו חקקו את המספר 124454. באותו היום הועברתי לקומנדו הטכני באושוויץ, ולכן לא נפגשנו שם. שנים לאחר מכן נודע לי שהד"ר מנשה יצא לפנסיה והתגורר במיאמי-ביץ'. פגישתנו ב- 1999 היתה מרגשת מאוד. בסלונקי השתתפנו לעיתים קרובות בערבי מוסיקה, והערכתי מאוד את כישרונו לנגן בחליל. סימון לקס מתאר בספרו מאורע טרגי:

"בזמן קונצרט של יום ראשון אחר הצהריים, ניגן הד"ר מנשה בהשראה גדולה, ולא ראה את טור המשאיות שחלף לפניו. המשאיות, שהיו עמוסות נשים, נעלמו מעבר לעיקול

בדרך לתאי הגזים. על אחת המשאיות היתה בתו של הרופא".
אין בי שום זיכרון המעיד על היכרותי עם סימון לקס בתזמורת בירקנאו, ובכל זאת אחרי קריאה מדוקדקת בספרו הובר לי שגרנו חודש ימים יחד בזמן שהוא היה "Notenschreiber" - מעתיק תווים. בתקופה זו לא עשיתי שום עבודה מלבד נגינה בכינור.

הועברתי לאושוויץ לקומנדו הטכני ב- 8 ביוני 1943 בלי שהספקתי אפילו להיפרד מחבריי לתזמורת ואף לא מהמנצח בודלה, שקיבל אותי חודש לפני כן. אני זוכר מקרה יוצא דופן שקרה כמה ימים לפני שהועברתי לאושוויץ: כנר צרפתי כבן 17 או 18 הוכנס לתזמורת. הוא מוקם לשמאלי. במהלך החזרה שארכה כשעתיים נוכחתי ביכולתו המוסיקלית הטובה מאוד. פתחנו בשיחה, והוא סיפר שזכה בפרס ראשון לכינור בקונסרבטוריון בפריס. חזרתי על הדברים באוזני המנצח, וכשעזבתי את התזמורת הוא זה שנבחר למלא את מקומי.

סימון לקס מספר עוד: "כאשר ס.ס. מקשיב למוסיקה, בעיקר קטע שהוא אוהב במיוחד, באופן מפתיע הוא מתחיל לדמות לבן אנוש". האם לא זה מה שקרה לי, כאשר ניגנתי לבד באחת הפינות, עדיין תחת ההלם של הקורות אותנו, את הקונצרטו בלה מז'ור של מוצרט, ושהס.ס. החליק סיגריה לכיסי באומרו "Weiter machen" (המשך לנגן)? כיצד עזבתי את התזמורת? ידענו שהשהות בבירקנאו היתה מוגבלת, וזכתה לכינוי "קרנטינה". לפתע, ערב אחד, שלוש יום בדיוק אחרי שהגענו למחנה, בזמן חלוקת ה"קפה", נשמעה צעקה: "Achtung" "הקשב!". האחראי החל לקרוא מספרים של אסירים. אסירים אלה נקראו להתכונן מיידית לפינוי. תוך שניות הבנו שמדובר בפינוי הטכנאים. כל מי שהצהירו על עצמם שהם חשמלאים, צבעים, טכנאים שמעו את מספרם מפי האחראי, והחלו מתכוננים לפינוי.

באותו הרגע הועמדתי בפני בעיה מצפונית איומה: אחי גאי, הנפש היחידה מכל משפחתי שהיתה לידי, שלא הוגדר כטכנאי, הוכרח להישאר בבירקנאו. הוא ניגש אליי בבהלה ושאל אותי: "מה אתה חושב, האם כדאי לטעון כעת שאני טכנאי בתחום כל שהוא, כדי שנוכל להישאר יחד? שנינו פחדנו להצהיר הצהרה כוזבת שיכלה לעלות בחיינו. לא אמרנו דבר, לא עשינו דבר, נפרדנו לתמיד אחרי חיבוקים ארוכים. אחרי השחרור, בפריז, בספטמבר 1945, סיפר לי הד"ר אלגבה את הקורות אותו: "בתחילת 1944 היה כבר אחיך חלש מאוד ורזה מאוד עקב העבודה הקשה, המחסור וחוסר התזונה. בבית-החולים בבירקנאו נמצא גם הד"ר יצחק כהן, שלימודיו בגרץ, באוסטריה, הקנו לו את השפה הגרמנית. כיוון שהיה מבוגר ובעל ניסיון, הוא היה בתפקיד הרופא הבכיר בבית-החולים. כמו כן היתה ביניכם קירבה משפחתית. בבית-החולים היה אחיך באחריותו, והוא היה יכול להשאירו להשגחה תקופות ארוכות יחסית ולחסוך לו יציאה לעבודה. באופן פתאומי נערכה סלקציה על ידי שני רופאי ס.ס. ואחרי, כמו רבים אחרים, נבחר בתואנה של "בלתי כשיר לעבודה". הד"ר כהן, שלא שרד אף הוא, לא היה יכול לעשות דבר כדי להצילו. הייתי לצידו עד שבאו המשאיות והוא הועלה עליהן".

[ז'ק סטרומזה: "ובחרת בחיים", עמ' 35-45]

אריקה מרים קוניו אמריליו נערה שנשלחה לאושוויץ

אריקה מרים קוניו-אמריליו הביאה את עדותה האישית בספר שכתבה:
"סיפורה של אריקה – ניצולה מסלוניקי",
המכון לחקר יהדות סאלוניקי, תשנ"ט-1999.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה הייתה תלמידת תיכון בת 14. בשנת
1943 הגיעה לאושוויץ.
עדות מכלי ראשון על הישרדותה של נערה צעירה בתקופת השואה.

"אם נצא מכאן חיות, אני אומרת לך שוב", אמרה לי יום אחד ארנקה, חברתי הגדולה, "שלא תשכחי אף פעם את מה שקרה כאן, ותספרי הכל, שכל העולם יידע מה היה כאן". היא שבה ואמרה לי בדיוק את אותם הדברים שאמרה לי בפעם הראשונה שנפגשנו. כיצד ניתן היה לשכוח את כל הדברים שחווינו, ראינו או שמענו שהתבצעו במקום, את הזוועה? עד כמה שניסיתי לאחסן את הזיכרונות הללו בחלק מבודד של מוחי, תמיד פרצו החוצה ולא נתנו לי מנוחה. התמונות בראשי רודפות אותי כל חי. פולני אחד, מעובדי המשרד, יצא יום אחד לעבודה בקומנדו קנדה. הוא היה שם לאורך כל היום. למחרת כאשר חזר היה כולו נסער, וסיפר לנו: "לא תאמינו מה הולך שם. ערימות ערימות של פרוות, מעילים, בגדים, משקפיים, תכשיטים, מטבעות זהב, נעליים, הכל בערימות נפרדות, ממוינות. הם ממיינים אותם, בודקים כל מקום מסתור אפשרי, בתפרים, בסוליות העקבים של הנעליים, כדי למצוא כל דבר ערך מוסתר ולשלוח אותו לגרמניה. מאות של עגלות תינוקות, קשורות בחמישיות, ממתניות למשלוח לגרמניה. מאות אלפי איש נעלמו ולא השאירו זכר". בקיץ ההוא היה באופנה ללבוש שמלות עם נקודות. כמעט לכל אישה היתה שמלה כזו. היו כל כך הרבה שמלות דומות בקנדה, שאחד ממפקדי האס. אס, נתן פקודה לצייד אותנו בשמלות הללו. בגדי המחנה הרגילים שלנו עם הפסים, נהרסו והיה צורך בחדשים. בצורה זו חסכו הגרמנים את עלות הבגדים החדשים עבורנו ונתנו פתרון חינוך. ובכן, ביום אחד כולנו התלבשנו בתלבושת אחידה חדשה, שמלות בכחול כהה ונקודות לבנות בגדלים שונים. אני זוכרת עד היום את ההרגשה שהיתה לי בבגד החדש והיפה, נוחותו ורכותו אחזו בגופי. איזה פאר! מי המסכנה שממנה נלקח הבגד? מי יודע היכן היא עכשיו? "אל תחשבי על כך, חזקי את עצמך, סגרי את הלב ותזכרי, תזכרי מה עוללו כאן" - נהגתי להגיד לעצמי.

[אריקה מרים קוניו – אמריליו: "סיפורה של אריקה – ניצולה מסלוניקי", עמ' 90]

חלק מן הניסויים עסק בדרך המהירה ביותר לגרימת עקרות מוחלטת בגברים ונשים כאחד. זאת היתה מומחיותו של ד"ר מנגלה. ד"ר קלארברג בחר באחים תאומים מכל הטרנספורטים. הם היו ידועים כ"תאומי קלארברג". ניסיתי פעמים רבות לברר מה נעשה שם, אך הסודיות אפפה את הכל. איש "לא ידע" דבר. לא ידענו כמה בנות יווניות נכלאו שם ולא את שמותיהן, אך סיפרו לנו עליהן. גם לאחר השחרור לא הצלחתי לברר מה קרה שם. פגשתי כמה גברים ונשים ששרדו מבולוק 10. ניסיונותי לברר מה עוללו להם באותו מקום נורא, לא העלו כל תשובה. מעטה של סודיות אפף אותם. הם תמיד ענו בקצרה שעשו בהם ניסויים ללא הרדמה, שזה היה נורא, זוועתי, ושהם אינם רוצים לדבר על כך. כה קשה וטראומתית היתה החוויה שעברו. תמיד הבטתי בהם בחרדה ולא ניסיתי לשאול עוד. דבר דומה אירע גם לי. כאשר חזרתי מהמחנה, רציתי לספר לאנשים מה עשו במחנות, איזה זוועות עברתי, לאיזו רמת פראות יכול האדם להגיע. באותן פעמים מעטות שניסיתי לדבר, הבנתי שהסיפור שלי היה כל כך מזעזע שאנשים לא האמינו ולא רצו לשמוע. הם הביטו בי כאילו הייתי יצור מעולם אחר ומבטם אמר: הפסיקי, את מגזימה, לא עשו את הדברים שאת מספרת. כך, אט-אט, כל הזיכרונות נדחקו למקום מיוחד משלהם בראשי, מקום בו נשמרו היטב ולא יצאו עוד. הייתי צריכה להמשיך בחיים, להתחתן ולגדל משפחה. חשבתי לעצמי, "עזבי את הזיכרונות, חבל למרר את חייך, את חיי הסובבים אותך, הרי דבר לא ישתנה". לאחר חמישים שנה, יחד עם אלברטו נער, היסטוריון הקהילה היהודית בסלוניקי, ראינו את אותם מעטים שעדיין נותרו בחיים, ומהם למדתי כמה פרטים מהנעשה בבולוק 10. לילות רבים לא הצלחתי לישון כשהמחשבות על העבר רודפות אותי ... ויחד עם זאת אני יודעת, שמה שסיפרו הוא מזער ממה שחוו על בשרם.

[אריקה מרים קוניו – אמריליו: "סיפורה של אריקה – ניצולה מסלוניקי", עמ' 78]

הכניסה לאושוויץ-בירקנאו

20 במרץ 1943. שוב עצרה הרכבת. הפעם נפתחו הדלתות. בצרחות מפחידות. כמו נביחות של כלבים מטורפים, צעקו לנו בגרמנית:

"החוצה ... החוצה" ... "ראוס" ... "ראוס" ...

היה לילה שחור, וזרקורים גדולים סנוורו אותנו. "החוצה - מהר" נבחו עלינו ואיש לא הבין מה קורה ומה אומרים. מבולבלים מששת ימי הנסיעה הארוכה, כל שרירי הגוף תפוסים. רעבים, מפוחדים ומיואשים, ניסו כולם לרדת מהקרונות. זורקים את החפצים ואת המזוודות על הרציף. הבלגן היה נוראי. בכי, צרחות, כשאנשי האס.אס. רצו לכל עבר, חלקם הניפו את אקדחיהם ואחרים הרביצו לנו במקלות תוך כדי נביחות **"קדימה ...**

קדימה ... החוצה ... לוס ... לוס ... ראוס ...

הכלבים קשורים ברצועות שהחזיקו אנשי האס.אס., נבחו בפראות, בנביחות מפחידות, שיניהם חשופות. מושכים ברצועות לעוט עלינו. אני זוכרת עד עצם היום הזה איך התבוננתי בהם מבולבלת לגמרי. המחשבה שחלפה במוחי כברק היתה "מי יותר פראי, האס.אס. או הכלבים שלהם".

פנינו קפאו בקור העז. כך גם ידינו ורגלינו. אמהות אחזו בתינוקותיהן וקרוב לחזן, וילדיהן הקטנים משכו בחצאיותיהן, בפתחי הקרונות עמדו גברים לבושים במדים מפוספסים וראשם מגולח ועזרו לבאים לרדת. הם ניסו לומר לנו משהו. אבל לא הבנו דבר. הם הסתכלו אלינו בעיניהם הגדולות בהבנה וחלחלה. היו אלו יהודים, שעבדו ב"זונדר קומנדו", כלומר עובדי המשרפות. מי יודע כמה מהם קיבלו כך את קרוביהם

ומשפחותיהם...נורא! "השאירו את כל החפצים במקום. תאספו אותם מאוחר יותר..." זאת היתה הפקודה. וערימת החפצים התרוממה מעלה מעלה בפתחי הקרונות. מזוודה אחת נפלה מהקרן, נפתחה וכל הדברים התפזרו מסביב. אני זוכרת איך התמונות המשפחתיות עפו מתוכה לכל עבר. הגרמנים, תוך כדי נביחות בלתי פוסקות, רמסו אותן במגפיהם! באותו רגע היה נדמה לי כי הם הרגו את האנשים שבתמונה. אבא שלי, מבולבל, ומפוחד כמו כולם, דחף אותנו הצידה. "אל תזוזו מכאן" אמר לנו. הגרמנים נבחו את פקודותיהם:

"כל הילדים, הנשים, הזקנים והחולים, לשם".

לשם? משאיות המתינו שם. שמעתי את אבי לוחש לאמי: "מזל שיש כלי רכב, אחרת איך אצליח ללכת על הקרח?" (היתה לו בעיה בהליכה בגלל ניתוח שעבר). הגרמנים מיינו את אלה שעלו על כלי הרכב.

במהלך ההתרחשות, ה"שופו", שוטר המשלוח, יחד עם איש אס.אס. אחד, התקרבו אלינו ופנו לאבי שהתחיל לדחוף אותנו לעבר המשאיות.

"נכון שאתה ואשתך דוברי גרמנית?" שאל. "כן, בוודאי", ענה אבי והוסיף "גם הילדים שלי מדברים גרמנית מצוין". איש האס.אס. הביט בנו במבט חמור ושאל "בני כמה הם?" הפעם אבא הוסיף לנו כמה שנים ואמר: הם בני שבע עשרה ושמונה עשרה". "חכו כאן!" אמר הגרמני והלך לו. האנשים המשיכו לעלות על המשאיות, וכל משאית שהתמלאה, החלה לנוע.

לאן נסעו? לא ידענו על כך דבר.

כמה תמונות קורעות לב נחרטו לי בזיכרון. אמהות שילדיהן הועלו למשאיות רצו אחריהן, זקנים קראו לילדיהם, שנשארו על הכביש, חיילים שחטפו את תינוקה של אישה צעירה תוך כדי דחיפתה לצד. צרחות, בכי, פרידות ... והאס.אס. צועדים להם באלגנטיות כאילו דבר אינו מתרחש למול עיניהם. לפתע נעשה שקט. רוב האנשים כבר נסעו. רק קומץ גברים ונשים נותרו ליד הרכבת. אנשי האס.אס. סידרו אותם לפי הגובה בטור ארוך, מחולקים לחמישיות, ופקדו עליהם לצעוד קדימה "מארש", "שנל", "לוס" ... הנביחות נשמעו גם אחרי שנעלמו בחושך. רק ארבעתנו נותרנו עומדים במקום.

רכב צבאי הופיע ועליו סמל הצלב האדום. הוא עצר לפנינו ואיש האס.אס. שעל הרכב קרא לנו לעלות. העובדה שארבעתנו ידענו גרמנית, והעובדה שנמנינו עם הטרנספורט הראשון, בשל יאוושה של אמי הפכה לסיבת הינצלוננו.

איזו מקריות היתה זו שמכל 2800 האנשים שעל הטרנספורט, רק ארבעתנו ידענו גרמנית. העובדה היא שגרמנים נזקקו למישהו המסוגל לתרגם את פקודותיהם. כיום, לאחר חמישים שנה, אני קוראת את העובדות היבשות העולות מן התיעוד הגרמני וכולי אחזת פחד בשל המעשה הנורא והבלתי מובן שביצעו. וכך תיעדו זאת הגרמנים: ב-20 באפריל 1943, הגיע לתחנת הרכבת בבירקנאו טרנספורט ראשון של RSHA- מפקדת הביטחון העליונה של הרייך, מיוון. במשלוח נמנו כ-2800 איש, גברים, נשים וילדים, מגטו "הברון הירש" בסלוניקי. וכך רשמו ותיעדו הגרמנים את שאירע, בדקדקנות יתרה שאפיינה אותם: 2800 איש נכנסו למחנה. 417 גברים (ביניהם אבי שקיבל את מספר האסיר – 109564 ואחי עם המספר – 109565) ו-192 נשים (ביניהן אמי עם המספר – 38911 ואני – 38912). כניסתן למחנה של 609 נפשות הללו לא נועדה לשם השארתן בחיים, אלא להמתנתן לאחר שיאפסו כוחותיהן.

יתרת האנשים בטרנספורט, אנשים כמוך וכמוני, 2191 איש, הובלו באותו הלילה לחדרי הגזים והומתו מידית. היה זה הטרנספורט הראשון מיוון, ואינני מתייחסת כרגע לרבבות הטרנספורטים שקדמו לו מכל אירופה, ואת חמישה-עשר הטרנספורטים הבאים שהגיעו מהגטו של סלוניקי. כל טרנספורט הוביל אותו מספר אנשים לערך. עד שהושלמה המכסה והובאו כל 46,000 היהודים מיוון. תשעים ושישה אחוזים מהם הושמדו. קשה מאוד לתפוס עד כמה נורא האסון.

כאשר בפעם הראשונה, לאחר שנים רבות, התחלתי לקרוא את עדויות הניצולים, התמרדתי בזעם שוב ושוב, כאילו לא חייתי בעצמי באחד ממחנות ההשמדה הנוראים ביותר. זעמי גבר עוד יותר כאשר קראתי את הפקודות הכתובות של הגרמנים והגיע

לשיאו בקריאת הדו"חות המפורטים ביותר, המלווים בצילומים מקוריים של תהליך ההרג כולו, שהאס.אס. בעצמם תיעדו. לא ייאמן עד כמה המסמכים המקוריים נשמרו, למרות הנסיגות להשמידם בסיומה של המלחמה. קיים אוסף גדול ביותר של מסמכים מקוריים של האס.אס. מלווים בצילומים, סרטים, פקודות כתבות ודיווחים מן השטח שנרשמו ונאספו בקפדנות רבה.

תלמיד בית-ספר יסודי ביקר בשנת 1993 בתערוכה על השואה שארגנה הקהילה היהודית בסלונקי, ושאל: "אבא, מה, הגרמנים היו טיפשים עד כדי כך, ששמרו את כל העדויות האלו?"

השעה היתה 2:30-3:00 לפנות בוקר, כאשר המכונית שהסיעה אותנו עצרה. אבי ואחי הורדו מן המכונית במהלך הנסיעה. עד היום אני חשה בכף ידי את לחיצת ידו של אבי וזוכרת את מבטו כאשר ירד מן המכונית ... "לאן הם יישלחו?", "האם נתראה בקרוב?" חשבתי בפחד.

המכונית עצרה בחזיתו של בניין גדול. חושך מצרים מסביב, אינני רואה כלום. מישהו הקיש בדלת ואישה פתחה אותה. היא נראתה כאילו התעוררה כרגע, ופניה נראו תוהות. היא לבשה בגד עם פסים, וראשה היה מכוסה במטפחת לבנה. "קחי אותן, הן תישארנה כמה ימים ואחר-כך יקחו אותן", אמר האס.אס. והלך. הדלת נסגרה ומריה, זה היה שמה, לא הפסיקה לשאול אותנו שאלות: "מי אתן? מהיכן אתן? מדוע לא הלכתן עם האחרות?", איך אתן יודעות גרמנית ומי סידר לכן פרוטקציה?"

"פרוטקציה?", שאלתי את עצמי, מה זאת אומרת? אימי ניסתה להסביר לי אבל גם היא לא בדיוק הבינה את שהתרחש. נדרשנו מיד להתקלח. לאחר מכן, היא הובילה אותנו לאולם מלא מיטות, שלוש מיטות אחת על השנייה, וכל המיטות צמודות אחת לשנייה. בכל מיטה נראה ראש מגולח. מבלי לחשוב, כועסת, אמרתי לאמי. "אמא, הביאו אותנו לאולם של גברים!" ומריה ענתה שאלו הן נשים ולא גברים.

לאחר שישה ימי נסיעה ברכבת, בתוך קרון צפוף בו ישנו בישיבה, יכולתי סוף סוף להימתח ולשכב. היה נראה שישנתי בקושי חמש דקות כאשר צלצל מחרש אוזניים העיר אותי. השעה היתה 4:30 בבוקר, סביבי ראיתי בנות מגולחות, ה"גברים" של אמש, מתלבשות ומתכוננות בזריזות. כמה בנות התקרבו אלינו והפצו אותנו בשאלות: "איך הגעתן לכאן?", "הביאו אתכן ישר מתחנת הרכבת? לא יתכן ... זה אף פעם לא קרה בעבר ...". "מה, לא עברתן חיטוי?", ולא גזזו לכן את השיער? דבר כזה עוד לא קרה בתולדות המחנה ... אתן יהודיות? במאת האחוזים? ואין לכן פרוטקציה מאיזה קצין בכיר? לא ייאמן ... עוד לא היה כזה דבר ...". שאלנו מי זו מריה ולמדנו כי היא הבולקובה האחראית לבלוק. שמה המלא היה מריה מאול, והיא גרמניה נוצרייה. היא הובאה למחנה בגלל סיבות פוליטיות. "ותדעו לכן, היא לא רעה ...". השלימו לנו את המידע. שאלנו אותן לאן הובילו את כל האנשים מהטרנספורט שהועלו על המשאיות. לרגע נעשה שקט מוחלט, כמה מהן החלו להתרחק ושתיים-שלוש אמרו לנו את הלא ייאמן: "הם כבר לא קיימים, הם שרפו את כולם, הם העשן שיוצא מן הארובות ...". "הן משוגעות", חשבתי לי, "הן מטורללות, הן לא יודעות מה הן אומרות". מבולבלת, שמעתי את אווה ואת אדית חוזרות ואומרות זאת שוב ושוב. אחר כך הן אמרו לנו שעליהן למהר לעבודתן, הן תחזרנה בערב ואז נמשיך לדבר. כך נותרנו לבד באולם הענק מבולבלות, מפחדות, לא מסוגלות להוציא הגה. יחד אתנו נשארו אחראית הבלוק מריה ואישה מהאס.אס. בשם קלאוס. היא היתה אישה צעירה ויפה. גם היא לא הבינה מה קורה איתנו ושאלה את אותן השאלות: "מה הפרוטקציה הייחודית שלכן, שאתן זוכות ליחס כל כך שונה?" ולא היתה לנו כל פרוטקציה. יד המקרה או המזל המשיכו להאיר לנו פנים. היינו היהודים היחידים בכל הטרנספורט שהגיע מיוון שידענו גרמנית. האס.אס. נזקקו למישהו שיתרגם עבורם לשפה החדשה של המובאים, שאיש מהם לא הבין. הם היו צריכים לפקד על העם הזה הדובר שפה כל כך זרה לשלהם. חוסר המזל בהיותנו בטרנספורט הראשון הפך להיות קרש ההצלה שלנו. החוויה הנוראה שעבר כל אחד שהגיע בטרנספורט ונכנס בשערי המחנה נחסכה מאיתנו הודות ליד המקרה, המזל הבלתי אפשרי. עד היום אינני

מסוגלת להאמין עד כמה בנות-מזל היינו! שלושה ימים מאוחר יותר הביאו אותנו למחנה בירקנאו לחיטוי, גילוח הראש וצריבת מספר האסיר על יד שמאל. משם, היינו אמורות להגיע לצריף בו שכנה ה"פוליטישה אבטיילונג", קרי הגסטפו של המחנה, בו היינו אמורות להיות מתורגמניות. תוך כדי הטיפולים פגשנו את שרה. היא הספיקה לתאר לנו את ההלם הראשוני שהקבוצה בה היתה עברה. "מתחנת הרכבת הצעידו את כל הבנות למחנה. הן צעדו בכפור אימים, בלילה הקר ביותר בחייהן. הן הגיעו לפתחו של צריף ענק, צריף החיטוי. "רעדנו מהקור, מהכפור, מהרעב, מהפחד האדיר שאחז אותנו". היא סיפרה לי. ציוו עלינו להתפשט לחלוטין ולהמתין. לחכות למה? כמה זמן להמתין? איזו בושא הרגשתי בעומדי ערומה כביום היוולדי והאס.אס. מתהלכים להם סביבנו. איזו השפלה! לאחר זמן רב, שנדמה היה בעיני כשנה. הובילו אותנו לחדר בו נשים בבגדי פסים גזזו לנו את השיער בתנועות זריזות וחדות. כל כמה זמן נשמעו הנביחות של האס.אס. "שנל. שנל!" מהר, מהר! וצקצוק המספריים. הפכנו לבלתי מוכרות לחלוטין. ללא שערות, הראש מגולח. על הרצפה היו ערימות של שיער, חלק, קלוע לצמות, מפולפל בכל הצבעים. מיואשות הסתכלנו אחת בשנייה. ולא הכרנו את עצמנו. לאה פרצה בצחוק היסטרי. אלגרה לא החזיקה מעמד ופרצה בבכי. קוראת לאמה. הצלפת שוט מידי אשת האס.אס. גרמה לשקט מוחלט בינינו. אלגרה נפלה על הרצפה. אחר כך עברנו ל"סאונה". בכניסה נתנו לנו סבון קשה כמו אבן. שנתרחץ. המים זרמו פעם קפואים ופעם שורפים. והאס.אס. נבחו "לוס..לוס" קדימה, קדימה ... "לאחר מכן רשמו אותן. הן קיבלו מספר אסיר, שנצרב בדיו בלתי מחיקה. כקעקוע, בידן השמאלית. מכאן ואילך, הפכה כל אחת למספר.

כל זאת סיפרה לנו שרה במהירות ובקול מיואש בתוך השירותים. שם פגשנו אותה במקרה. היא עוד הוסיפה שהיא עובדת ב"אוסן קומנדו". אז לא ידעתי מה זה. היא עוד שאלה אותי אם ידוע לי משהו על הוריה. מה יכולתי לומר לה? "הם בסדר. אל תדאגי" אמרתי לה. סיכמנו להיפגש שוב באותה שעה בשירותים, בכל פעם שנוכל.

באותו יום ראשון במחנה אושוויץ למדנו מה פירושו המוחשי של המושג "מחנה-השמדה". אחראית הבלוק מריה סיפרה לנו על כך תוך כדי העבודה כשעזרנו לה. היא סיפרה על חדרי הגזים, על המשרפות בהן שרפו את ערימות המתים, כדי שלא יישאר מהם כל זכר. היא סיפרה לנו על המיונים שבוצעו פעמיים ביום. "זה טירוף". חשבתי לי, "איזה דברים משוגעים ובלתי שפויים היא מספרת לנו! ובאיזו רצינות אמי ואני מקשיבות לה!" אז לא האמנתי לה. עד שלא ראיתי במו עיניי ולא חשתי בגופי.

האס.אס. קלאוס נכנסה ומיד פסקנו לדבר. היא קראה לי אליה ואמרה לי מהר: "הרימי מהר את החצאית שלך, אני רוצה לראות את הזנב שלך!" ... "הזנב שלי? איזה זנב? מה היא אומרת?" אבל היא נראתה רצינית ביותר, היא האמינה בדבריה. היא נשטפה בכל כך הרבה תעמולה עיוורת אנטי-יהודית מבית מדרשו של היטלר. שבין היתר האמינה כי היהודים הם ילדים של השטן ויש להם כמובן זנב. למחרת הביאו אותנו לבירקנאו ושם גזזו את שערנו. נתנו לנו בגדים מפוספסים כמו לכולן. בצד השמאלי של ה"שמלה" היינו צריכות לתפור את מספר האסיר שקיבלנו. היתה זו פיסת בד לבנה מודפסת שבצידה הימני היו שני משולשים, אחד צהוב ואחד אדום. המשולשים היו מודבקים במהופך והזכירו את צורת המגן-דוד. במרכז המגן-דוד הודפסה האות G, האות הראשונה של המילה יוון, בגרמנית. חובתם של הנשים והגברים היתה לענוד את מספר האסיר על הבגד החיצון. האסירים הנוצרים. האסירים הפוליטיים, זוהו ע"י משולש אדום. לכל סיווג של אסירים היה צבע משולש ייחודי ומאפיין. צבע השודדים והגנבים היה ירוק, להומוסקסואלים היה ורוד, לבלתי סגילים שחור, לעדי יהוה סגול. כך ניתן היה לזהות את סוג האסיר מיד.

תנאי המחיה בבירקנאו היו נוראים. השטח הענק הכיל צריפים מכוערים. שמוקמו זה לצד זה בשורות ובעמודות מדויקות. אלה היו הבלוקים בהם גרו האסירים כל עוד היו בחיים. בתוכם ניצבו בשורות תלת-קומתיות המיטות שלנו, שנקראו - קוייה. מיטות דרגש אלו

היו רחבות. כך שבכל אחת מהן ישנו שלושה-ארבעה אנשים. במציאות, ישנו בהן, בצפיפות נוראה. שמונה עד עשרה אנשים. על קרשי המיטה היו מונחים כמה שקים ממולאים במעט קש ששימשו כמזרנים. עליהם הונחו שתים-שלוש שמיכות מחוררות, מלאות בכינים. היינו נשכבות כולנו יחד, שוכבות על צידנו. פני כולנו לכיוון אחד. כאשר מישהי רצתה להסתובב, הסתובבו כל הבנות יחד עימה, בו-זמנית.

הקור חדר מכל פינה ולמרות שהיה מן תנור הסקה בחדר, אנחנו סבלנו מקור תמידי. ליד הכניסה של הצריף היה חדר קטן. זה שימש כמשרד וגם כחדר הפרטי של אחראית הבלוק. כל התקופה ששהיתי בבירקנאו נשאיתי באותו הבלוק.

כל ערב לפני השינה ישבנו על המיטות ופלינו את הכינים מהבגדים. ישבנו ערומות למחצה באולם הקפוא, ישובות על המיטות, מכופפות. מחפשות בתפרי הבגדים. לבסוף, הצטופפנו אחת אל השנייה. כדי להתחמם מעט ולהצליח להירדם. לידי באותו הדרגש, ישנה בחורה יהודיה מהולנד. היא היתה כה מסכנה ומיואשת. היא פחדה מהזריחה. המחשבה, שגם מחר יהיה עליה לסחוב אבנים בקור העז וברעב המציק, היתה לה בלתי נסבלת. "אינני מאמינה שאחיה עוד יום" היתה אומרת לי. והלילות עברו מהר כל כך..

כל בוקר. לפני הזריחה, העירו אותנו בצרחות ובפעמונים. "מהר, התלבשו וצאו החוצה ל'אפל'. למסדר הבוקר". ללא שתיה חמה. מנומנמות, נדרשנו לצאת החוצה באוויר הקפוא ולעמוד בשורות. כך שאחראית הבלוק יחד עם האס.אס. תוכלנה לספור אותנו.

האס.אס. הגיעו כחצי שעה מאוחר יותר. לבושים בבגדים ומעילים חמים ומחזיקים ברצועות את כלביהם. אחראית הבלוק עמדה דום ומסרה את מספרן של האסירות נכון לאותו בוקר. אז צעדה האס.אס. לפנינו בהבעה יהירה וקשוחה וספרה אותנו שוב. אנחנו עמדנו דום, ללא תנועה, מחכות לסיום הספירה. במידה שהספירה היתה נכונה, הכל היה טוב, וחזרנו לבלוק. אך לרוב. משהו השתבש. בדרך כלל. היו כמה נשים שמתו בלילה. ושכנותיהן לא חשו בכך. הסיבה לכך היתה שבהשכמה הקמנו רעש רב. לחץ ובלגן, על-מנת להספיק ולצאת החוצה במהירות. כל אחת דאגה לעצמה, שלא תחטוף מכות תוך כדי היציאה.

כאשר מספר האסירות לא תאם למספר הנדרש, החל חיפוש בבלוק למצוא את המתה או את החולה שלא יכלה לקום על רגליה ולהתייבב. או אז המסדר היה נמשך במשך שעות. העינוי היה נורא ובנות רבות לא עמדו בו.

רעש של נפילה נשמע ובחורה נוספת נפלה על האדמה ... זה היה סדר-היום. כל יום. בגשם, בשלג, ברוח. היו בנות שלא עמדו בכך וסיימו את חייהן על הגדר המחושמלת. בבוקר מצאנו אותן. דבוקות אל חוטי-התיל.

הבגדים שקיבלנו היו מבד עבה וקשה, מפוספסים בכחול ואפור. במקום שיחממו אותנו. הם דווקא קיררו את גופנו! עטפנו את הראש במטפחת שכיסתה לנו את הקרחת. נעלנו נעליים מעץ. היתה זו התלבושת האחידה לכל מי שעבדה "תחת קורת גג". האחרות שעבדו בחוץ, לבשו את הבגדים עם הפסים או כל בגד אחר שהצליחו לאלתר או למצוא. אם היה להן מזל. היו להן גרביים. אנחנו היינו בנות-מזל - לנו היו גרביים ומטפחת-ראש.

נאלצנו לנעול את נעלי העץ ברגליים יחפות. אם היינו מחוסרות מזל ואיבדנו את הנעליים. הלכנו יחפות בתוך הבוץ. השטח מחוץ למחנה היה בוצי כמעט כל ימות השנה. והרגליים שקעו בו עד הקרסול.

במשך היום. הילכו להן הנשים כמו רוחות רפאים בערפל, בגשם ובשלג. מסביב למותניים קשרנו חבל במקום חגורה. עליו קשרנו את המסטינג. זה היה הרכוש היקר ביותר שהיה לנו. ללא כלי זה. היינו מתות עוד יותר מהר ברעב. את המרק המדולל חילקו פעם ביום רק למי שהיה ברשותה מסטינג. היה זה המזון היחידי שקיבלנו לכל היום. ברגע שמילאו האסירות את המסטינג במרק הדוחה הזה. הן הלכו להן בזריזות הצידה. ובידיים רועדות מקור. עייפות ורעב, שתו במהירות את כל הנוזל עד לטיפתו האחרונה. לאחר מכן המשיכו לשוטט ללא מטרה, באדישות מוחלטת. עיניהן המיואשות הסתכלו מבלי לראות. שקועות במחשבותיהן. ללא רצון לחיות. למה ולשם מה לחיות ?

התמונות של ימי בירקנאו, מהתקופה ההיא. רודפות אותי בשנתי עד עצם היום הזה. לעתים קרובות. חייל אס.אס., אווז כלב ברצועה, עבר ליד הנשים החדשות. ה"טריות". שהגיעו למקום ועדיין לא הוקצה להן תפקיד, וללא כל סיבה נראית לעין קילל אותן או הצליף בהן בשוט. האחרות, בהשגחת איזו קאפו. עבדו. עבודתן היתה לסחוב אבנים כבדות. בלתי ניתנות להרמה. ולהעבירן מקצה לקצה בשטח המחנה, למעשה ללא מטרה. בצד עמדה אשת אס.אס. עם כלבה וכשדבר כלשהו לא נשא חן בעיניה - וזה קרה לעתים מזומנות - צרחה עליהן ושיסתה בהן את כלבה. נשים אחרות עבדו ביישור שטח ע"י משיכת גליל ברזל גדול וכבד. מוט ברזל ארוך היה מחובר לגליל ונדרשו לפחות שמונה נשים להזיזו במקצת. ובנוסף היה לכל הבנות שעבדו באוסן קומנדו. כלומר פלוגת עבודות החוץ, תפקיד מיוחד.

כל יום, לאחר מסדר הבוקר, הקאפו של כל בלוק סידרה את הנשים בחמישיות מיושרות היטב וכך הן צעדו אל עבר השער הגדול של המחנה. בצדו השמאלי של השער עמדה תזמורת המחנה. הם ניגנו מארשים כשעברו גדודי האסירים בשער. קומנדו התזמורת הורכב כמובן מנשים אסירות. אלו שידעו לנגן. בנות המזל נבחרו בקפדנות יתרה. לתקופת מה ניגנה בה גם בתו של הרופא מסלוניקי ד"ר מנשה. בצידו השני של השער עמד הרופא הראשי של המחנה, ד"ר רוד, ולצדו אחת המפקדות הבכירות של האס.אס., דרכסלר או מנדל. רוד, ובהיעדרותו המפקדת דרכסלר. מיינו את האסירות. הם הצביעו על האסירות שנראו החלשות, החיוורות, או המפונדות ביותר. אלו הועברו מיידית לבלוק 25 ומשם לתאי הגזים. אותה סלקציה גורלית אף התרחשה בכל ערב בשוונן למחנה. התזמורת ניגנה. האסירות צעדו בחמישיות מסודרות היטב והאס.אס. מיינו אותן למוות בהנפת אצבע קטנה. הדבר התרחש מדי יום ביומו. בוקר וערב. עד ה - 18.1.1945.

"במשך שבוע ימים". סיפרה לי אסתרניה, כל יום. פעמיים ביום, עברתי את תהליך הסלקציה הזה ... כשהתקרבתי לשער. הרמתי את ראשי גבוה, הבטתי ישר קדימה וצעדתי בכל הביטחון האפשרי בנעלי העץ הבלתי יציבות. עשיתי הכל כדי שהם לא ישימו לב לפצעים הדוחים שפרחו לי ברגליים..." היא היתה בת-מזל וזכתה לעבור לעבוד ב"קומנדו-הנעליים" (Schuhkommando), והפכה לעובדת "תחת קורת גג". אנו הובלנו לצריף אחר בו היינו אמורות לעבוד מכאן ואילך. היו אלו משרדי הגסטפו, הפוליטישה אבטיילונג (POLITISCHE ABTEILUNG), המחלקה הפוליטית היתה זו המחלקה המרכזית ביותר. ממשד זה הוצאו והועברו כל פקודות המחנה. בו תועדו לפרטי פרטים האירועים השונים שהתרחשו בכל יום ברחבי מחנה אושוויץ-בירקנאו. במשד זה נרשמו שמות ומספרי כל האסירים שמוינו ונשלחו לתאי הגזים. כל פקודות שירות-הביטחון (RSHA). כל פקודות ההוצאה להורג, כל החקירות. הכל נרשם ותועד בפוליטישה אבטיילונג. בראש משרד זה עמדו אנשי אס.אס. בכירים ותחת פיקודם אסירות שנבחרו למטרת ביצוע עבודה משרדית זו. על מנת שהמשרד יתפקד לשביעות רצונם של אנשי האס.אס. הועסקו בו אסירות רבות וכמה אסירים בודדים. קומנדו האסירים של הפוליטישה אבטיילונג הורכב ממחלקות שונות אשר כללו בין היתר: מחלקת התיעוד, מחלקת החקירות. מחלקה משפטית וה- Standesamt, המחלקה בה התבצע מרשם האוכלוסין של אסירי המחנה וכמו כן מפקדת המשרפות.

לורה שלי, Lore Shelley, קראה לספרה. המתאר את האסירות שעבדו במשד זה, בשם "מזכירות המוות". היה ברור וידוע, כי כל מי שעבד בקומנדו הזה. בדומה לזונדר קומנדו, לא יצא חי מהמחנה: וזאת לא בשל הרעב או התנאים הקשים, אלא משום שהיו אלו העדים בעלי המידע הרב והמדויק ביותר על הפשעים שבוצעו ברחבי המחנה מדי יום ביומו. משום כך, תחלופת האסירים העובדים במחלקה היתה רבה. מדי מספר שבועות נשלחו העובדים לתאי הגזים ואסירים אחרים הובאו במקומם. המפקד של מחלקתנו היה קצין אס.אס. בשם קלאוס, שהתפרסם בקשיחותו ושנאתו ליהודים. עמיתיו מהאס.אס. קראו לו "DER JUDENFRESSER" - זולל היהודים. עבודתה של אמי היתה רישום פרטיו של כל אסיר חדש שנקלט במחנה בטפסים מיוחדים שהוקצו לכך. בנוסף לשם הפרטי ושם המשפחה. חובה היתה לרשום את השם שרה לאסירות היהודיות וישראל לאסירים היהודים. תפקידי במקום היה לעזור למזכירות בתרגומם של מסמכים שונים

לגרמנית.

במוזיאון של אושוויץ, שנים מאוחר יותר, מצאתי את הטופס המלא מה- 20.3.1943 ובו רשומים פרטיהם של אחי ושל בת-דודתי אמיליה. למרות ניסיונותיהם של האס.אס. להשמיד את כל המסמכים המפלילים הללו לפני נטישתם את המחנה, לקראת סוף המלחמה, נותרו מסמכים רבים כעדות אילמת לפשעיהם. באופן מקרי, נשמר גם הטופס הזה, שבו רשומים אחי ובת דודתי.

הטרנספורטים מיוון הגיעו בזה אחר זה. מי יודע כמה פעמים זיהינו בין טופסי שמות המובאים את שמות קרובי משפחתנו. חברים ומכרים. כולן. כולן ללא יוצא מן הכלל, שאלו אותנו, לאן לקחו את הוריהן. מדוע הפרידו ביניהם. עד היום אני שומעת את קולה של אחי חוזרת על אותה התשובה שוב ושוב: "הם בסדר, אל תחשבי עליהם. עשי כל מה שביכולתך לשמור על עצמך. להישאר בחיים, זו חובתך אליהם".

את שרה'לה לא ראיתי יותר. כמה ימים מאוחר יותר קראתי את שמה ברשימות של בלוק 25, בלוק הנדונים לתאי הגזים. אידית ידידתי, הקלידה את שמה במכונת כתיבה. זו היתה הפעם הראשונה והאחרונה. מאז שהחלה ההרפתקה שלנו עם המוות. שנשברתי ובכיתי. באחד הטרנספורטים שהגיעו באמצע מאי. אישה אחת סיפרה לאמי, כי בקרון בו נסעה היה גם סבי. בדאגה עמוקה שאלה אותה אחי האם הוא נכנס למחנה. לא. הוא עלה על אחת המשאיות. "האם ידוע לך גב' קוניו, לאן לקחו אותו?" שאלה האישה את אחי. אמא ידעה! מיואשות שתינו. שאלנו את עצמנו כיצד גילו אותו ותפסו אותו. הרי הוא היה במקום מסתור מצוין, ולא היה רשום במסמכי הקהילה היהודית. כזכור, הוא הגיע מצ'כיה לפני פרוץ המלחמה. האם הלשינו עליו אלה שהסתירו אותו? שאלות אלו קיבלו מענה רק לאחר המלחמה. מאדם שעבד בגסטפו בתור מתורגמן למדנו, כי סבא היה מוסתר היטב, והיה יכול לשרוד במקום את המלחמה. אבל סבי המשיך להאמין בגרמנים! הוא חש בודד מאוד, והתגעגע אלינו געגועים מרים. וכך, ביום ראשון אחד, אסף לו את כל אותות הגבורה שזכה בהם בהיותו חייל במלחמת העולם הראשונה, בה שרת כסרן בצבא האוסטרו-הונגרי, את כל התעודות והמסמכים, וניגש ישר לגסטפו. ב"אדיבות" שאלו אותו האס.אס. מי הוא ומה רצונו, סיפר לנו העד. "אני הד"ר אינג'נר ארנסט לוי, ואילו מסמכי", אמר. אני מבקש שתשלחו אותי למקום בו נמצאים בתי ומשפחתה. "וקצין האס.אס., מבלי להניד עפעף, הטיל את המשימה על הכפוף לו, "הבא בבקשה את ד"ר ארנסט לוי, לתחנת הרכבת ובעוד כמה ימים יתמזל מזלו ויפגוש את משפחתו!" אני בטוחה, כי סבי המתוק, החכם והנאיבי כל כך חשב עד כמה צדק כשהאמין בתרבותם של הגרמנים, שהתייחסו אליו באדיבות כזאת. אני שואלת את עצמי כיום, האם הבין מה התרחש עימו כאשר הוכנס לתא הגזים?

במהלך התקופה לא ידענו כהוא זה על מצבם של אחי ואבי. הדאגה כרסמה בנו. עבודתנו בפוליטישה אבטיילונג נמשכה ללא הפסקה. הגעתם של הטרנספורטים מיוון לא הופסקה כל אותה העת. אחד מאנשי האס.אס. נהג לצייר יפה. הוא צייר את עמיתיו בסקיצות מאפיינות מחייהם היומיומיים ובקווים אישיים שאפיינו כל אחד מהם. הוא צייר את המפקד שלנו קלאוס עומד ברגליים פשוקות, בפתח משרפה, ממנה עלו להבות גדולות. מארובה גבוהה מאחוריו התרומם עשן סמיך. בתוך העשן הוא צייר מגיני-דוד קטנים ורבים. בידי אחז את בנאים גדולה ועליה ערימה של גופות, מוכן להשליכם לתוך המשרפה. זה היה קלאוס; למרות הכל, איש אכזר זה, היה "הקשר" היחיד שלנו עם אבי. הוא נהג ללכת מדי יום מבירקנאו לאושוויץ ולעתים קרובות למכבסות המחנה. הוא נהג כלפינו בעדינות והתייחס אלינו באופן יחסי טוב, מסיבות בלתי ברורות.

יום אחד, בצאתו לאושוויץ, העזתי וביקשתי ממנו לברר אודות אבי ואחי. הוא הסתכל עלי, כעס רב היה במבטו, אך לא אמר מילה. כאשר חזר, ניגש לאמי בפתאומיות, ובמילים קצרות וחדות אמר לה כי אכן אבי ואחי בחיים ועובדים במתפרה של המחנה. גם להם סיפר כי אנו בחיים. במהלך התקופה שעבדתי במשרדים בבירקנאו, הביא לנו קלאוס, עוד פעמים מספר, חדשות מאבי.

יום אחד יצאתי לשירותים מהצריף בו עבדתי. פתאום ראיתי אשת אס.אס. משסה את כלבה באחת האסירות. במבט נוסף זיהיתי כי זו אוריקו, הבחורה שנסעה עימנו בקרון.

בתנועות לא רצוניות התחלתי לרוץ לעברה, כאשר יד חזקה עצרה אותי ומשכה אותי בכוח פנימה. היתה זו עמיתיי לעבודה, הצ'כית אדית וידר. היא משכה אותי בכל כוחה לתוך הצריף ובכך הסתבר, הצילה את חיי.

השירותים בהם השתמשנו היו אסורים לרוב האסירות ובמיוחד על החדשות. להן היה בור גדול בקצה המחנה. השירותים היו אולם רחב שמשני צידיו נבנה ספסל ארוך ובו חורים, האחד ליד השני, עליהם ישבנו ועשינו את צרכינו. רק לאלו שעבדו בקומנדו מסודר ולאסירות הנוצריות הותר השימוש בשירותים אלו. כמו-כן נאסרה הכניסה על המוזלמניות, אותן האסירות שהיו במצב פיזי גרוע במיוחד, אליו התדרדרו במהירות. בדרך כלל תוך שבועיים שלושה מיום הגעתן למחנה היו האסירות הללו מגיעות למצב נורא זה. יום אחד, בשעה שהייתי בשירותים, העזה להיכנס אסירה שהוגדרה כמוזלמן, כלומר מצבה היה גרוע ביותר, משקלה ירוד והיא בשלב האחרון לקראת מותה, ולשבת על החור. למזלה הרע, אסירה אחת שענדה משולש ירוק (סמלם של הגנבים) - הבחינה בה. "מה את עושה כאן?" צרחה עליה, ונתנה לה דחיפה חזקה, הבחורה נפלה לתוך בור הצואה. אני ועוד שתי בנות משכנו אותה החוצה, במצב נורא. עד היום אני שואלת את עצמי, מה עשתה, כיצד ניקתה את עצמה? האם נותרה בחיים? בנוסף לרעב הבלתי פוסק והעדר כל אפשרות לניקיון אלמנטארי, בנוסף לפצעים ברגליים בגלל נעלי העץ והכינים, סבלנו כולנו משלשול בלתי פוסק.

לאחר העבודה חזרנו לבלוק. נתנו לנו מים שבהם צפו קליפות תפוחי-אדמה שאכלו האס.אס. ה"מרק" הזה, בתוספת לחם קשה ויבש, היה הארוחה היומית שלנו. מזון זה היה אמור להספיק לנו עד למחרת בצהריים. לכמה בנות היה האומץ לא לאכול את כל הלחם, אלא לשמור חתיכה למחרת בבוקר. אבל כמה וכמה פעמים גנבו להן בלילה את פת הלחם, ואז בבוקר, בשעת ההשכמה, נתגלתה הגניבה ופרצו הצרחות והבכי. מי היה מאמין כי במצב נורא זה, אישה תגנוב מרעותה? בתקופה ההיא, ולמשך כל זמן הגעת הטרנספורטים מיוון, קיבלנו בנוסף ללחם גם זיתים. האס.אס. לא אכלו זיתים משום שלא הכירו סוג זה של מזון, ולכן חולקו הזיתים לאסירים. לרוב, גם יתר האסירים לא אכלו אותם ונתנו לנו. באיזה תיאבון אכלתי את הזיתים הטעימים הללו ...

הטרנספורטים מיוון הגיעו מדי יומיים-שלושה. אז עבדנו שעות ארוכות, עד גמר הרישומים. היינו, למיטב זכרוני, כעשר קלדניות. הרוב היו בנות מצ'כיה שהגיעו לפנינו. בחרו בהן כי היה להן ניסיון בשימוש במכונת כתיבה וידעו כמובן גרמנית. אלו היו בנות המזל, שהודות לידיעות המיוחדות שלהן שרדו. אני הייתי הצעירה מכולן. הן עזרו לי בכל דרך וחיפו על הטעויות שעשיתי. ניסיתי להבין כל מה שנאמר לי, ולמרות שליטתי בשפה הגרמנית, נכשלתי מדי פעם. המפקד קלאוס השים עצמו כאילו לא ראה.

לא עבר זמן רב מאז הגעתי לבירקנאו, ארבעה-חמישה שבועות, חליתי קשה. יומיים שלושה הלכתי לעבודה עם כאבי ראש נוראים וחום גבוה. פחדתי לדבר וגם אני פחדה. ושוב, המזל האיר לי פנים. האס.אס. קלאוס נתן פקודה לאשפז אותי בבית-החולים (Revier) של המחנה. היה זה צריף ובו מיטות תלת-קומתיות, האחת ליד השנייה. המקום הריח ריח חריף של חומר חיטוי. תרופות לא היו בו כלל, אבל המקום נשמר נקי. הדבר החשוב ביותר היה שאפשר היה "לישון" כל היום. בית-החולים נועד לנוצרים בלבד, אבל משום מה היו בו גם כמה יהודים, כמוני. מדי פעם ביקר רופא האס.אס. ודאג "לנקות" את השטח מיהודים. ביומן בית-החולים נרשמו מספרי, שמי ומחלתי, מחלת ה-"Kopfgrippe" - שפעת.

אחראית בית-החולים היתה רופאה, אסירה פוליטית, נוצרייה פולניה. העוזרת שלה היתה ד"ר אנה, רופאה יהודיה מצ'כיה. שתיהן החליטו להסתיר אותי ולהציל אותי מהמיונים התדירים שהתבצעו במקום. הן נתנו לי לשכב במיטה הצמודה לקיר, בקומה השלישית. בכל מיטה שכבו תמיד שתי חולות. לידי שכבה פולניה אצילה אחת, נוצרייה, שהיתה אסירה כבר מעל שנה. עצרו אותה כי היתה פעילה במחתרת הפולנית. היא היתה אישה יפה, והתרשמתי מהמספר האישי שלה שהיה קטן מאוד, ומן המשולש האדום הגדול, שהיה תפור היטב על חולצתה. היא שימשה לי כמגן חי בכל סלקציה, בעודה שוכבת לפני ומסתירה אותי היטב בגופה מרופא האס.אס. ליד מיטתי הונח סיר

וליד הראש הניחה ד"ר אנה קערט מים וחתיכת בד, להרטיב לי את המצח שלהט מחום. היו לי כאבים נוראים בראש ובכל הגוף. הייתי רדומה רוב הזמן. לעיתים שמעתי את קולה של אמי והרגשתי את הסמרטוט הרטוב שניגבה בו את מצחי. הייתי צמאה, צמאה כל כך. חלמתי על אבי. חלמתי שהוא חוזר מהעבודה ומחזיק ביד שקית נייר מלאה בתפוזים, כפי שנהג לעשות כאשר גרנו בבית לפני המלחמה. חלמתי על האבטיח המרוסק במרתף של השכן שלנו ומתי לאכול חתיכה קטנה ממנו. פעמים אחרות חלמתי שאני על המזח בבית, צופה על הים האהוב עלי, מוכנה לקפוץ אל בין גליו הכחולים. שלושה שבועות שכבתי כך קודחת והוזה. מבנה גופי החזק והאנרגיה שהיתה אגורה בו, החזיקו אותי בחיים, כך לפחות אמרה ד"ר אנה לאמי. יום אחד, כאשר החל מצבי להשתפר, הגיע הרופא הראשי של המחנה, האס.אס. ד"ר רוד (Dr. RHODE) לביקורת. התלוותה אליו מפקדת מחנה הנשים, האס.אס. דרכסלר. דרכסלר ועמיתתה מנדל ניהלו תחרות גלויה, מי מהן תגלה קשיחות ואכזריות רבה יותר כלפי האסירות. רוד בעצמו היה ידוע כאיש מאופק, בעל מבט רציני, שעמד ובחן את גדודי האסירות שצעדו לפניו בכל יום. באותו היום, ערכו רוד ודרכסלר ביקורת ונכנסו לכל האולמות, כאשר שתי הרופאות האסירות התרוצצו מאחוריהם. על כל החולות היה לרדת מהמיטות ולעמוד דום בזמן הביקורת. ד"ר רוד האלגנטי, הילך לו בפרוזדורים, אוחז שוט בידו, כמו כל אנשי האס.אס. מדי פעם הצביע על בחורה כלשהי, זו כבר עברה מצדו האחד של הפרוזדור לצד השני, ממנו לא היתה חזרה. כאשר התקרב אלי, עצר ושאל אותי "ומה יש לך?" עניתי בנאיביות בלתי רגילה "טיפוס המעיים מתפרץ" אבל עצרתי את המילים באמצע המשפט כאשר ראיתי את הרופאה ד"ר אנה, העומדת מאחוריו, פותחת פה אדיר וסותמת לעצמה את הפה בכף ידה כשקולות "אהה!" נפלטו ממנו. האס.אס. הסתובב לו והסתכל על שתי הרופאות העומדות כמאובנות. ד"ר אנה הצליחה במהירות להתגבר על עצמה ובדיבור מהיר אמרה לו "יש לה שפעת, הר אוברסטוברפיהרר!" הוא התבונן בי שוב, לא אמר מילה והמשיך בביקורת. זה היה אחד המקרים, שבו הצילו את חיי. בדיוק כמו המקרה הבא של רוזנת פולנייה, איתה חלקתי את המיטה, שקיבלה לעתים קרובות חבילות אוכל ממשפחתה. זכות-יתר זו קיבלה בהיותה אסירה פוליטית ולא יהודיה. היא נתנה לי מהאוכל שלה כל אותו שבוע נוסף שנשארתי בבית-החולים. אוכל זה השיב לי את היכולת להבריא.

שוב חזרתי למחלקה הפוליטית (הפוליטישה אבטיילונג). קרוב מאוד ל"משרדים" נמצא "בלוק 25". היה זה צריף רעוע, בו רוכזו כל הנשים שעברו "סלקציה". הן הוחזקו שם לעיתים שלושה-ארבעה ימים בטרם הובילו אותן לתאי הגזים. באותם ימים, שוב נערכה "סלקציה" מורחבת. "מיונים" מסוג זה בוצעו בכל פעם שאוכלוסיית האסירים גדלה מעבר לרצוי. לחץ אימים נוצר במשרד שלנו. היינו צריכים למלא מהר ככל האפשר את כל הטפסים של אלו העומדים להירצח וללא כל טעות. כל השמות נכתבו. אנשי האס.אס. השגיחו על העבודה ודאגו שלא תהיה כל הפסקה או ירידת קצב. עד השעות המאוחרות של הלילה נשמע צליל הנקישות של מכונות הכתיבה. התיעוד חייב היה להיות מושלם. תהליך זה נעשה לאחר כל סלקציה, בין אם לאחר סלקציה מאסיבית כמו באותם ימים, ובין אם ב"סלקציה" הרגילה שהתבצעה מדי בוקר וערב. הטרנספורטים הגיעו בתדירות הולכת וגוברת, כשתאי הגזים והמשרפות לא הספיקו לחיסולם המהיר של המובאים, לדעת מפקדי האס.אס. במחנה.

במחלקה שלנו עבדו גם הדווריות. עבודתן היתה להעביר פקודות, רשומות והודעות ממחנה אחד לשני. מהן שמענו את החדשות מהמחנה השני ולפעמים גם את החדשות של העולם בחוץ. רוב הדווריות היו קשורות למחתרת הפולנית של המחנה, שכן מותר היה להן להיכנס לכל המשרדים ולדבר עם הגברים שעבדו שם. רובם היו אסירים פולנים נוצרים שנהנו ממעמד מועדף במחנה. אחת הדווריות היתה מאלה, בחורה בלגית, מוכרת לכול בשל יופייה, אופייה הנעים ותעוזתה. היא דיברה שפות רבות. הערצתי אותה ואהבתי אותה מאוד. לעיתים, היה לה מעט זמן פנוי והיא דיברה איתי ועודדה אותי.

היא אמרה לי "החזיקי מעמד קטנה, גם אימה זאת תעבור". יום אחד שמענו כי נבנו ארבע משרפות חדשות בבירקנאו, שהוכנו להפעלה מידית. דאגה גדולה אחזה בנו עם הישמע החדשות הנוראות.

[אריקה מרים קוניו – אמריליו: "סיפורה של אריקה – ניצולה מסלוניקי", עמ' 53-68]

לעמיתי היהודי-האשכנזי (שיחת פליט מכבשני אושוויץ) מאת משה שמואל

משה שמואל, איש סלוניקי, עציר אושוויץ, הנושא על זרועו את המספר 114577 נקרא בפי חבריו "איל נזיר" (הסבא) הן מפאת היותו מבוגר מרוב הניצולים והן בגלל מסירותו לאחיו בעת שהייתו במחנות המוות השונים. עם שחרורו על ידי האמריקאים עסק בריכוז הניצולים בעיר פלדפינג (באיזור הכיבוש האמריקני בגרמניה) ובארגונים בפדרציה של יהודים ספרדים ילידי יוון הוא שימש להם כרב ושליח ציבור, יצר קשרים ראשונים עם היהדות ביוון וארץ-ישראל ועם הרב הראשי רבי בן-ציון חי עוזיאל ז"ל ועוד.

תושב תל-אביב, כיהן כנשיא הכבוד של ארגון ניצולי מחנות ההשמדה - יוצאי יוון בישראל.

בצחוק ובדמעה

- חביבי! אילו היית מבין בקצת את השפה שלנו, "לאדינו" הייתי פונה אליך ואומר: "מי קארו" (יקירי שלי) כי אצלי כולם שווים. כולנו אחינו בני ישראל. אנשים אחים אנחנו! אף אם תהרוג אותי, לא אבין למה ומדוע הקטרגים האלה בין ה"אשכנזים" והספרדים באמונה שלי.

- גם אני פעם חשבת, כי יש הבדלים בין היהודים ויש דרגות בייחוס. אני, למשל, מיוחס כביר הנני. מצאצאי גולי ספרד, אני משרידי הקהילה הקדושה באראגון. כולם פה... ברחוב מרכז מסחרי, קוראים לי בשם "אלברט". וכולם טועים. אנשים חושבים שאני אופה-עוגות. ומה אנכי באמת? חזן מסלוניקי אני. ושמי משה בן אברהם למשפחת שמואל. לא אשקר לך, הרי באושוויץ מחקו את שמי ונתנו לי מספר. הי לך המספר הצהוב בצורת משולש. זה כל רכושי שהצלתי לפליטה. הבה ובדוק את המספר המדויק: 1.1.4.5.7.7 באושוויץ זה היה כבר מן המספרים המאוחרים. כי אנחנו הסלוניקים הגענו לשם בשנת 1943, לאחר שהכבשנים פעלו זמן רב.

- הרבה דברים, חביבי, למדתי שם, באושוויץ. ודבר זה לא אשכח לעולמים: כי כל ישראל חברים, כולם נדחקו בתור אל המשרפות. כולם, כולם. כל מי שבשם ישראל יכונה. מסלוניקי ומרודוס, מצרפת ומסקנדינביה, מגרמניה ומרומניה, רוסים, פולנים וצ'כים. פרופסורים וסבלים רבנים וחזנים, ישישים ותינוקות כל אלה שהיו מבני אברהם יצחק ויעקב.

- ועתה באים החכמים הגדולים של "המרכז המסחרי" בתל-אביב ומכניסים פילוגים ומחלוקות בין היהודים. זה קורא ל"שיכנאזיס" בכינוי הבזוי: וואן-וואן, וזה קורץ בעינו ומפליט בכעס: "שווארצע"! והרי אני הסלוניקאי, מבין הרבה שפות. הכל למדתי באושוויץ "פראשען פאנע" (בבקשה אדוני - בפולנית) "דאנקי שיין"! (תודה יפה! - בגרמנית) "בודיט חאראשו!" (יהיה טוב - ברוסית) "טעשיק" (בבקשה - בהונגרית). "פרוסיט" (בצ'כית) "פרדון מוסיה!" (סליחה אדוני - בצרפתית) ומה תרצה עוד? שאדבר אתך איטליאנו או אנגליזי? גם אידיש אני יודע. "האק נישט קיין משייניק!" וכעת כבר מוכן אתה להאמין לי שאני מקשיב לכל מיני זלזולים וליצנות של יהודי אחד על השני. ולבי מפלץ בקרבי. כי שם, באושוויץ, למדתי לדעת את האמת.
- חביבי, ברצונך לשמוע ממני משהו על אושוויץ? הייתי מוכן לספר לך בנשימה אחת, והסיפור יימשך מעתה ועד עולם, אולם, כלום תרצה להאמין בכל זה? ואם אפילו אשבע לך בנקיטת חפץ? ואם אפילו אוכיח לך באותות ובמופתים שהחזן מסלוניקי, מצאצאי קהלת אראגון, אינו משקר במאומה? איך תוכל להאמין בכל זה?
- ואתן לך דוגמא אחרת. לא מאושוויץ רק מפילדאפונג? זה היה מחנה פליטים בגרמניה הארוורה, שלאחר מפלת היטלר. ואם אספר לך משהו ממחנה פילדאפונג זה מה שקרה שם בשמחת תורה של שנת תש"ו, האם תרצה להאמין בכך? שמע מה שעניי ראו בפילדאפונג. נתקבצו במחנה זה כמה סלוניקאים מבין ניצולי אושוויץ. אני הייתי החזן וערכנו "הקפות" בשמחת-תורה, כדת וכדין. על אפם ועל חמתם של כל הנאצים הארוורים, אלה שלפני היטלר ואלה שאחרי היטלר. היה שמח!
- אל תחשוב שרק החסידים יודעים לעשות "שמח". אנו הסלוניקאים עושים זאת בדרך משלנו. העיקר, שהיה שמח. רק איש אחד נמצא בינינו בפילדאפונג והוא היה עצוב. התדע מי זה היה? חייט אחד משלכם, יהודי בגיל בינוני מגיטו לודג'. הוא היה אלם, עוד מלפני המלחמה. והוא ראה שאנחנו הסלוניקאים עושים "שמח" בשמחת תורה, שרים ורוקדים, קופצים ועולזים, והוא – אלם.
- התרצה, חביבי, להאמין במה שראיתי במו עיני והקשבתי ממש באוזניים? באמונה שלי! החייט הזה מלודז', משראה שאנחנו הסלוניקאים הופכים את העולם מתוך שמחה וששון ושרים "שישו בשמחו בשמחת תורה!" בו ברגע אף הוא פותח את פיו והצטרף אלינו בזעקה חדה שפרצה מגרונו: "שי-שו ושמ-חו בשמחת תו-תו-רה!"... החייט האלם שר ורקד איתנו. ומשנסתיים הריקוד שוב הפך להיות אלם ולא הצליח עוד להוציא הגה מפיו.
- אני נשבע לך, חביבי, שכל זה אמת. ואם אספר לך משהו מהקורות אותנו באושוויץ. הכל אמת ויציב. טוב, אני מסכים לספר לך, במה אתחיל? ובמה אסיים? הכי טוב שלא אגולל לפניך שום סיפורים ארוכים, רק אוכיח לך באיזו מידה כולנו היינו "אחים לצרה" באושוויץ. כולנו יחד, אחים בצרה ואחים לעזרה, כמה שנאמר: אחיעזר ואחיסמך.
- לא אסתיר בפניך את האמת, חביבי, לא בנקל הכרנו איש את אחיו באושוויץ, אנו, הסלוניקאים הוכינו במכת-הלם, כשאך דרכה רגלנו על אדמת אושוויץ. עשרה ימים ארכה לנו הדרך, ברכבות הגירוש מיוון לפולין. משהגענו לנקודת-המטרה באושוויץ, משמע למחנה עבודה והעיניים בבירקנאו. מי קפץ שם לקראתנו? ה"קאפוס" וה"זונדרס". אלה הראשונים העבירו אותנו בעבודת פרך והתאכזרו עלינו בעינויים ונגישות, ואלה האחרונים הובילו רבים מבינינו בקו הישיר, לתאי-הגאזים ובתי-המשרפות. אלה, כן אלה, היו "יהודים" שדיברו בכל מיני לשונות,

פולנית, גרמנית, סלובקים ואפילו אידיש. מתחילה חשבנו כי שאול התחתית נפתחת לכולנו, אוי ואבוי, הרי מוטב ליפול מידי בני-נאצה, אלה הנאצים, ולא מידי משרתיהם היהודים.

- תאמין לי חביבי או לא תאמין, אבל אני אספר לך את האמת כהוויתה. קבוצה גדולה של הסלוניקאים, אנשים בריאים וחסונים כמוני ועוד יותר ממני, אוכלוסיה בבלוק 21, במקום זה רוכזו פועלים יהודים חזקים מבני כל העדות ויוצאי כל הארצות. אולם לא היתה הבנה רבה בינינו. כל אחד דיבר בלשונו ויש שלא הבינו אחד את שפת רעהו, ומה היה הדבר שיכול היה לאחדם? מנת הלחם הזעומה הפרידה בין האנשים הרעבים. ובעד טיפה נוספת של המרק המימי מסוגל היה אחד לדרוס את השני. ובכן מה קרה?

- פלא גדול קרה. נס ממש, היה זה בליל שבת. חצות הלילה. בצריף הגדול היה חושך ואפלה. רובם ככולם שכבו כהרוגים על משכבי העץ. רק סלוניקאי אחד, דוד פיצ'ון, לו התחשק פתאום לשיר את הפזמון הספרדי לכבוד שבת קודש: "ויקדשהו" – ברגע זה קפץ ממשכבו יהודי צדיק אחד, מפולין, יהודי מגיטו וורשה. שמו היה רבינוביץ. את שם הצדיק הזה זוכר אני היטב, אם כי הצדיק הזה נרצח לאחר מכן, אנו התיידדנו זמן הרבה. יהודי זה החל לנשק את הסלוניקאי שהעניז לשיר את המזמור של שבת "ויקדשהו". והוא, הצדיק הזה, בשם רבינוביץ, הזעיק עוד יהודים, שישמעו ושיקשיבו לשירת הסלוניקאי. ומאז נקשרה באושוויץ ברית אחווה בין סלוניקאים ופולנים.

- ועוד הפעם אומר לך, אינני בטוח שתאמין לי בכל ולא אכחיש, שקשה להאמין בכל זה. גם אני לא הייתי מאמין, אלמלא ראיתי כל זאת במו עיני והשתתפתי בעצמי בכל זה. היהודי הצדיק "רבינוביץ" מוורשה נתן לנו, הסלוניקאים, קשר מחתרתי אל אנשי הזונדר-קומנדו, שומרי-הסף של בתי הכבשנים, אכן מי יכול להאמין לכך? אנשי ה"זונדר"? גם בשעה זו, בשעה שאני מוציא מדל-שפתי את השם של ה"זונדר" צמרמורת תעבור בכל גופי וסחרחורת תאחז בראשי. כל אחד מתושבי מחנה אושוויץ היה בטוח כמוני, כי אנשי ה"זונדר" גרועים הם פי כמה מהמרצחים הנאצים עצמם. שפלים שבשפלים, נבזים שבנבזים כי הם שישקיעו עד קרקעית התהום, רק הצדיק הזה רבינוביץ מוורשה, לא התיימש אף מהם. ומה שהוא מצא והשיג אצל ה"זונדרס", זה לא יאומן כי יסופר.

- התדע מי השמיע את קול השופר באושוויץ? ברמה ולא חת? התדע מי ערך בראש-השנה תפילה בציבור לעיני השטן המשחית עצמו? היו אלה אנשי ה"זונדר"! ומי סיכן את חייו לעזור לאחים יהודים, להצילם ממיתת-רעב? אלה אנשי ה"זונדר" והמתווך והמקשר אתם – היה זה הצדיק בשם רבינוביץ.

- הרשעים הארורים, התליינים של ה-0.0. ועוזריהם, היו בטוחים שהיהודים הלקוחים למוות השכיחו מלבם כליל את דפי הלוח היהודי. כי מה ההבדל בין שבת וחול, בין חול ומועד? אולם בני ישראל, עם קשה עורף הוא, את הלוח לא שכחנו. אפילו אנו הסלוניקאים, שדעתנו נתבלבלה עלינו לגמרי, לא שכחנו את חשבון הלוח לילה אחד קם רבי רפאל חביב בנו של הדיין המפורסם ר' יעקב חביב מיקירי קהילת סלוניקי, והוא שהרעיד את כל ישני הבלוק מספר 21 בקולו שזעזע את הלבבות והרקיע את השחקים "בזכרי על משכבי".

בזכרי על משכבי

בזכרי על משכבי זדון לבי ואשמיו,
אקומה ואבואה אל בית אלוהי והדומיו,
ואומר בנושאי עין בתחנוני אליו שמיו;
נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו.

לך אילי צור חילי מנוסתי בצרתי,
בך שברי ותקוותי אילותי בגלותי,
לך כל משאלות לבי ונגדך כל תאוותי
פדה עבד לך צועק מיד רודיו וקמיו.
נפלא נא בידי ה' כי רבים רחמיו.

ענני ה' ענני בקראי מן המצר
ויודע בעמים כי ידך לא תקצר.
ואל תבזה ענות עני צועק מתגרת צר
אשר פשעיו לך מודה ומתוודה על עלומיו.
נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו.

- זה פזמון של סליחות על-פי נוסח ספרד. מששמע הצדיק רבינוביץ את הניגון הזה המרטיט. לב ונפש, פרץ בבכי עז, וכמעט כל יושבי המחנה, יחד עם ה"קאפוס" נתנו קום בבכי.

- כן חביבי כולנו זכרנו באושוויץ כי יום הדין מתקרב ובא. אבל מי ימצא פה שופר ומי יקריב את עצמו לתקוע פה בשופר? דבר זה הוכיחו רק אנשי ה"זונדר קומנדו". להם הוקצה מחנה מבודד משלהם. גדרות-תיל, אשר זרם החשמל הוכנס בהם, הפריד בינם לבין כל יתר צריפי המחנה. שם בפנים, אצל ה"זונדרס" המצב היה אחר. כולם ידעו, כי איש מאנשי ה"זונדר" לא יישאר בחיים יותר משלשה חודשים. זה היה הגבול האחרון. והתליינים לא הקפידו כלפיהם, בין כה וכה סופם נידון עד האחרון שבהם. כל מה שטרחו מפקדי-המחנה הנאציים, הם טרחו רק להפריד לחלוטין בין ה"זונדר" לבין יתר האסירים היהודים.

- מה אני אמרתי? אמנם רוב המרצחים חשבו שהם הצליחו לבודד כליל מחנה ה"זונדר". אולם הצדיק של הבלוק שלנו, רבינוביץ, התחבב עליהם. הוא כבר מצא חוט של קשר מעבר לגדרות-התיל. והוא סידר עם ה"זונדר" הסכם חשאי, שהם יבריחו מזון ואוכל, לחם ועצמות שמנות, בשביל היהודים הגוועים במחנה מרעב ואפיסת-אונים. גם בשבילי הביא הצדיק הזה מנת-לחם במחנה מאת ה"זונדר". לאחר מכן ניסיתי בעצמי להתגנב אל גדרות התיל. היה אתנו עוד סלוניקאי צעיר, בשם נסים, שהיה נועז ונטול פחד. אותו שלח הצדיק רבינוביץ אל ה"זונדר" עם שק מיוחד, ודרך הגדר המחושמלת העבירו אנשי ה"זונדר" מלאי של מזון בשביל כולנו.

- אילו התליינים היו יודעים על כך? הרשעים הארורים, בוודאי לא היו מאמינים שאנשי ה"זונדר" מסוגלים לדבר כזה. הרשעים חשבו כי כל יהודי באושוויץ מוכן ומזומן לדרוס את חברו. ואשר לאנשי ה"זונדר" סופק בשר ושמינים, ולחם לרוב וסוכר וריבה. ואלה אנשי ה"זונדר" מה עשו? הם הכינו כלי מיוחד של פח, ובכלי זה ליקטו עצמות שמנות, שנשארו ממטבחי קציני ה-ס.ס. אשר שמרו במשמרת מיוחדת על ה"זונדר". כלי זה עם עצמות ממטבח ה-ס.ס. הוברחו אלינו, וזכות-בכורה להשגת

מנה כזאת היתה לחולים ששכבו ב"לאזארעט" (בית חולים ארעי של המחנה), מנת-אוכל כזו הצילה את החולה, שלא ישולח עם עגלה ישר למשרפה.

- זה קרה בכל ימות השנה. ומה עשו אנשי "הזונדר-קומנדו" בראש השנה? בצריך שלנו הקשבנו היטב לקול השופר שבקע מרחוק, מהמחנה המבודד של ה"זונדר". הם תקעו כפי שצריך ולא פחדו כלל מפני התליינים. הם גם התפללו בציבור, ולא נרתעו כלל. אך קול התקיעות שלהם הגיע יותר רחוק.

- ואנו הסלוניקאים? אל תחשוב, חביבי, כי לא העזנו לעשות מה שהיה עלינו לעשות. באחד מימי ספטמבר שנת 1943 יצאה פקודה חדשה באושוויץ, לארגן פלוגות-ניקוי מיוחדות בשביל גטו וארשה. בחרו קציני ה-0.0.0. אסירים בריאים, לשלחם לגטו ווארשה. לאחר שהמרד חוסל שם לגמרי והיה צורך לפזר את תל-החרבות לקחו לפלוגות הללו רק יהודים מיוון, צרפת, בלגיה וכדומה. הם לא רצו לקחת שם אסיר יהודי היודע פולנית או כל שפה סלבית אחרת, שמא יצליח לקשור קשר עם הפולנים בווארשה.

- גם בגורלי נפל להצטרף לפלוגת ניקוי כזו. ברחוב גנשה, שבגטו ההרוס, סודרה הפלוגה שלנו. הקצין שלנו נתן לנו שם "קארטופל-קומנדו", (פלוגת תפוחי-אדמה), משום שבכמה מגרשים ריקים בגיטו גילו תפוחי אדמה, שהוכנו כנראה על ידי תושבי הגיטו. הפלוגה שלנו קיבלה פקודה לאסוף תפוחי-אדמה אלה. וכך עשינו. אבל לא על כך כדאי לספר. יש לזכור שבאותם הימים, חל יום-הכיפורים. ואנו לא שכחנו את היום הקדוש.

- שמע, חביבי! לא לשווא הייתי חזן בקהילת אראגון שבסלוניקי. הנאצים אילצו אותנו לחפור באדמה ולאסוף תפוחי-אדמה. אבל על יום הצום לא וויתרנו. היו בפלוגות שלנו יהודים שונים. מכל העדות, מצרפת ובלגיה, היו אשכנזים וספרדים. ואני ערכתי את התפילות ביום הקדוש. לקיום הצום לא היה כל קושי. התרגלנו לרעוב. ולא היה חידוש בשבילנו לצום עוד יום אחד. רק להתפלל לא היה קל. באחת החצרות של רחוב גנשה ההרוסה סידרו את התפילה החטופה. כל מה שזכרתי בעל-פה מתפילות יום-הכיפור, השמעתי בקול עז ונרגש.

- התבין אותי, חביבי? אצלנו בקהילת יוצאי אראגון בסלוניקי בקובל היה לסיים את תפילת "נעילה" בתחינה מיוחדת. נדמה לי ש"תחינה" זו נמצאה אך ורק בנוסח התפילות של אראגון. זו "תחינה" קצרה ולצערי אינני זוכר אותה כראוי. כי זה שנים רבות חיפשתי להשיג מחזור בנוסח אראגון ולא מצאתי אבל את תוכן ה"תחינה" זוכר אני והוא בערך כך: ריבונו של עולם! בשעה זו של תפילת-נעילה לאחר שעבר עלינו יום ולילה בצום ובעינויים ובוידיויים, אנו מבקשים שכר-עבודה בשביל היום הזה. ושכר-זה, ריבונו-של-עולם, שאנו מבקשים ממך, יהא, שתחתום למעננו שנת ברכה והצלחה.

- לא אספר לך הרבה. רק אגיד לך בקצרה. לא יכולתי להמשיך בתפילה לזמן רב, דעתי נשתבשה עלי, ומעול-השעבוד מקוצר-הנשימה של עבודת-הפרך, לא יכלו המתפללים איתי להקשיב היטב לתפילות שלי. לכן הרימותי את עיני השמימה והתחננתי בתפילה קצרה: "ריבונו-של-עולם", לאחר שעבר עלינו כל מה שעבר באושוויץ ולאחר שראינו כל מה שראינו בגיטו ווארשה השרוף וההרוס, אנו פונים אליך ברגע האחרון בבקשה אחרונה זו: שומר ישראל, שמור שארית אחרונה זו של עם ישראל, ואל יאבדנו אחרוני הפליטים מבני ישראל, המוסרים את נפשם למען קדושת השם ועל הריסות גיטו וארה עומדים ומכריזים בקול גדול: ה' הוא האלוקים!"...

מסמכים ותעודות חוקי הגזע וגזרות

אני רואה חשיבות רבה בהבאתם של מסמכים ותעודות. הבאתם מאפשרת לנו לקבל תמונה על התכנון הקפדני ודבקותם של הגרמנים בהשמדת היהודים.

בנוסף לעדויות הניצולים, התעודות והמסמכים משמשים מקור היסטורי ועדות כתובה כנגד מכחישי השואה.

הפקודות הנוגעות לטלאי ולגטו. הרב קורץ הביא את הפקודות הללו, שאלה תוכנן:

סלוניקי, 6 בפברואר 1943

מפקד סלוניקי-אנאיס
מחלקת המינהל הצבאי
MV 1237 Dr. Me.

אל הקהילה היהודית של סלוניקי

נוגע: לסימון והעברת היהודים היושבים בסלוניקי

על סמך סמכויות החקיקה המסורות לידי מפקד סלוניקי-אנאיס, ניתנות בזה פקודות אלה:

1. כל היהודים היושבים בסלוניקי - מלבד אלה שהם נתינים זרים ויכולים להוכיח את נתינותם ע"י דרכון בר תוקף - חייבים להיות מסומנים מיד כיהודים. כמו כן יש לסמן את חנויותיהם, משרדיהם וכו' ע"י שלטים ברורים בשפות הגרמנית והיוונית.
2. כל היהודים הגרים בסלוניקי, - יוצאים מן הכלל אלה הנ"ל - חייבים לעבור אל רובע מיוחד של העיר.
3. בהוצאות הנגרמות ע"י הצעדים שצוינו בסעיפים (1 ו 2) ישא בראש ובראשונה כל יהודי בעצמו. אם אין בכוחו לשאת בהוצאות, ערבה בעדו הקהילה היהודית באופן סולידארי.
4. ההוצאה אל הפועל של פקודות הסעיפים (1 ו 2) מוטלת על סניף שירות הביטחון

- 71 -

גדעון רפאל בן-מיכאל: "ביטאון פורום שמירת זיכרון השואה"
גיליון מס' 8, המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה.

(אס-דה) בסלוניקי, והוא שיוציא הוראות נוספות על פרטים - צורת הסימון, קביעת הרובע המדובר בסעיף 2) וכו'.

הקהילה היהודית תודיע על ביצוע הפקודות הנ"ל עד 25 לפברואר 1943 לשירות החתום מטה.

מפקד סלוניקי-אגאיס, ראש המטה.
בפקודה: ד"ר מרטן, יועץ המינהל המלחמתי

פקודה בעניין ענידת הטלאי הצהוב וביצוע חוקי הגזע

סלוניקי. 12 בפברואר 1943

סניף משטרת הביטחון
ושירות הביטחון (אס-דה) בסלוניקי

אל הקהילה היהודית בסלוניקי
לידי הרב הראשי ד"ר קורץ

נוגע : לפקודת המפקד הצבאי של סלוניקי-אגאיס מ- 6.2.43

על סמך הפקודה מ- 6.2.43 - Dr. Me 1237 MV מובאות לידיעת הקהילה היהודית
סלוניקי הוראות ביצוע כדלקמן:

1. אות ההיכר היהודי מורכב מכוכב בעל שישה קצוות בקוטר של 10 ס"מ, שיהא עשוי מבד צהוב. האות יעונד על החזה בצד שמאל, צד הלב, על הבגד העליון. האות צריך להיות ניכר בכל עת.
את האות יענדו כל היהודים מגיל חמש שנים ומעלה. יחד עם האות תימסר לכל אחד תעודה אישית. התעודות תהיינה ממוספרות במיספור רצוף. מספר התעודה יודפס בעת מסירת האות על הכוכב בצורה ברורה. תיערך רשימה עם מספרים רצופים, שמות ותאריכי לידה.
2. כיהודי במובן הפקודה הנ"ל של המפקד הצבאי סלוניקי-אגאיס ייחשב :
א. מי שהוא צאצא של לפחות שלושה הורים זקנים מהגזע היהודי;
ב. בן נישואי תערובת, צאצא של שני הורים זקנים מהגזע היהודי. אשר השתייך לדת משה ב- 1.4.1941, או שנולד לאחר תאריך זה, מחוץ לנישואים, מיהודי;
ג. עזיבת הדת היהודית, בכל תאריך שאירעה, אינה פוטרת מנשיאת האות;
ד. במקרה של נישואי תערובת חייב בן הזוג היהודי לשאת את האות;
ה. בקשות בדבר פטור מהאות הן ללא תועלת.

חתום : ויסליצני
אס-אס האופטשטורמפירר

סימוןם והעברת מגוריהם של היהודים היושבים בסלוניקי

סלוניקי, 13 בפברואר 1943

מפקד סלוניקי-אגאיס
מחלקת המינהל הצבאי.
MV 1517 Dr. Me

נוגע: לביצוע הפקודה מ- 6.2.43 - Dr. Me 1237 MV

לשם ביצוע הפקודה היסודית מ- 6 בפברואר 1943 בנוגע לסימוןם והעברת מגוריהם של

היהודים היושבים בסלוניקי, ניתנות בכוח סמכויות החקיקה המסורות למפקד סלוניקי-אגאיס, הפקודות האלה:

1. יש לשנן לכל היהודים, שאסור להם להחליף את דירת הקבע שלהם ללא רשות. כל העובר על פקודה זו ייחשב לבורח ויירה בו במקום כאשר ייתפש.
2. נאסר על היהודים להשתמש ברכבת החשמלית או בכל אמצעי תחבורה ציבורית אחר. איסור זה תוקפו חל מיד.
3. נאסר על היהודים להופיע ברחובות וכיכרות ציבוריים, כמו-כן לבקר באירועים פומביים אחרי רדת החשכה.
4. נאסר על כל היהודים להשתמש בטלפון פרטי או ציבורי. כל מנוי יהודי חייב לפנות אל חברת הטלפונים היוונית, כדי להפסיק את המינוי. לשלם את הסכומים בעד הזמן שעבר ולהחזיר את המכשירים לחברה.

שלוש ההוראות הראשונות נכנסות מיד לתוקפן. את הרביעית חובה לבצע עד ל- 25 בפברואר לכל המאוחר.

בדבר מקרים יוצאים מן הכלל חלות ההוראות שבפקודה מ-6 בפברואר 1943 יש רק להוסיף, שרשאים להמשיך ולהשתמש בטלפון חברי מועצת הקהילה היהודית ומשרדיה, וכן הרופאים היהודיים.

לכל היהודים באזור הפיקוד סלוניקי-אגאיס, הכפופים לראש הקהילה היהודית בסלוניקי, יש להודיע על תוכן פקודה זו. על ביצוע הפקודה יש לדווח למשרד החתום מטה עד ל- 25.2.1943.

מפקד סלוניקי-אגאיס, ראש המטה
ד"ר מרטן, יועץ המינהל המלחמתי

לנשיא קהילת סלוניקי

סלוניקי, 13 בפברואר 1943

מפקד סלוניקי-אגאיס
מחלקת המינהל הצבאי
MV 1517 Dr. Me

אל נשיא הקהילה הדתית היהודית של סלוניקי

נוגע: לשטח פעולותיך

היות וכל השאלות היהודיות באזור הפיקוד חייבות להיפתר בצורה אחידה, אתה מצטווה בזה לטפל לא רק ביהודי סלוניקי והסביבה הקרובה, אלא גם בכל היהודים אשר באזור הפיקוד סלוניקי-אגאיס. עם קבלת המצ"ב ישתרעו כל הזכויות והחובות שיש לך כלפי יהדות סלוניקי על כל היהודים אשר באזור הפיקוד. הוראות מפורטות על משימותיך תקבל מן ה"זונדר-קומאנדו" לעניינים יהודיים של שירות הביטחון בסלוניקי.

בשם המפקד של סלוניקי-אגאיס, ראש המטה - בפקודה
ד"ר מרטן, יועץ המינהל המלחמתי

סימון חנויות ובתים של יהודים

סלוניקי, 17.2.43

סניף משטרת הביטחון
ושירות הביטחון סלוניקי-אגאיס

אל הקהילה הדתית היהודית של סלוניקי
לידי הרב הראשי ד"ר קורץ

נוגע: לסימון חנויות ובתים של יהודים
על סמך פקודת המפקד של סלוניקי-אגאיס מ-6.2.1943 מובא לידיעתכם מה שנאמר להלן:

1. ייחשב כיהודי כל בית עסק וכל מפעל קבלני, אשר אחד או רבים מבעליהם או שותפיהם הם יהודים. בית עסק ייחשב גם כיהודי, אם אחד או רבים מהמועסקים הבכירים בו הם יהודים.
2. כפי שכבר צווה בעל-פה, חייבות החנויות היהודיות להסתמן בשלט נראה לעין, שבו תהיינה כתובות בשפה הגרמנית והיוונית המלים "עסק יהודי".
3. בעלי מקצועות חופשיים, כגון: רופאים, רוקחים, עורכי-דין וכו' חייבים לסמן את מקומות עבודתם באותה צורה, כפי שמסומנים בתי-העסק היהודיים.
4. החל מ-23.2.1943 יסומנו כל הבתים והמגרשים אשר בהם גרים יהודים, בצורה זו:
על דלת הכניסה אל הדירה יושם שלט עם כוכב-ציון על נייר לבן. אם בבית או במגרש שוכנים רק יהודים, די יהיה בשימת האות על השער החיצוני בלבד.

ויסליצני
אס-אס האופטשטורמפירר

פקודות אלה השמיע ד"ר קורץ מעל בימת בית הכנסת "בית שאול", והוא ביקש את צאן מרעיתו למלא אחריהן בצייתנות ובמשמעת. תוכן הפקודות בשפה היהודית - הספרדית אף הודבק על הקירות החיצוניים של בתי-הכנסת ובתי המדרש בעיר, וכן גם במשרדי הקהילה היהודית. המודעות נשאו את חתימתו של ד"ר קורץ.
והנה תרגום מודעות אלו, הכתובות בז'ארגון מעורפל, במלמול שלעתיים קרובות לא היה ברור ליהודי סלוניקאי עצמו:

הנחיות והוראות לקהילה היהודית בסלוניקי

אנו מביאים לידיעת אחינו, שלפי פקודת השלטונות הגרמניים חייבים כל היהודים הגרים בסלוניקי, מלבד נתינים זרים אשר באפשרותם להוכיח את נתינותם ע"י הצגת דרכון בר-תוקף, להיות מסומנים כיהודים. גם חנויותיהם ומשרדיהם צריכים לשאת על החלון או על הדלת, בגובה העיניים, שלט ברור למדי, עשוי קרטון לבן, 30X50 ס"מ, ועליה ההודעה הבאה בגרמנית וביוונית:

JUEDISCHES GESCHAEFT - EBRAIKON KATASTEMA

שלטים אלה יחולקו ע"י הקהילה.

האות היהודי מורכב מכוכב בר שישה קצוות, במידה של 10 ס"מ, מבד צהוב. הוא יותקן וימוספר ע"י הקהילה. הוא צריך להיות מודבק על הבגד העליון, בצד שמאל של החזה, במקומו של הלב, והוא צריך תמיד להיות נראה היטב. כל יהודי ישא אות זה אפילו בתוך

ביתו, למקרה שנציג השלטון הגרמני יזדמן אצלו. אות זה חייב לשאת כל יהודי מגיל 5 ומעלה. כל יהודי חייב להצטייד בתעודת-זיהוי, שתימסר לו ע"י הקהילה יחד עם האות, והיא תישא אותו מספר סידורי שנושא האות.

לפי הפקודה של מפקד סלוניקי-אגאיס, ייחשב כיהודי:

- א. מי שהוא צאצא לפחות משלושה הורים זקנים מגזע יהודי;
- ב. מי שנולד מנישואין מעורבים ולו שני הורים זקנים יהודיים והשתייך ב- 1.4.1941 לדת היהודית, או שנולד לאחר תאריך זה מחוץ לנישואין חוקיים, מהורה יהודי;
- ג. המרת הדת היהודית בדת אחרת, ללא הבדל של עת ההמרה, אינה משנה את מהותו של היהודי;
- ד. בנישואין מעורבים חייבת תעודת-הזיהוי של בני הזוג לשאת את האות היהודי;
- ה. כל בקשת פטור מנשיאת האות, היא ללא תועלת.

כל בני דתנו והאנשים הנכללים בסוגים הנ"ל נדרשים לציית בדיוק לפקודה זו. אי-ציות לה אחר ה- 25 בפברואר תגרום לתוצאות הצפויות בחוקים הגרמניים. על מסירת השלטים, אותות-הזיהוי ותעודות-הזיהוי תפורסם הודעה מיוחדת מצדנו.

נשיא הקהילה היהודית והרב הראשי של סלוניקי: צבי קורץ .

סלוניקי, 14 בפברואר 1943

הודעה מטעם הקהילה היהודית של סלוניקי

אנו מביאים לידיעת בני דתנו, שעל סמך צו המפקד של סלוניקי-אגאיס מס' 1517 מ- 13 בפברואר 1943 ניתנת פקודה זו:

1. היהודים אינם רשאים לצאת מסלוניקי ללא רישיון השלטונות הגרמניים. כל יהודי שלא יציית לפקודה זו ויצא את העיר ללא רשות מיוחדת, עלול להיעצר וליהרג בירייה בו במקום.
 2. החל מהיום נאסר על כל יהודי להשתמש בחשמליות ובכל אמצעי תחבורה ציבוריים.
 3. אחר רדת החשכה נאסר על כל יהודי להסתובב ברחובות ובכיכרות ציבוריים ולבקר במקומות ציבוריים.
 4. נאסר על כל היהודים להשתמש בטלפון, הן פרטי הן ציבורי. כל מי שיש לו טלפון חייב לבטל את מינויו, לשלם את חובו ולהחזיר את המכשיר לחברת הטלפונים. פקודה זו צריכה להתבצע עד 24 בפברואר 1943 לכל המאוחר, ועל הביצוע יש להודיע לקהילה עד לאותו תאריך.
 5. על הנתינים הזרים בעלי דרכון בר-תוקף אינן חלות הגבלות אלו.
- בקשר לטלפונים יוצאים מן הכלל משרדי הקהילה היהודית, כמו-כן הרופאים היהודיים. כל היהודים הנמצאים בתחום הפיקוד הצבאי סלוניקי-אגאיס נדרשים לשים לב למודעה הזאת. אנו מבקשים את בני דתנו לציית ללא דיחוי ובקפדנות לפקודה זו.

נשיא הקהילה היהודית והרב הראשי של סלוניקי
ד"ר צבי קורץ.

סלוניקי, 16 בפברואר 1943

[מולכו/נחמה: "יהודי יוון בשואה והתנגדות, תש"א-תש"ד, 1941-1944", עמ' 61-65]

טקס הסרת הלוט מעל מצבת זכרון ליהודי יוון שנספו בשואה [ארכיון יד ושם]

היבלי וארפיה

ארני יהודה, אלופי פרץ: **"סלוניקי-קורות עיר ואם בישראל"**, יד ושם, תשל"ה-1975.

בנבנשתי דוד: **"יהודי סאלוניקי בדורות האחרונים"** - הליכות חיים, מסורת וחברה, קרית ספר, תשל"ג 1973.

בן יוסף: **"יהודי יוון בשואה והתנגדות – תש"א-תש"ד, 1941-1944"**, המכון לחקר יהדות סאלוניקי, תשמ"ה-1985.

בניה מאיר צבי: **"משה אלמושנינו, איש סאלוניקי - פועלו ויצירתו"**, הקתדרה לחקר יהדות סלוניקי ויוון, המכון לחקר התפוצות, אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ז 1996.

ברזילי הרב ואחרים: **"יהדות יוון בחורבנה-פרקי זיכרונות"**, המכון לחקר יהדות סאלוניקי, תשמ"ח-1988.

בן יוסף: **"יהודי יוון בשואה ובהתנגדות 1944 - 1941"** תל-אביב: המכון לחקר יהדות סאלוניקי, תשמ"ה-1985.

גטניו אוסמו נטה: **"מקורפו לבירקנאו ולירושלים"**, תל-אביב: עקד, תשנ"ט.

חיים רפאל: **"שירת חיים- סאלוניקי - אושוויץ - זיכרונות והנצחה"**, הוצאת המחבר, 1997.

חסיד אלי: **"סאלוניקי שלי"**, המכון לחקר יהדות סאלוניקי, תשנ"ז-1977.

כהן ליאון: **"מיוון לבירקנאו-התקוממות עובדי המשרפות"**, "פעמים" 27, תשמ"ו-1986, עמ' 110-141.

כרם יצחק: **"דרכי הצלה של יהודים ביוון במלחמת העולם השנייה"**,

"פעמים" 27, תשמ"ו-1986, עמ' 77-107.

מולכו מיכאל, נחמה יוסף: "שואת יהודי יוון – תש"א-תש"ד, 1941-1944",
יד ושם תשכ"ה-1965.

סטרומזה ז'ק: "בחרת בחיים" - מסלונקי לירושלים דרך אושוויץ ופריס, המכון לחקר
יהדות סלונקי, 1995.

עמנואל יצחק שמואל: "מצבות שאלוניקי" - בצירוף תולדות חייהם של גדולי הקהילה,
מכון בן-צבי, תשכ"ג – 1963.

פילוסוף יצחק: "שתפרוץ מלחמה... וננוח", גוונים, תשס"ד-2004.

ריבלין ברכה [עורכת]: "פנקס הקהילות: יוון", יד ושם תשנ"ט-1999.

שחר יגאל: "הו מאדרה" - סיפור אהבה באושוויץ - עליזה ועובדיה ברוך מסלונקי, יד ושם,
תשס"ב – 2002.

שמואל רפאל [ראיין וערך]: "בנתיבי שאול: יהודי יוון בשואה" - פרקי עדות, המכון לחקר
יהדות שאלוניקי, תשמ"ח-1988,

קוניו-אמריליו אריקה מרים: "סיפורה של אריקה – ניצולה מסלונקי", המכון לחקר יהדות
סאלוניקי, תשנ"ט-1999.

"לאחר שהתוודעתי אל אותם קדושים-מעונים, אשר סבלם ומותם
העידו על העובדה, כי החירות הפנימית האחרונה אינה בטלה
לעולם. אפשר לומר, ... הדרך שבה נשאו את סבלם, היתה הישג
נפשי אמיתי. חירות רוחנית זו - שאין לשלול אותה מן האדם –
היא שנותנת משמעות ותכלית לחיים".

ויקטור פרנקל

סיום גיליון 8

